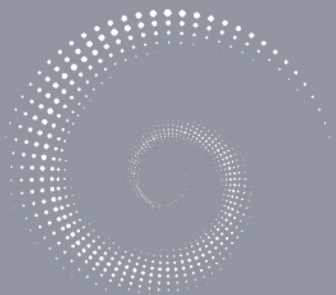

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 93

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΣΙΡΩΝΑΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ιανουάριος 2024

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Οργάνωση και λειτουργίες της Πολιτείας

ΤΜΗΜΑ Ε΄

Δικαστική Εξουσία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων

Άρθρο 93

1. Τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους.

2. Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων.

3. Κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση.

Νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης του προηγούμενου εδαφίου. Η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της.

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΣΙΡΩΝΑΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου Σ., «Ο μη έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια», σε: *Σύγχρονοι νομικοί προβληματισμοί στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης*, 2004· Ανδρουλάκης Ν., *Το «κράτος των δικαστών» - ένα ανύπαρκτο σκιάχτρο;*, ΝοΒ 1985· Ανδρουλάκης Π., *Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στην οργάνωση της διοικητικής δικαιοσύνης στη γαλλία*, ΘΠΔΔ 2009· Ανθόπουλος Χ., *Η προοπτική του Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ΕφημΔΔ, 2006· Ο ίδιος, *Ο έλεγχος συνταγματικότητας των εκλογικών νόμων στην Ελλάδα και η αντισυνταγματικότητα του ισχύοντος εκλογικού συστήματος*, ΕφημΔΔ, 2015· Αντωνίου Θ., *Η ισότητα εντός και δια του νόμου*, 1998· Αργυρός Α., *Ισότητα στις αποδοχές των δικαστικών λειτουργών*, ΕΕργΔ 2005· Βασιλακάκης Ν., *Η μειοψηφία στις δικαστικές αποφάσεις*, ΕΛΛΔ/νη 1991· Βεγλερής Φ., *Ο δικαστικός έλεγχος της διοικήσεως*, 1946· Ο ίδιος, *Η διοικητική δικαιοσύνη και τα προβλήματά της*, 1977· Βενιζέλος Ε., *Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Παρατηρήσεις εργασίας με παραδείγματα μερικές πρόσφατες αποφάσεις*, Δίκαιο και πολιτική 6/1983· Ο ίδιος, *Οι ιδιομορφίες του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: παράγοντες εντατικοποίησης ή περιορισμού του ελέγχου;*, ΤοΣ 1988· Ο ίδιος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, 2002· Ο ίδιος, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, ΤοΣ 2006· Ο ίδιος, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνεία του Συντάγματος*, 2022· Βλαχόπουλος Σ., *Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του διοικουμένου και η σύμφωνη με το σύνταγμα ερμηνεία των νόμων*, ΔτΑ 2003· Ο ίδιος, «Συνταγματικό Δικαστήριο και έλεγχος των συνταγματικών οργανωτικών διαφορών», σε: *Τιμητικό Τόμο για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων*, 2015· Ο ίδιος, *Γιατί είναι απαραίτητη η ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΤοΣ 2016· Burdeau F., “À propos des origines historiques du dualisme juridictionnel”, σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007· Γεραπετρίτης Γ., *Αυτεπάγγελτος έλεγχος συνταγματικότητας και στην κατ’ αναίρεση δίκη; Σχόλιο στη στΕ 3195/2000*, ΔτΑ 2002· Γαβαλάς Σ., *Η αιτιολογία των ποινικών αποφάσεων*, ΕΛΛΔ/νη 1991· Γέσιου-Φαλτσή Π., *Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων ως παράγοντας διαπλάσεως του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού*, ΝοΒ 2009· Γεραρής Χ., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Εφαρμογές Δ.Δ. 1988· Γέροντας Α., *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στη δυτική Γερμανία*, ΤοΣ 1982· Ο ίδιος, *Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό αυτοπεριορισμό*, ΕΔΔΔ 1983· Γιαννακόπουλος

Κ., *Η υπαγωγή στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων όλων των διοικητικών διαφορών ουσίας*, ΝοΒ 1985· Ο ίδιος, *Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων*, Σχόλιο στην απόφαση ΣτΕ 3195/2000, ΔτΑ 2002· Ο ίδιος, *Η δυνατότητα ενιαίας δικαιοδοσίας επίλυσης ιδιωτικών και διοικητικών διαφορών κατά το άρθρο 94 παρ. 3 του Συντάγματος*, ΕΔΔΔΔ 2005· Ο ίδιος, *Συνταγματικό Δικαστήριο και Ευρωπαϊκό Κοινοτικό δίκαιο*, ΕφημΔΔ 2006· Ο ίδιος, *Η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων της διοικητικής δικονομίας*, ΕφημΔΔ 2008· Ο ίδιος, *Ο διάχυτος και παρεμπόδιων δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου*, ΕφημΔΔ 2009· Ο ίδιος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, 2013· Γιαννίδης Ι., *Η αιτιολόγηση των αποφάσεων των ποινικών δικαστηρίων. Τα θεωρητικά θεμέλια*, 1989· Γλυκός Α., *Το ανίσχυρο του δευτέρου εδαφίου της παρ. 2 του άρθρου 88 του Συντάγματος*, Διδικ 2002· Γώγος Κ., «Η εφαρμογή των αναθεωρημένων διατάξεων του Συντάγματος για τους δικαστικούς λειτουργούς και την απονομή της δικαιοσύνης. Ένας απολογισμός», σε: Ξ. Κοντιάδης (επιστ. επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001*, τόμος Β', 2006· Ο ίδιος, «Άρθρο 87», σε: Σπ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2023· Δαγτόγλου Π., *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο (I)*, 1985· Ο ίδιος, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων (σκέψεις για τη σημερινή κατάσταση του συνταγματικού δικαίου στη χώρα μας)*, ΝοΒ 1988· Ο ίδιος, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2011· Ο ίδιος, *Ατομικά Δικαιώματα*, 2012· Δεληκωστόπουλος Σ., *Η αίτηση αναιρέσεως στο Συμβούλιο της Επικρατείας*, 2000· Δελλής Γ., *Η Διοικητική Δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας*, 2013· Δημητρόπουλος Α., *Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου*, τ. Α', 2004· Drago G., *Contentieux constitutionnel français*, 2e ed., 2006· Drago G./Francois B./Molfessis N., *La légitimité de la jurisprudence du Conseil constitutionnel*, 1999· Ευστρατίου Π.-Μ., *Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;*, ΝοΒ 1998· Gicquel A.-J., *Le Conseil constitutionnel*, 5e ed., 2005· Gondouin G., "Le dualisme juridictionnel, facteur d'émulation et d'amélioration des procédures?", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007· Gouttenoire A., "Les aménagements du dualisme juridictionnel: le bloc de compétence judiciaire en matière de propriété privée et de libertés fondamentales", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007· Καζάκος Ν., *Η συμμόρφωση της διοίκησης στις αποφάσεις περί αντισυνταγματικότητας*, 2023· Καϊδατζής Α., *Προληπτικός έλεγχος των νόμων από το Συμβούλιο της Επικρατείας με πρωτοβουλία της βουλής. Μία ήπια πρόταση αναθεώρησης*, ΕΔΔΔΔ 2013· Ο ίδιος, *Πρότυπη δίκη και έλεγχος*

συνταγματικότητας στο παράδειγμα των προστίμων για μη καταβολή διοδίων, ΘΠΔΔ 2013· Ο ίδιος, *Η συμβολή των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στην εξέλιξη του δικαστικού ελέγχου των νόμων στην Ελλάδα*, ΕφημΔΔ 2014· Ο ίδιος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα, ενόψει της διάκρισης σε συστήματα ισχυρού και ασθενούς τύπου*, Αρμ. 2014· Καλδής Δ., *Σκέψεις και προτάσεις για την αναθεώρηση της συνταγματικής δικαστικής λειτουργίας*, ΔΦΝ 2006· Καρακώστας Β., *Τα δικαστήρια, εγγυητές της συνταγματικής νομιμότητας*, ΤοΣ 1984· Ο ίδιος, *Σύνθεση δημοσίευσης των αποφάσεων διοικητικών δικαστηρίων και Σύνταγμα*, Δ 1988· Κασιμάτης Γ., *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, 1999· Κασιμάτης Γ./Κουμάντος Γ./Μάνεσης Α./Μπέης Κ., *Δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων (γνμδ.)*, Δ 1977· Κατρούγκαλος Γ., *Η δημοσιότητα της δίκης*, Δ 1992· Κεραμέας Κ., *Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων*, ΕΛΛΔνη 7/1991· Ο ίδιος, *Αστικό δικονομικό δίκαιο, Γενικό μέρος*, 1986· Κοντιάδης Ξ., *Δικαστικός ακτιβισμός και αυτοπεριορισμός στη θεμελίωση της επεκτατικής ισότητας. Παρατηρήσεις στις ΑΠ 576/2009 και 638/2009*, ΔτΑ 2010· Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ., *Η αρχή του δυαδισμού της δικαιοσύνης*, 1973· Η ίδια, «Ο “λειτουργικός διχασμός των οργάνων” (dédoublement fonctionnel), ως απόκλιση από την αρχή της διακρίσεως των λειτουργιών, και ως εξήγηση των νομικών προσώπων διφυούς χαρακτήρος, των “λειτουργικών διοικητικών πράξεων” και της δικαστικής ασυλίας των “κυβερνητικών πράξεων” (νομολογιακές εξελίξεις)», σε: Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, 2005· Κουτνατζής Σ.-Ι., *Προβλήματα οριοθέτησης των δικαστικών δικαιοδοσιών στη Διοικητική Εκτέλεση*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου 1999· Ο ίδιος, *Η ανάγκη για Συνταγματικό Δικαστήριο*, ΤοΣ 2016· Κυπραίος Μ., *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο: Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1 του Συντάγματος*, ΤοΣ 1977· Ο ίδιος, «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ*, 1979· Λαζαράτος Π., *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2018· Labetoulle D., “L’avenir du dualisme juridictionnel: le point de vue d’un juge administratif”, σε: *Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007· Lang A. V., “Mirages et miracles du dualisme juridictionnel français”, σε: *Le dualisme juridictionnel*, Limites et mérites, 2007· Lemasurier J., *Le contentieux administratif en droit comparé*, 2001· Luchaire F., *Le Conseil constitutionnel*, 2e ed., 1998· Μαθιουδάκης Ι., *Επέκταση ευνοϊκής ρύθμισης για λόγους ισότητας – Τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού;*, Διδικ 2003· Ο ίδιος, *Διοικητικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ΤοΣ 2006· Ο ίδιος, *Από την ατομική νομοθετική ρύθμιση στην ατομική νομοθετική πράξη: εξελίξεις και προοπτικές της ατομικής ρύθμισης με τυπικό νόμο στην Ελλάδα*, ΤοΣ 2009· Μάνεσης Α., *Περί το ανίσχυρον των αντισυνταγματικών νόμων*, Νέον Δίκαιον 1959· Ο ίδιος, «Ζητήματα εκ του ανισχύρου των αντισυνταγματικών νόμων», σε: *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (I)*, 1980· Ο ίδιος, «Η

συνταγματική εφαρμογή της ισότητας και η εφαρμογή της υπό των δικαστηρίων», σε: *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (I)*, 1980· Μανιτάκης Α., *Η διαπλοκή του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας με τον έλεγχο της συμβατικότητας των νόμων ενόψει της ΕΣΔΑ στο παράδειγμα των ενοχικών απαιτήσεων*, ΝοΒ 2008· Μαρκόπουλος Ν., *Η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη θεσμική απονομή της δικαιοσύνης - Η απόφαση Kress*, ΤοΣ 2003· Ματθίας Σ., *Η δημοσιότητα των συνεδριάσεων και η τηλεόραση*, Ελλ/Δνη 1993· Ο ίδιος, «Το γαλλικό "Συνταγματικό Συμβούλιο" και κάποιες σκέψεις για τη συνταγματική δικαιοσύνη στην Ελλάδα», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ - 75 χρόνια*, 2004· Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2002· Μαυρομούστακου Η., «Η διάκριση των λειτουργιών», σε: *Γενικές αρχές δημοσίου δικαίου*, 2014· Μενουδάκος Κ., *Η εφαρμογή του άρθρου 100 παρ. 5 του Συντάγματος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΕφημΔΔ 2006· Μουκίου Χ., *Η κανονιστική αρμοδιότητα της Διοίκησης, Υπό το πρίσμα νεότερων νομολογιακών εξελίξεων*, 2009· Μποτόπουλος Κ., *Μερικές σκέψεις και νομολογιακά παραδείγματα γύρω από το ζήτημα της «Κυβέρνησης Δικαστών» στην Ελλάδα*, Νομική Επιθεώρηση 1994· Μπουκουβάλα Β., *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων*, 2018· Μπουρόπουλος Ν., *Η έννοια της δικαιοδοτικής λειτουργίας*, 1951· Mathieu B./Verpeaux M., *Contentieux constitutionnel des droits fondamentaux*, 2002· Ντουκάνης Χ., *Ο δικαστικός έλεγχος του κύρους των κανόνων δικαίου και ιδίως των κανονιστικών διοικητικών πράξεων*, ΘΠΔΔ 8-9/2017· Πανταζόπουλος Α., *Η αρχή της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη*, 2009· Παντελής Α., *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, 2007· Παπακωνσταντίνου Α., *Πράξεις νομοθετικού περιεχομένου: συνταγματικές ρυθμίσεις και έλεγχος νομιμότητας (με αφορμή τη ΣτΕ Ολ. 1250/2003)*, ΔιΔικ 2004· Παπαλάμπρου Α., «Η έννοια της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών», σε: *Νομικές μελέτες*, 2008· Ο ίδιος, «Διοικητικά αρχαί και διοικητικά δικαστήρια», σε: *Νομικές μελέτες*, 2008· Παπασύρου Ν., «Το ζήτημα της έντασης του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ - 75 χρόνια*, 2004· Παραράς Π., *Η εφαρμογή του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος*, ΤοΣ 1976· Ο ίδιος, *Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας*, 1981· Ο ίδιος, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ή δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας του συντάγματος*, ΝοΒ 1988· Ο ίδιος, *Ο δικαστικός έλεγχος των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου*, ΤοΣ 1990· Ο ίδιος, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου ως προς την άρση της αμφισβήτησης για την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου. Παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 27/1999*, ΤοΣ 2000· Ο ίδιος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου στο στόχαστρο της αναθεώρησης*, ΔτΑ 2001· Παυλίδου Ε., *Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη*, 2014· Πικραμένος Μ., «Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς», σε: *Διοίκηση και Πολιτεία (Μελέτες 5)*, *Η Δικαιοσύνη και το*

Σύνταγμα, 1993· Ο ίδιος, *Τα κριτήρια της νομολογίας του ΑΕΔ και του ΣτΕ για τη διάκριση ιδιωτικών – διοικητικών διαφορών – Η προβληματική στο πεδίο του υπαλληλικού δικαίου*, ΕφημΔΔ 2006· Ο ίδιος, «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος και το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου», σε: Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*, 2006· Ο ίδιος, *Το οργανικό κριτήριο υπό το άρθρο 95 παρ. 1 του Συντάγματος και οι αναζητήσεις της νομολογίας*, ΕφημΔΔ 6/2008· Ο ίδιος, *Σκέψεις για τη συνταγματική αναθεώρηση και για το ζήτημα της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ΤοΣ 2016· Πρεβεδούρου Ε., *Η έννοια του δικαστικού οργάνου στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, ΕΔΔΔΔ 2009· Η ίδια, *Η επιρροή του ευρωπαϊκού δικαίου στη δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, 2012· Πρέζας Α., *Οι διαφορές που αφορούν τον τρόπο φορολόγησης των εισοδημάτων των δικαστικών λειτουργών δεν υπάγονται προς επίλυση στο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 Σ.*, ΔΦΝ 2005· Poisson J.-M., *Les droits de l'homme et les libertés fondamentales à l'épreuve de la dualité de juridictions*, 2003· Ράικος Δ., *Κριτική προσέγγιση του δικαιολογητικού ρόλου των διοικητικών δικαστηρίων στο σύγχρονο Κράτος*, Διδικ 1999· Ράντος Α., «*Η αναθεωρητική πρόταση δημιουργίας Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*», σε: Α. Μανιτάκης/Α. Φωτιάδου (επιμ.), *Το Συνταγματικό Δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπόδισης ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, 2008· Ράμμος Γ., *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, τόμος Πρώτος, 1978· Ρουμελιώτης Μ., *Ο συνταγματικός διαχωρισμός της διοικητικής από την πολιτική δικαιοδοσία*, Δ 1994· Ρήγος Γ., *Το πρόβλημα της δικαστικής μειοψηφίας*, ΕΛΛΔ/νη 1991· Ribot C., “Dualisme juridictionnel et droit des contrats, L'indolence du caméléon”, σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires, 2007· Rousseau D., *Droit de contentieux constitutionnel*, 7e ed., 2006· Σακελλαροπούλου Κ., *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος - Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου*;; ΤοΣ 2007· Σαρμάς Ι., *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής*, 1998· Σγουρόγλου Γ., *Το κράτος δικαίου και η διοικητική δικαιοσύνη*, ΔΔ/νη 1977· Σκουρής Β., *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1986· ο ίδιος, *Αποχωρισμός των δικαιοδοσιών κατά την πρόσφατη νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*, ΕΛΛΔνη 1988· Ο ίδιος, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 1996· Ο ίδιος, *Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Προσανατολισμοί στο Δημόσιο Δίκαιο (I)*, 1996· Σκουρής Β./Βενιζέλος Ε., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, 1985· Σπηλιωτόπουλος Ε., *Η επίδραση του νέου Συντάγματος στο διοικητικό δίκαιο*, σε: *Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου*, 1976· Ο ίδιος, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, τόμος 1 και 2, 2010· Σπυρόπουλος Φ., *Το*

δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος, 1987· Ο ίδιος, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2018· Σταθάτος Τ., *Η δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων*, ΔΔ 1975· Στασινόπουλος Μ., *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, 1964· Συμεωνίδης Ι., *Τα όρια της δικαιοδοσίας των πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων*, 1995· Τασόπουλος Γ., «Άρθρο 93», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017· Τζεβελεκάκης Ι., *Η έλλειψις αιτιολογίας ως λόγος αναιρέσεως των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων*, ΕΔΔΔ 1963· Τζίφρας Π., *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον (άρθρ. 100 του Σ. 1975)*, 1976· Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Β', 1993· Τσιλιώτης Χ., *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα: Τομή στο ελληνικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ή «ώδινεν όρος και έτεκ μυν;»*, ΕφημΔΔ 2007· Τσιρωνάς Α., *Έλεγχος συνταγματικότητας, αρχή της ισότητας και οι πρόσφατες εξελίξεις στις διαφορές ως προς τις αποδοχές των δικαστικών λειτουργιών*, ΕφημΔΔ 2007· Ο ίδιος, *Η εξίσωση στην ανισότητα και η αμφισβήτηση του κρατικού προνομίου στην αναδιανομή*, ΕφημΔΔ 2009· Ο ίδιος, *Η δικονομική μεταρρύθμιση του ν. 3900/2010 και ο ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΕφημΔΔ 2011· Ο ίδιος, *Η δικαιοδοτική αρμοδιότητα κατά το άρθρο 89 παρ. 2 Σ. στη διαδικασία πρόσληψης δικαστικών υπαλλήλων (σχόλιο στη στΕ Ολομ. 195/2013)*, ΘΠΔΔ 2/2013· Ο ίδιος, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών και η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, 2015· Ο ίδιος, «Άρθρο 89», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα - Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017· Φορτσάκης Θ., *Το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 2 του Συντάγματος*, ΝοΒ 2002· Χριστοδούλου Κ., *Φύση και έκταση της εξουσίας του ανωτάτου ειδικού δικαστηρίου στην περίπτωση του άρθρου 100 παρ. 1 εδ. ε' Σ*, Δίκη 1992· Χρυσανθάκης Χ., *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών, Το πρόβλημα της οριοθέτησης της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων*, 1992· Χρυσόγονος Κ., *Η αρχή του δικαστικού αυτοπεριορισμού κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων*, Αρμ 1985· Ο ίδιος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2006· Ο ίδιος, *Η αναγκαιότητα ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕφημΔΔ 2006· Ο ίδιος, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2022.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Η διάκριση και η οργάνωση των δικαστηρίων (άρθρο 93 παρ. 1 Σ.)	11
1. Η διάκριση των δικαστηρίων και η διάκριση των δικαιοδοσιών	11
Α. Η έννοια της «δικαιοδοσίας»	12
Β. Τα συστήματα διάκρισης των δικαιοδοσιών	16
α. Το σύστημα της ενιαίας δικαιοδοσίας	17
β. Το σύστημα των διακριτών δικαιοδοσιών	18
γ. Τα μικτά συστήματα	20
Γ. Τα κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών	21
α. Η κατανομή των υποθέσεων με βάση μία «γενική ρήτρα»	22
β. Η κατανομή των διαφορών με τη μέθοδο της εξαντλητικής απαρίθμησης κατηγοριών υποθέσεων	24
γ. Μικτά κριτήρια κατανομής των υποθέσεων στις δικαιοδοσίες	25
Δ. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δικαιοδοτικών συστημάτων	26
α. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ενιαίας δικαιοδοσίας	27
β. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των διακριτών δικαιοδοσιών	29
2. Η οργάνωση των δικαστηρίων	33
Α. Η οργάνωση των δικαιοδοσιών στο Σύνταγμα	33
α. Λειτουργικές και οργανικές πτυχές της διάκρισης δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ.	33
β. Η διάκριση των δικαστηρίων και η λειτουργική διάκριση των δικαιοδοσιών	35
γ. Η καθιέρωση της γενικής δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων για την εκδίκαση όλων των διοικητικών διαφορών	37
Β. Η οργάνωση των δικαστηρίων από τον νομοθέτη	39
α. Η δέσμευση του νομοθέτη από τη συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών	39
β. Η κατ' εξαίρεση επιτρεπόμενη διασταύρωση των δικαιοδοσιών	42
γ. Η οργάνωση των δικαστηρίων με βάση τα συνταγματικά κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών	44
δ. Η οργάνωση των δικαστηρίων με ειδικούς νόμους	46
II. Οι εγγυήσεις που αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα των δικαστηρίων (άρθρο 93 παρ. 2 και 3 Σ.)	50
1. Οι εγγυήσεις διαφάνειας ως αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων	53
Α. Τα αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων στο Σύνταγμα	55

B. Τα αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ	60
2. Οι συνταγματικές εγγυήσεις διαφάνειας στη λειτουργία των δικαστηρίων	64
A. Η δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων και η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων.....	65
a. Ο σκοπός και η ειδικότερη έννοια της δημοσιότητας των συνεδριάσεων	65
β. Πεδίο εφαρμογής και εξαιρέσεις της αρχής της δημοσιότητας των συνεδριάσεων.....	67
γ. Η νομική φύση της συνταγματικής κατοχύρωσης της δημοσιότητας των συνεδριάσεων.....	72
δ. Οι δικονομικές ρυθμίσεις που εξειδικεύουν την αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων.....	74
ε. Η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων.....	77
B. Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων και η δημοσίευση και καταχώριση της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις	85
a. Η έννοια της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων	85
β. Ο σκοπός της συνταγματικής κατοχύρωσης της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων.....	88
γ. Το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων	90
δ. Οι ειδικότερες πτυχές της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων και οι κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασής της.....	92
ε. Η δημοσίευση και καταχώριση της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις	101
III. Η κατοχύρωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93 παρ. 4 Σ.)	105
1. Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ως ρητή συνταγματική υποχρέωση	105
A. Η ιστορική καταγωγή του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων	106
B. Το πεδίο εφαρμογής του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ..	109
2. Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ως αποτέλεσμα της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των λοιπών κανόνων δικαίου.....	117
A. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος και ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων.....	117
B. Η διπλή θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νομών στην ελληνική έννομη τάξη.....	120
3. Τα χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων	124

Α. Ο διάχυτος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.....	125
Β. Ο παρεμπόδιων δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.....	126
Γ. Ο κατασταλτικός και συγκεκριμένος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων	128
Δ. Ο δηλωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων	130
Ε. Ο αυτεπάγγελτος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων	132
4. Η αλλοίωση του παραδοσιακού χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων.....	134
Α. Η κάμψη του παρεμπόδιων δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων	135
Β. Η κάμψη του διάχυτου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων	137
Γ. Η συγκέντρωση του ελέγχου συνταγματικότητας στις διαφορές σχετικά με τις αποδοχές και τις συντάξεις των δικαστικών λειτουργών.....	140
5. Ο δικαστικός αυτοπεριορισμός στην κρίση περί αντισυνταγματικότητας νόμου.....	142
Α. Το τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων	143
Β. Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία	145
Γ. Ο οριακός έλεγχος συνταγματικότητας.....	147

I. Η διάκριση και η οργάνωση των δικαστηρίων (άρθρο 93 παρ. 1 Σ.)

Με την παρ. 1 του άρθρου 93 Σ. ορίζεται ότι τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους¹. Η διάταξη αυτή εκφράζει τη βασική αρχή οργάνωσης των δικαστηρίων², αφενός ως προς την ουσιαστική τους δικαιοδοσία, δηλαδή τη διάκρισή τους αναλόγως των διαφορών ή υποθέσεων που εκδικάζουν, και αφετέρου ως προς την οργανική τους ταυτότητα, δηλαδή τη διάκρισή τους με βάση τους οργανικούς κλάδους που σχηματίζουν. Η διάκριση των δικαστηρίων σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά, η οποία ρυθμιζόταν πάντοτε νομοθετικά, καθιερώθηκε με συνταγματικό κανόνα ιστορικώς για πρώτη φορά με το άρθρο 93 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος³.

Η ίδια διάταξη, εκτός από την κατοχύρωση της διάκρισης των δικαστηρίων, συνεχίζει να παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να ρυθμίσει ειδικώς την οργάνωσή τους, προβλέποντας ρητώς ότι τα δικαστήρια «οργανώνονται με ειδικούς νόμους».

1. Η διάκριση των δικαστηρίων και η διάκριση των δικαιοδοσιών

Γίνεται δεκτό ότι με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 93 Σ., κατά την οποία τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά, εισάγεται και κατοχυρώνεται στην έννομη τάξη μας, ως σύστημα οργάνωσης των δικαστηρίων, η αρχή της διάκρισης των δικαιοδοσιών⁴. Η έννοια της δικαιοδοσίας είναι εν προκειμένω θεμελιώδης και οφείλει να εξετασθεί πρωτίστως, εάν αποδίδει οργανικά ή λειτουργικά χαρακτηριστικά των δικαστηρίων. Για να αξιολογηθεί δε η συνταγματική επιλογή της ρητής κανονιστικής κατοχύρωσης της διάκρισης των

¹ Τα δικαστήρια είναι τα άμεσα όργανα του κράτους, τα οποία, σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ. 1 Σ., είναι επιφορτισμένα με την απονομή της δικαιοσύνης και συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία, βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Β', 1993, σελ. 503.

² Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 506.

³ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2011, σελ. 18.

⁴ Βλ. Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2018, σελ. 6· Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2018, σελ. 398 επ.· Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 506.

δικαστηρίων με γνώμονα τη δικαιοδοσία τους⁵, θα πρέπει να αναλυθούν τα συστήματα και τα κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών, καθώς και τα κυριότερα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των διαφόρων δικαιοδοτικών συστημάτων.

A. Η έννοια της «δικαιοδοσίας»

- 4 Η δικαιοδοσία, με την ευρεία έννοια, αποδίδει την εξουσία των οργάνων του κράτους για επίλυση των διαφορών και απονομή δικαιοσύνης⁶ και περιλαμβάνει το σύνολο της ασκούμενης δικαστικής λειτουργίας μέσα σε μία έννομη τάξη⁷. Η δικαιοδοσία είναι δηλαδή συνυφασμένη με την οργανική και λειτουργική οριοθέτηση της εν γένει «δικαιοσύνης»⁸. Η δικαιοδοσία, με τη στενή έννοια, ταυτίζεται με τη δικαστική εξουσία, που ασκείται από ορισμένο κλάδο δικαστηρίων, ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την κρίση επί συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων⁹.
- 5 Με τον όρο «δικαιοδοσία» υπό στενή έννοια αποδίδονται δύο δικονομικές οριοθετήσεις: Πρώτον, οι βαθμοί δικαστικής κρίσεως μιας διαφοράς ή υπόθεσης (βαθμοί δικαιοδοσίας)¹⁰. Έτσι, χρησιμοποιείται ο όρος «πρώτος βαθμός δικαιοδοσίας» στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 88 Σ.¹¹ και ο όρος «δικαιοδοσία των εφετειών»

⁵ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 507· Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο, Γενικό μέρος*, 1986, σελ. 29.

⁶ Βλ. Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, τόμος Πρώτος, 1978, σελ. 27.

⁷ Για τη διάκριση μεταξύ εσωτερικής ή εθνικής και διεθνούς δικαιοδοσίας, βλ. Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 1 επ.· Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 131 επ.

⁸ Βλ. Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 16. Πρβλ. τη ρύθμιση του άρθρου 105 παρ. 1 Σ., όπου ο όρος δικαιοδοσία έχει ακόμη ευρύτερη έννοια («...το Άγιο Όρος διατελεί υπό την άμεση δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου...»).

⁹ Βλ. Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 16· Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 141· Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, τόμος 2, 2010, σελ. 29· Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 6 επ.

¹⁰ Βλ. Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 17.

¹¹ Σύμφωνα με την «ερμηνευτική δήλωση» του άρθρου 88 Σ. «Κατά την αληθινή έννοια του άρθρου 88, επιτρέπεται η ενοποίηση του πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας της πολιτικής δικαιοσύνης ...».

στις ρυθμίσεις του άρθρου 97 παρ. 2 Σ.¹². Δεύτερον, οι δικαιοδοτικοί κλάδοι που επιλαμβάνονται συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων. Με την έννοια αυτή χρησιμοποιείται ο όρος δικαιοδοσία μόνον στο άρθρο 17 παρ. 4 Σ., όπου μάλιστα εισάγεται ο όρος «ενιαία δικαιοδοσία»¹³.

Η δικαιοδοσία σε σχέση με τη δεύτερη έννοια (αυτή του προσδιορισμού των δικαιοδοτικών κλάδων) αναλύεται σε δύο ειδικότερες διακρίσεις: Αφενός, στη δικαιοδοσία από οργανική άποψη, η οποία αποδίδει τη διάκριση των δικαστηρίων με βάση τον δικαιοδοτικό κλάδο, στον οποίο εντάσσονται, και αφετέρου στη δικαιοδοσία από ουσιαστική ή λειτουργική άποψη, η οποία διακρίνει την εξουσία των δικαστηρίων με βάση τη φύση των διαφόρων κατηγοριών υποθέσεων που τους ανατίθενται.

Έτσι, λοιπόν, με την οργανική προσέγγιση η δικαιοδοσία παραπέμπει στους διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους μιας έννομης τάξης, στους κλάδους δηλαδή της δικαιοσύνης που διακρίνονται οργανικά μεταξύ τους¹⁴. Η οργανική αυτή διάκριση έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά και συντρέχει, αφενός, όταν οι αποφάσεις των δικαστηρίων κάθε δικαιοδοτικού κλάδου ελέγχονται από διαφορετικό ανώτατο δικαστήριο¹⁵ και, αφετέρου, όταν τα δικαστήρια των διαφορετικών ως άνω

¹² Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 97 παρ. 2 Σ. «Κακουργήματα και πολιτικά εγκλήματα, που με συντακτικές πράξεις, ψηφίσματα και ειδικούς νόμους έχουν υπαχθεί έως την ισχύ του Συντάγματος στη δικαιοδοσία των εφετείων, εξακολουθούν να δικάζονται από αυτά, εφόσον δεν υπαχθούν με νόμο στην αρμοδιότητα των μικτών ορκωτών δικαστηρίων. Με νόμο μπορεί να υπαχθούν στη δικαιοδοσία των ίδιων εφετείων και άλλα κακουργήματα».

¹³ Σύμφωνα με τη διάταξη του εδ. γ' της παρ. 4 του άρθρου 17 «Νόμος μπορεί να προβλέπει την εγκαθίδρυση ενιαίας δικαιοδοσίας, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 94, για όλες τις διαφορές και υποθέσεις που σχετίζονται με απαλλοτρίωση...».

¹⁴ Βλ. Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 59 επ. Βλ. επίσης Ε. Παυλίδου, *Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη*, 2014, σελ. 396 επ.

¹⁵ Σύμφωνα με τη νομολογία το Σύνταγμα οργανώνει την απονομή της δικαιοσύνης με τη λειτουργία δικαιοδοτικών οργάνων αντιστοιχών προς τη φύση των αναφουμένων δικαστικών διαφορών, ως ιδιωτικών ή διοικητικών, ενώ κατά τα λοιπά αναθέτει στον κοινό νομοθέτη την υποχρέωση να θεσπίζει τους κατάλληλους δικονομικούς κανόνες για την εκδίκαση των ιδιωτικών διαφορών από τα πολιτικά δικαστήρια και των διοικητικών διαφορών από το Συμβούλιο της Επικρατείας και τα διοικητικά δικαστήρια, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Εξάιρεση από τον κανόνα της κατανομής της δικαιοδοσίας, ανάλογα

δικαιοδοσιών δεν συνδέονται δικονομικά μεταξύ τους και συνεπώς το αναρμόδιο για ορισμένη υπόθεση δικαστήριο δεν διαθέτει εξουσία να την παραπέμψει στο αρμόδιο. Από την άλλη πλευρά με την ουσιαστική ή λειτουργική προσέγγιση η δικαιοδοσία διακρίνει τις βασικές κατηγοριοποιήσεις του λειτουργικού αντικειμένου της δικαιοσύνης¹⁶, και ως εκ τούτου διακρίνεται αντιστοίχως¹⁷: α) Σε ποινική δικαιοδοσία, με την οποία ορίζεται η εξουσία των δικαστηρίων για την καταστολή των αξιοποιώνων πράξεων με τη δίωξη και τιμωρία όσων διαπράττουν ποινικά αδικήματα¹⁸, β) σε πολιτική δικαιοδοσία, η οποία αποδίδει την εξουσία των δικαστηρίων να επιλύουν ιδιωτικές διαφορές, δηλαδή διαφορές των ιδιωτών μεταξύ τους ή διαφορές που διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο¹⁹, και γ) σε διοικητική δικαιοδοσία, η οποία οριοθετεί την εξουσία των δικαστηρίων να επιλύουν διοικητικές διαφορές, δηλαδή διαφορές που αναφύονται μεταξύ της διοίκησης και των ιδιωτών ή διαφορές που εν πάση περιπτώσει διέπονται από το διοικητικό δίκαιο²⁰.

- 8 Η διάκριση ενός δικαιοδοτικού κλάδου ως «δικαιοδοσία» στηρίζεται κυρίως στη διάκριση της έννοιας αυτής από τη δικονομική «αρμοδιότητα». Η έννοια της δικαιοδοσίας διαφέρει από την αρμοδιότητα και τούτο αναδεικνύεται κυρίως στις εντελώς διαφορετικές συνέπειες της έλλειψής τους. Ενώ δηλαδή η έλλειψη αρμοδιότητας συνέπειται την υποχρέωση του αναρμόδιου δικαστηρίου να παραπέμψει την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο, στην περίπτωση της έλλειψης

με τη φύση της διαφοράς ως ιδιωτικής ή διοικητικής, επιτρέπεται με τις τασσόμενες στο άρθρο 94 παρ. 3 του Συντάγματος προϋποθέσεις. Εξάλλου, ενόψει του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα οργανωτικού σχήματος των χωριστών δικαιοδοσιών, ο έλεγχος των αποφάσεων και λοιπών διαδικαστικών πράξεων ενεργείται υποχρεωτικά από όργανα που ανήκουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο (βλ. ΣτΕ 799/2021 Ολομ.).

¹⁶ Βλ. Μ. Πικραμένο, *Τα κριτήρια της νομολογίας του ΑΕΔ και του ΣτΕ για τη διάκριση ιδιωτικών-διοικητικών διαφορών – Η προβληματική στο πεδίο του υπαλληλικού δικαίου*, ΕφημΔΔ 2006, σελ. 735. Βλ. επίσης Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 104 επ. και ιδίως 105.

¹⁷ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 507.

¹⁸ Βλ. Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 105 και 113 επ.

¹⁹ Βλ. Κ. Κεραμέα, *Αστικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 3 επ. · Γ. Ράμμο, *Εγχειρίδιον αστικού δικονομικού δικαίου*, ό.π., σελ. 111 επ.

²⁰ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 29 · Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 1996, σελ. 66 επ.

δικαιοδοσίας το δικαστήριο οφείλει να διαγνώσει ότι όλα τα δικαστήρια του δικαιοδοτικού κλάδου, εντός του οποίου λειτουργεί, στερούνται εξουσίας επιλύσεως της διαφοράς και επομένως πρέπει να απορρίψει το αίτημα παροχής δικαστικής προστασίας. Ακόμη δε και αν λειτουργούν στη συγκεκριμένη έννομη τάξη άλλα δικαστήρια, που θα μπορούσαν να έχουν εξουσία (δικαιοδοσία) επίλυσης της εν λόγω διαφοράς, το δικαστήριο στο οποίο υποβλήθηκε το αίτημα δεν διαθέτει νόμιμη δυνατότητα παραπομπής της υπόθεσης σε αυτά. Μόνον με την ως άνω έννοια γίνεται δεκτό ότι λειτουργούν περισσότεροι δικαιοδοτικοί κλάδοι, των οποίων δηλαδή τα δικαστήρια δεν συνδέονται δικονομικά μεταξύ τους, και επομένως με το βασικό αυτό κριτήριο διαπιστώνεται η ύπαρξη διακριτών δικαιοδοσιών²¹.

Οι υποθέσεις που υπάγονται σε διαφορετικές δικαιοδοσίες με την ουσιαστική έννοια δεν είναι απαραίτητο και να εκδικάζονται από δικαστήρια που ανήκουν σε διαφορετικούς δικαιοδοτικούς κλάδους, δηλαδή από δικαστήρια που ανήκουν σε διαφορετικές δικαιοδοσίες με την οργανική έννοια²². Έτσι, στην έννομη τάξη μας οι υποθέσεις της ποινικής και της πολιτικής δικαιοδοσίας, με την ουσιαστική έννοια, υπάγονται στα ποινικά και πολιτικά δικαστήρια, τα οποία ανήκουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο με την τυπική έννοια, καθόσον κατ' αρχήν οι υποθέσεις τους ελέγχονται από το ίδιο ανώτατο δικαστήριο. Από την άλλη πλευρά, οι διαφορές της διοικητικής δικαιοδοσίας, με την ουσιαστική έννοια, υπάγονται στη δικαστική εξουσία

9

²¹ Βλ. G. Gondouin, "Le dualisme juridictionnel, facteur d'émulation et d'amélioration des procédures?", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, Thèmes et commentaires 2007, σελ. 36 επ. · A. Gouttenoire, "Les aménagements du dualisme juridictionnel: le bloc de compétence judiciaire en matière de propriété privée et de libertés fondamentales", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, ό.π., σελ. 57 επ.

²² Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της χώρας μας, όπου η ποινική και η πολιτική δικαιοδοσία με την ουσιαστική έννοια υπάγονται σε δικαστήρια που ανήκουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο. Και τούτο, καθόσον, παρά την οργανική τους διάκριση και στο Σύνταγμα (βλ. άρθρο 93 παρ. 1 Σ.), τα τακτικά ποινικά και πολιτικά δικαστήρια ελέγχονται από το ίδιο ανώτατο δικαστήριο, τον Άρειο Πάγο. Επίσης, δεν είναι δικονομικά αποκομμένα μεταξύ τους (βλ. χαρακτηριστικά το άρθρο 433 ΚΠΔ, το οποίο προβλέπει την παραπομπή της πολιτικής αγωγής στα πολιτικά δικαστήρια).

ενός εντελώς διακριτού δικαιοδοτικού κλάδου, της διοικητικής δικαιοδοσίας με την οργανική έννοια (δηλαδή της διοικητικής δικαιοσύνης)²³.

Β. Τα συστήματα διάκρισης των δικαιοδοσιών

- 10 Πριν από την ίδρυση διοικητικών δικαστηρίων σε συγκεκριμένες έννομες τάξεις της ηπειρωτικής Ευρώπης²⁴, όλες οι διαφορές, ανεξαρτήτως της φύσεώς τους, εκδικάζονταν από δικαστήρια που κατά κανόνα ανήκαν σε μία οργανική δικαιοδοσία, δηλαδή σε έναν ενιαίο δικαιοδοτικό κλάδο. Τα συστήματα διακεκριμένων δικαιοδοσιών έκαναν την εμφάνισή τους είτε με τη χειραφέτηση των διοικητικών δικαστηρίων από τη διοίκηση είτε με τον αποχωρισμό τους από τα λοιπά δικαστήρια²⁵.
- 11 Συνεπώς η δικαιοδοσία, που διακρίθηκε από τη μία και ενιαία οργανική δικαιοδοσία για όλες τις διαφορές, ήταν η δικαιοδοσία εκδίκασης των «διοικητικών διαφορών», καθόσον ιστορικά η συγκεκριμένη δικαιοδοσία προστέθηκε τελευταία ως διακριτός κλάδος έναντι της γενικής δικαιοδοσίας των τακτικών δικαστηρίων. Έτσι, όπως ήδη αναφέρθηκε, η μόνη οργανικά και λειτουργικά διακεκριμένη δικαιοδοσία είναι η διοικητική, ενώ η πολιτική και ποινική δικαιοδοσία είναι μεν λειτουργικά διακεκριμένες, αλλά οργανικά παραμένουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο. Ως εκ τούτου η δικαιοδοσία εκδίκασης των διοικητικών διαφορών είναι η μόνη που διακρίνεται οργανικά από τα λοιπά τακτικά δικαστήρια.

²³ Οι διοικητικές διαφορές ως δικαιοδοσία (ως δικαιοδοτικό πεδίο) περιλαμβάνουν τρεις βασικές κατηγορίες υποθέσεων: α) τις διαφορές που αφορούν στον έλεγχο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και παραλείψεων που προσβάλλουν συμφέροντα των διοικουμένων (ακυρωτικές διαφορές), β) τις διαφορές που αφορούν στον ουσιαστικό έλεγχο των διοικητικών πράξεων και παραλείψεων που προσβάλλουν δικαιώματα των διοικουμένων (ουσιαστικές διοικητικές διαφορές), και γ) τις διαφορές που αφορούν στην αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε σε διοικουμένους από πράξεις, παραλείψεις ή ενέργειες των οργάνων του κράτους (διαφορές από αστική ευθύνη του δημοσίου). Βλ. αναλυτικά, για τη δογματική καταγωγή της διακρίσεως των υποθέσεων, Σ. Ανδρεάδη, *Διοικητικόν δίκαιον*, 1968, σελ. 356 επ., και ιδίως 360 επ.

²⁴ Βλ. Α. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών και η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, 2015, σελ. 17 επ. και 29 επ.

²⁵ *Ibidem*, σελ. 24 επ.

Με αυτό το δεδομένο και σε σχέση με την κατανομή και υπαγωγή των διαφορών στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων θα μπορούσαν να διαμορφωθούν τρία διαφορετικά δικονομικά συστήματα, τα οποία μάλιστα απαντώνται και στην πράξη²⁶. Τα εν λόγω δικονομικά συστήματα διαφοροποιούνται αναλόγως του τρόπου οργάνωσης των δικαιοδοσιών και της κατανομής των διαφορών σε δικαιοδοτικούς κλάδους. Με την έννοια αυτή τα βασικά πρότυπα οργάνωσης των δικαιοδοσιών θα μπορούσαν να διακριθούν: α) στο σύστημα της ενιαίας δικαιοδοσίας, β) στο σύστημα των διακριτών δικαιοδοσιών, και γ) στα μικτά (μεταξύ των προηγούμενων) συστήματα.

α. Το σύστημα της ενιαίας δικαιοδοσίας

Το βασικό χαρακτηριστικό στα δικονομικά συστήματα της ενιαίας δικαιοδοσίας εντοπίζεται στο ότι όλες οι διαφορές και όλες οι κατηγορίες υποθέσεων, ανεξαρτήτως της φύσης τους, εκδικάζονται από δικαστήρια που ανήκουν σε έναν ενιαίο δικαιοδοτικό κλάδο. Όλες δηλαδή οι ουσιαστικές δικαιοδοσίες έχουν ανατεθεί σε δικαστήρια που υπάγονται σε μία αδιαίρετη οργανική δικαιοδοσία. Ως εκ τούτου και οι διοικητικές διαφορές δεν εκδικάζονται από ιδιαίτερο δικαιοδοτικό κλάδο, και έτσι η εσωτερική δικαιοδοσία των δικαστηρίων (με την οργανική έννοια) είναι μία, ενιαία και αδιαίρετη. Στο σύστημα αυτό δεν υφίσταται κατ' αρχήν καμία δικαιοδοτική διαφοροποίηση μεταξύ των διαφορών που ανακύπτουν αμιγώς μεταξύ ιδιωτών και των διαφορών που ανακύπτουν μεταξύ των ιδιωτών και της διοίκησης²⁷.

Το σύστημα της ενιαίας δικαιοδοσίας συνδυάζεται ορθολογικότερα με το ενιαίο ουσιαστικό δίκαιο που διέπει τον δικαστικό έλεγχο της διοίκησης. Όταν το δίκαιο που διέπει και τις ιδιωτικές και τις διοικητικές διαφορές είναι ένα «κοινό δίκαιο», τότε μπορεί να δικαιολογηθεί η μη διάκριση της δικαιοσύνης σε διαφορετικούς κλάδους²⁸. Η υπαγωγή ορισμένων διαφορών σε ειδικό δικαιοδοτικό κλάδο, παρά το ότι οι διαφορές αυτές διέπονται από το ίδιο δίκαιο σε σχέση με όλες τις άλλες, και άρα η διάκρισή τους θα καθοριζόταν με μοναδικό κριτήριο τη συμμετοχή του κράτους στις

²⁶ Για την ιστορική καταγωγή των συστημάτων βλ. *Ibidem*, σελ. 21 επ. και 27 επ.

²⁷ Βλ. M. Rousset/O. Rousset, *Droit administratif (I), L'action administrative*, 2004, σελ. 15· A. Gouttenoire, "Les aménagements du dualisme juridictionnel", ό.π., σελ. 55 επ.

²⁸ Βλ. Α. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 18 επ.

επίδικες έννομες σχέσεις, θα διαφαινόταν μόνον ως προνομιακή μεταχείριση της διοίκησης.

- 15 Ωστόσο, και παρά το γεγονός ότι ακόμη διατηρούνται συστήματα που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως συστήματα οργανικά ενιαίας δικαιοδοσίας, δεν υφίστανται πλέον έννομες τάξεις (τουλάχιστον στις λεγόμενες δυτικές χώρες) χωρίς διοικητικό δίκαιο. Ακόμη και στις χώρες του κοινού δικαίου (common law), όπου ακριβώς η έλλειψη διακριτού ουσιαστικού δικαίου για τις έννομες σχέσεις της διοίκησης απέτρεψε ιστορικά τη διάκριση των δικαιοδοσιών τους, η σταδιακή ανάπτυξη θετού διοικητικού δικαίου είναι πλέον πραγματικότητα²⁹. Εντούτοις, και παρά την αδιαμφισβήτητη αυτή εξέλιξη στον χώρο του ουσιαστικού δικαίου, υφίσταται ακόμη δικονομική αντίσταση σε σχέση με μία πλήρη δικαιοδοτική απεξάρτηση των δικαστηρίων, που εκδικάζουν διαφορές του διοικητικού δικαίου. Ακόμη και στις περιπτώσεις που λειτουργούν διοικητικά δικαστήρια (είτε τακτικά είτε ειδικά είτε και απλώς «οιονεί» διοικητικά δικαστήρια), τα δικαστήρια αυτά εντάσσονται και είναι συνδεδεμένα με τη γενική δικαιοδοσία, ενώ υπόκεινται (τουλάχιστον ως προς τον αναιρετικό) έλεγχο των αποφάσεών τους σε ένα και μοναδικό ανώτατο δικαστήριο³⁰.

β. Το σύστημα των διακριτών δικαιοδοσιών

- 16 Στο σύστημα των διακριτών δικαιοδοσιών οι διάφορες ουσιαστικές δικαιοδοσίες κατανέμονται σε δικαστήρια που υπάγονται σε περισσότερους οργανικά διακεκριμένους δικαιοδοτικούς κλάδους. Όπως δε ήδη εξηγήθηκε, ακόμη και στις έννομες τάξεις όπου λειτουργεί δικονομικό σύστημα με διακριτές δικαιοδοσίες, η μόνη οργανικά αποχωρισμένη δικαιοδοσία είναι η διοικητική, ενώ η πολιτική και ποινική δικαιοδοσία, αν και λειτουργικά διακεκριμένες, οργανικά παραμένουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο.

²⁹ Βλ. C. Harlow/R. Rawlings, *Law and administration*, 2010, σελ. 49 επ. · P. Leyland/G. Anthony, *Administrative law*, 2013, σελ. 10 επ. και 83 επ. · H. W. R. Wade/C. F. Forsyth, *Administrative law*, 2009, σελ. 3 επ. και 5 επ.

³⁰ Βλ. R. Masterman/C. Murray, *Exploring constitutional and administrative law*, 2013, σελ. 505 επ. · P. Cane, *Administrative law*, 2004, σελ. 109 επ. · T. Endicott, *Administrative law*, 2011, σελ. 427 επ. · A. Carroll, *Constitutional and administrative law*, 2013, σελ. 395 επ. και 401 επ. · H. Barnett, *Constitutional & administrative law*, 2013, σελ. 571 επ. και 622 επ.

Έτσι, οι διοικητικές διαφορές, δηλαδή οι διαφορές μεταξύ διοίκησης και ιδιωτών, υπάγονται σε εντελώς ανεξάρτητα δικαστήρια, τα οποία σχηματίζουν έναν διακεκριμένο δικαιοδοτικό κλάδο³¹. Ο δικαιοδοτικός αυτός κλάδος δεν συνδέεται με τα λοιπά πολιτικά ή ποινικά δικαστήρια και επομένως είναι ένας δικονομικά ανεξάρτητος κλάδος δικαστηρίων. Η ανεξαρτησία των δύο κλάδων στηρίζεται, αφενός στην ύπαρξη διαφορετικών ανωτάτων δικαστηρίων για κάθε δικαιοδοσία και αφετέρου στην οργανική και λειτουργική τους αυτοτέλεια. Αποτέλεσμα της λειτουργικής αυτοτέλειας των δικαιοδοσιών είναι η περιορισμένη δέσμευση των δικαστηρίων του ενός κλάδου από τις αποφάσεις του άλλου³², καθώς και τα δικονομικά εμπόδια στην παραπομπή υποθέσεων μεταξύ δικαστηρίων διαφορετικών δικαιοδοσιών³³.

17

Τον δυαδισμό των δικαιοδοσιών προκάλεσε, όπως ήδη αναφέρθηκε, είτε η διάκριση των λειτουργιών, με την έννοια που αυτή έλαβε στη μετεπαναστατική Γαλλία, είτε απευθείας η διάκριση του ουσιαστικού δικαίου σε ιδιωτικό και διοικητικό³⁴. Σε όλες όμως τις περιπτώσεις το θεμελιώδες γνώρισμα που υπαγόρευσε τη δικονομική διαφοροποίηση των δύο δικαιοδοτικών κλάδων ήταν εντέλει η διαφοροποίηση των δύο δικαίων. Δεν θα διαμορφωνόταν δηλαδή αναπόδραστα η διακριτή διοικητική δικαιοδοσία, χωρίς να έχει προηγηθεί η «αυτονόμηση» και χειραφέτηση του διοικητικού δικαίου.

18

³¹ Βλ. G. Lebreton, *Droit administratif général*, 2007, σελ. 8 επ. · J. L. Autin/C. Ribot, *Droit administratif général*, 2007, σελ. 285 επ. · R. Chapus, *Droit administratif général*, Tome 1, 1997, σελ. 739 επ. · F. Burdeau, "À propos des origines historiques du dualisme juridictionnel", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, ό.π., σελ. 19 · M. Rousset/O. Rousset, *Droit administratif (I)*, ό.π., σελ. 15.

³² Βλ. Ε. Παυλίδου, *Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων*, ό.π., σελ. 8.

³³ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 22 επ. και 28 επ.

³⁴ Βλ. F. Burdeau, "À propos des origines historiques du dualisme juridictionnel", ό.π., σελ. 19 · J. L. Autin/C. Ribot, *Droit administratif général*, ό.π., σελ. 287 επ. · R. Chapus, *Droit administratif général*, ό.π., σελ. 742 επ. · M. Rousset/O. Rousset, *Droit administratif (I)*, ό.π., σελ. 15 · P. L. Frier/J. Petit, *Précis de droit administratif*, 2008, σελ. 17.

γ. Τα μικτά συστήματα

- 19 Στα μικτά συστήματα περιλαμβάνονται οι έννομες τάξεις στις οποίες ορισμένες διοικητικές διαφορές εκδικάζονται από διακριτά διοικητικά δικαστήρια, ενώ άλλες από τα τακτικά δικαστήρια μαζί με τις λοιπές διαφορές³⁵. Συνήθως στα μικτά συστήματα οι διαφορές που αφορούν στη νομιμότητα των διοικητικών πράξεων ή α υπάγονται σε (ακυρωτικά) διοικητικά δικαστήρια, ενώ οι ουσιαστικές διοικητικές διαφορές (προσβολή δημόσιων δικαιωμάτων και αστική ευθύνη του κράτους) υπάγονται μαζί με τις λοιπές διαφορές πλήρους δικαιοδοσίας σε κοινά τακτικά δικαστήρια³⁶. Τα μικτά δικονομικά συστήματα αποτελούν κατά κανόνα περιπτώσεις μιας μεταβατικής κατάστασης μέχρι την ολοκλήρωση της δημιουργίας πλήρους διοικητικής δικαιοδοσίας³⁷. Τέτοιο μικτό σύστημα διέθετε και η χώρα μας από την ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας ως διοικητικού δικαστηρίου μέχρι την υπαγωγή όλων των διοικητικών διαφορών σε τακτικά διοικητικά δικαστήρια³⁸.
- 20 Ωστόσο, υπάρχουν και παραδείγματα εννόμων τάξεων, όπου η διαχρονική διάρκεια και η σταθερότητα στην επιλογή του συγκεκριμένου μικτού συστήματος δείχνει μία περισσότερο συνειδητή και ίσως οριστική δικονομική διάρθρωση. Το κοινό χαρακτηριστικό των εννόμων αυτών τάξεων συνίσταται στην επιλογή να υπαχθούν σε διακριτή δικαιοδοσία μόνον οι διαπλαστικής φύσεως διοικητικές διαφορές, αυτές δηλαδή που κατατείνουν στην ακύρωση μιας διοικητικής πράξης. Οι συγκεκριμένες διαφορές, μην έχοντας δικονομικές συγγένειες με αυτές που εξυπηρετούνται με τα κοινά ένδικα βοηθήματα της τακτικής δικαιοσύνης, είναι λογικό να ανατίθενται σε ειδικά (διοικητικά) δικαστήρια.
- 21 Έννομες τάξεις όπως της Ιταλίας, της Ολλανδίας, του Λουξεμβούργου και της Φιλανδίας υπακούουν (με αναπόφευκτες διαφοροποιήσεις) στο βασικό αυτό δικονομικό μοντέλο³⁹. Στα μικτά όμως συστήματα εντάσσονται και διάφορες πιο ακραίες ή πιο ενδιάμεσες δικονομικές επιλογές, καθόσον οι ρυθμίσεις στα

³⁵ Πρβλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού της δικαιοσύνης*, 1973, σελ. 14.

³⁶ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif en droit comparé*, 2001, σελ. 5 επ.

³⁷ Βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 39 επ. και 47 επ.

³⁸ Βλ. τις ρυθμίσεις του άρθρου 1 παρ. 1 του ν. 1406/1983.

³⁹ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 5.

συγκεκριμένα συστήματα εξ ορισμού δεν μπορούν να είναι ομοιογενείς⁴⁰. Έτσι, στο Βέλγιο, όπου λειτουργεί διοικητική δικαιοσύνη, οι διοικητικές διαφορές από την αστική ευθύνη του κράτους υπάγονται κατά κανόνα στη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων⁴¹. Στην Ιταλία ισχύει κατά βάση το ίδιο δικονομικό καθεστώς, αλλά με αρκετές εξαιρέσεις⁴². Στην Ολλανδία η έκταση της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων διευρύνεται συνεχώς και το σύστημα κινείται προς τη δημιουργία πλήρους διοικητικής δικαιοδοσίας⁴³. Στην Ισπανία έχει ιδρυθεί μεν ειδικό τμήμα για την εκδίκαση των διοικητικών διαφορών στο εσωτερικό όμως της τακτικής δικαιοσύνης⁴⁴.

Γ. Τα κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών

Με βάση την ως άνω προβληματική και από τη μακρόχρονη εξέλιξη των συστημάτων των διακεκριμένων δικαιοδοσιών αναπτύχθηκαν τρεις βασικές μέθοδοι κατανομής των υποθέσεων μεταξύ των δύο δικαιοδοσιών: Πρώτον, η οριοθέτηση της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων με βάση μία «γενική ρήτρα», δεύτερον, η περιγραφή συγκεκριμένων κατηγοριών διαφορών με τη μέθοδο της εξαντλητικής απαριθμήσεως και η κατανομή τους στους οικείους δικαιοδοτικούς κλάδους, και τρίτον, ο συνδυασμός και των δύο προηγουμένων μεθόδων⁴⁵.

22

⁴⁰ Στα μικτά συστήματα εντάσσει μέρος της θεωρίας ακόμη και τη Γερμανία, βλ. Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 37 επ.· και J. Schwarze, *European administrative law*, 2006, σελ. 119 επ.

⁴¹ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 78 επ.· V. Clergerie, *Le Conseil d'État belge*, La Revue administrative 1991, σελ. 154 επ.

⁴² Βλ. διεξοδικότερα, J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 61 επ.· F. Zanépin, *Italie, quelques mutations en matière de droit administratif*, RFD adm. 2001, σελ. 135 επ.

⁴³ Ορόσημα στην εξέλιξη αυτή ήταν η μεταρρύθμιση της διοικητικής δικαιοσύνης το 1975, βλ. V. M. Fromont, *La réforme du contentieux administratif aux Pays-Bas*, RDP 1976, σελ. 1482 επ.· και η συνταγματική κατοχύρωση του δικαστικού ελέγχου της διοίκησης με το Σύνταγμα του 1983, βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 82 επ.).

⁴⁴ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 7.

⁴⁵ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 136 επ.

α. Η κατανομή των υποθέσεων με βάση μία «γενική ρήτρα»

23 Στις περιπτώσεις που το βασικό κριτήριο διάκρισης των δικαιοδοσιών ενσωματώνεται σε μία «γενική ρήτρα», το Σύνταγμα ή ο νόμος θεσπίζουν έναν γενικό κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο η κατανομή των διαφορών στους οικείους δικαιοδοτικούς κλάδους, εφόσον υφίστανται διακεκριμένες δικαιοδοσίες, καθορίζεται επί τη βάση ενός ή περισσότερων γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων. Η γενική ρήτρα επιχειρεί συνήθως να οριοθετήσει κατ' αρχάς τη δικαιοδοσία επί των «διοικητικών διαφορών», επειδή, όπως εξηγήθηκε, ιστορικά αυτή η δικαιοδοσία διαμορφώθηκε τελευταία ως διακριτός δικαιοδοτικός κλάδος δικαστηρίων και άρα αυτή η δικαιοδοσία χρήζει λειτουργικής αποσαφήνισης. Επομένως βασική αποστολή της γενικής ρήτρας είναι να προσδιορίσει την έννοια της «διοικητικής διαφοράς»⁴⁶. Έτσι, ο νομοθέτης θεσπίζει και τα δικαστήρια εξειδικεύουν τα κριτήρια με βάση τα οποία μία διαφορά χαρακτηρίζεται ως διοικητική⁴⁷. Εντέλει όμως τη γενική ρήτρα του νόμου οφείλει να την εφαρμόζει εξειδικεύοντάς τη σε κάθε ατομική περίπτωση ή σε κάθε κατηγορία υποθέσεων το δικαστήριο, στο οποίο προσφεύγει ο ενδιαφερόμενος. Τα κριτήρια, που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης ή η νομολογία για την εξειδίκευση της γενικής ρήτρας, μπορεί να είναι είτε οργανικά είτε λειτουργικά⁴⁸. Τα οργανικά κριτήρια συνδέονται με την οργανική ταυτότητα των εμπλεκόμενων στη διαφορά ή στην έννομη σχέση μερών⁴⁹. Ο διαχωρισμός των υποθέσεων με το συγκεκριμένο τυπικό κριτήριο είναι από πρώτης όψεως απλός, καθόσον στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων υπάγονται μόνον οι διαφορές στις οποίες εμπλέκονται όργανα της διοίκησης (του κράτους ή των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου). Ωστόσο, το αμιγώς εφαρμοζόμενο οργανικό κριτήριο έχει ως αποτέλεσμα την υπαγωγή στη διοικητική δικαιοδοσία και διαφορών του ιδιωτικού δικαίου, εφόσον σε τέτοιες διαφορές εμπλέκεται το δημόσιο, συνέπεια που δεν συμφωνεί με τον σκοπό της διάκρισης των δικαιοδοσιών.

⁴⁶ Πρβλ. τη διάταξη του άρθρου 94 παρ. 1 Σ.

⁴⁷ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 137.

⁴⁸ Βλ. Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας των πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων*, 1995, σελ. 102 επ.

⁴⁹ Βλ. *Ibidem*, σελ. 106 επ.

Τα λειτουργικά κριτήρια μπορεί να αναφέρονται είτε εν γένει στο δίκαιο που διέπει τη διαφορά είτε σε ειδικότερα στοιχεία (που ενδέχεται να καθορίζουν και το εφαρμοστέο δίκαιο), όπως είναι ο εξυπηρετούμενος με τη διοικητική δράση σκοπός ή η θέση των εμπλεκόμενων μερών στην έννομη σχέση. Με τη χρήση των λειτουργικών κριτηρίων οι διοικητικές διαφορές ανιχνεύονται, εφόσον στην έννομη σχέση διαγνωσθεί η άσκηση δημόσιας εξουσίας, η εξυπηρέτηση δημοσίου σκοπού, η τήρηση διοικητικής διαδικασίας, κ.λπ. ή εν πάση περιπτώσει εφόσον το δίκαιο που διέπει τη διαφορά ή την υποκείμενη αιτία της διαφοράς είναι το διοικητικό δίκαιο⁵⁰.

Στη χώρα μας η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου εφαρμόζει κατά βάση το οργανικό κριτήριο για την οριοθέτηση της διοικητικής δικαιοδοσίας, ενώ τα λειτουργικά χαρακτηριστικά μιας έννομης σχέσης ελέγχονται μόνον για τον περαιτέρω περιορισμό του οργανικού κριτηρίου⁵¹. Η διεύρυνση δε της διοικητικής δικαιοδοσίας και σε οργανικά μορφώματα του ιδιωτικού δικαίου (ν.π.ι.δ.) στηρίζεται επίσης σε οργανικά επιχειρήματα (λ.χ. διφυή νομικά πρόσωπα)⁵².

⁵⁰ Αντί πολλών βλ. διεξοδικά Μ. Πικραμένο, *Τα κριτήρια της νομολογίας του ΑΕΔ και του ΣτΕ*, ό.π., σελ. 735 επ. · βλ. επίσης Α. Γέροντα, *Επιτομή διοικητικού δικονομικού δικαίου*, 2014, σελ. 27.

⁵¹ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα κριτήρια διάκρισης των διοικητικών συμβάσεων, βλ. ενδ. ΑΕΔ 8, 10, 45/1991, 7, 15/1992, 3/1999. Βλ. επίσης Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 238 επ. · Δ. Μπαρδούτσο, *Κριτήρια διακρίσεων των διοικητικών συμβάσεων*, Διδικ 1994, σελ. 783 επ. · Π. Παυλόπουλο, *Ζητήματα δικαστικής προστασίας στο πλαίσιο των διαφορών από διοικητικές συμβάσεις*, Διδικ 1991, σελ. 250 επ. · Δ. Ράικο, *Αγωγή αποζημίωσης για προσυμβατικό πταίσμα (ν. 2522/1997) ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων*, Διδικ 1999, σελ. 537 · Κ. Χασάπη, *Δικαιοπρακτική και εξωδικαιοπρακτική ευθύνη στο χώρο των διοικητικών συμβάσεων (Σχόλια επί σχολίων)*, Διδικ 1993, σελ. 279 επ. · Α. Τσιρωνά, *Η νομική φύση των συμβάσεων Σύμπραξης Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ) του ν. 3389/2005*, ΕΔΔΔΔ 2008, σελ. 611 επ.

⁵² Βλ. Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 266 επ. · *Idem*, *Η φύση των πράξεων των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του δημόσιου τομέα*, 1991, σελ. 68 επ. και 75 επ. · Σ. Βλαχόπουλο, *Λιγότερο Κράτος δεν σημαίνει και συρρίκνωση της διοικητικής δικαιοσύνης: η αναβίωση των «διφυών» νομικών προσώπων*, ΕφημΔΔ 2009, σελ. 419 επ.

β. Η κατανομή των διαφορών με τη μέθοδο της εξαντλητικής απαρίθμησης κατηγοριών υποθέσεων

- 26 Στις περιπτώσεις που τα κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών συνάγονται από μία ειδική απαρίθμηση συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων στον νόμο, η υπαγωγή των διαφορών στους οικείους δικαιοδοτικούς κλάδους καθορίζεται με βάση μία εξαντλητική κατανομή συγκεκριμένων διαφορών στις επιμέρους δικαιοδοσίες. Για τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν, στις έννομες τάξεις που λειτουργούν διακριτές δικαιοδοσίες, και το σύστημα της απαρίθμησης επιχειρεί κατά πρώτον να οριοθετήσει τη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων. Έτσι, η δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων εκτείνεται μόνον στις εξαντλητικώς απαριθμούμενες κατηγορίες υποθέσεων που προβλέπουν κατά κανόνα ειδικοί νόμοι⁵³. Οι απαριθμούμενες κατηγορίες μπορεί είτε να είναι γενικές και να χρήζουν και στην περίπτωση αυτή ερμηνευτικής εξειδίκευσης από τη νομολογία είτε να είναι εξαιρετικά ειδικές και να αφορούν σε συγκεκριμένες και εντελώς εξειδικευμένες υποθέσεις. Στην τελευταία περίπτωση ο νομοθέτης μπορεί να χρησιμοποιεί ως προσδιοριστικό στοιχείο των σχετικών διαφορών είτε το όργανο που εκδίδει την πράξη, είτε την ειδική φύση της ασκηθείσας αρμοδιότητας⁵⁴.
- 27 Στη μέθοδο της απαριθμήσεως η αναφορά στις κατηγορίες των διαφορών πρέπει να είναι εξαντλητική. Εάν η παράθεση κατηγοριών υποθέσεων είναι ενδεικτική, τότε στη μέθοδο παρεισφρεί μία γενική ρήτρα, η οποία είτε μνημονεύεται στη διάταξη με την ενδεικτική απαρίθμηση είτε οφείλει να συναχθεί από τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των απαριθμούμενων περιπτώσεων. Η εξαντλητική όμως απαρίθμηση στον νόμο των κατηγοριών διαφορών, που υπάγονται στα δικαστήρια μιας δικαιοδοσίας (λ.χ. η απαρίθμηση συγκεκριμένων μόνον διοικητικών διαφορών) δημιουργεί τεκμήριο υπέρ της άλλης δικαιοδοσίας για τις διαφορές που δεν περιγράφονται σαφώς στην ειδική αποκλειστική νομοθετική αναφορά (λ.χ. υπέρ των πολιτικών δικαστηρίων)⁵⁵.

⁵³ Βλ. Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 129 επ.

⁵⁴ Βλ. M. Rousset/O. Rousset, *Droit administratif (II), Le contentieux administrative*, 2004, σελ. 79 επ. · Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 73 επ.

⁵⁵ Βλ. J. M. Poisson, *Les droits de l'homme et les libertés fondamentales à l'épreuve de la dualité de juridictions*, 2003, σελ. 43.

γ. Μικτά κριτήρια κατανομής των υποθέσεων στις δικαιοδοσίες

Στο πρώτο ως άνω σύστημα το βάρος διάκρισης των υποθέσεων φέρει η νομολογία των δικαστηρίων που καλείται να εξειδικεύσει τα κριτήρια της γενικής ρήτρας. Στο δεύτερο σύστημα (εφόσον δεν υπάρχουν συνταγματικοί περιορισμοί) την απόλυτη ευχέρεια κατανομής των υποθέσεων στη μία ή στην άλλη δικαιοδοσία έχει ο νομοθέτης. Εκτός όμως από τα αμιγή συστήματα διάκρισης των διαφορών είναι δυνατόν να λειτουργούν και μικτά συστήματα κατανομής των υποθέσεων στις προβλεπόμενες διακριτές δικαιοδοσίες.

Στην περίπτωση αυτή προβλέπεται μεν «γενική ρήτρα», με την οποία θεσπίζονται ένα ή περισσότερα γενικά κριτήρια διάγνωσης του χαρακτήρα των εν γένει διαφορών, αλλά ο νομοθέτης προβαίνει και σε περαιτέρω εξειδίκευση της ρήτρας αυτής με απαρίθμηση ορισμένων κατηγοριών υποθέσεων⁵⁶. Ωστόσο, εν προκειμένω υπάρχει μία σημαντική διαφορά στον χαρακτήρα της απαρίθμησης. Εφόσον η αναφορά σε κατηγορίες υποθέσεων προβλέπεται για την εξειδίκευση ενός γενικού κριτηρίου, πρέπει η εν λόγω απαρίθμηση να θεωρείται ενδεικτική, και όχι εξαντλητική⁵⁷.

Πέρα από την παράλληλη πρόβλεψη και γενικής ρήτρας και συγκεκριμένων κατηγοριών διαφορών που υπάγονται σε ορισμένη δικαιοδοσία, ενδέχεται ένα δικονομικό σύστημα να καθορίζει τη διάκριση των διαφορών μόνον μέσω μιας ενδεικτικής απαρίθμησης υποθέσεων. Στην περίπτωση αυτή τα δικαστήρια ενόψει της ενδεικτικής απαρίθμησης οφείλουν, εκτός από την κατανομή των υποθέσεων που ρητώς προβλέπονται, να συναγάγουν και μία (ερμηνευτική) γενική ρήτρα, η οποία κατευθύνει και άλλες ομοειδείς κατηγορίες υποθέσεων σε ορισμένη δικαιοδοσία.

⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του μικτού συστήματος αποτελεί η ρύθμιση της δικαιοδοσίας κατά τον ν. 1406/1983. Με την παρ. 1 του άρθρου 1 του νόμου είχε θεσπισθεί γενική ρήτρα, κατά την οποία στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων υπάγονταν όλες οι διοικητικές διαφορές ουσίας, ενώ με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου καθορίζονταν συγκεκριμένες κατηγορίες υποθέσεων, οι οποίες ανατίθεντο στα διοικητικά δικαστήρια. Η απαρίθμηση δε της τελευταίας αυτής διάταξης ήταν ενδεικτική σύμφωνα με ρητή πρόβλεψη της ρύθμισης («στις διαφορές αυτές περιλαμβάνονται ιδίως ...»), Β. Σκουρής, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 146 επ.

⁵⁷ Βλ. Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 73 επ. · Β. Σκουρής, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 137.

- 31 Το μικτό σύστημα κατανομής των υποθέσεων στις οικείες δικαιοδοσίες έχει ακολουθήσει και ο δικονομικός νομοθέτης στη χώρα μας. Όπως θα εξηγηθεί παρακάτω, το Σύνταγμα προβλέπει την κατανομή των υποθέσεων στους διακριτούς δικαιοδοτικούς κλάδους κατ' αρχήν με την επίκληση γενικών ρητρών, ενώ ο κοινός νομοθέτης άλλοτε θεσπίζει γενικά κριτήρια διάγνωσης της φύσης των σχετικών διαφορών και άλλοτε προβαίνει σε περαιτέρω εξειδίκευση των γενικών κριτηρίων με απαρίθμηση ορισμένων κατηγοριών υποθέσεων.

Δ. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δικαιοδοτικών συστημάτων

- 32 Η σύγκριση μεταξύ αφενός του συστήματος ενιαίας δικαιοδοσίας και αφετέρου του συστήματος διακριτών δικαιοδοσιών δεν συνιστά τίποτε περισσότερο από μία κριτική αποτίμηση της ίδρυσης ενός εξειδικευμένου δικαιοδοτικού κλάδου για τις διοικητικές διαφορές. Και τούτο, διότι, όπως εξηγήθηκε, ακόμη και στις έννομες τάξεις όπου λειτουργεί δικονομικό σύστημα με διακριτές δικαιοδοσίες, η μόνη οργανικά αποχωρισμένη δικαιοδοσία είναι η διοικητική, ενώ η πολιτική και ποινική δικαιοδοσία, αν και λειτουργικά διακεκριμένες, οργανικά παραμένουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο.
- 33 Η βρετανική λοιπόν θεωρία, υπερασπιζόμενη την ενιαία δικαιοδοσία, υποστηρίζει πως η υπαγωγή της διοίκησης στα ίδια δικαστήρια με κάθε πολίτη είναι απόδειξη της φιλελεύθερης σύλληψης του κράτους δικαίου εν γένει και της οργάνωσης της δικαιοσύνης ειδικότερα. Η ισότητα απέναντι στον νόμο δεν επιτρέπει σε κανέναν, ακόμη και στο ίδιο το κράτος, να απολαμβάνει οποιωνδήποτε δικονομικών προνομίων και ιδίως να δικάζεται από δικαστήρια ειδικής δικαιοδοσίας, τα οποία θα είχαν την τάση να επιδεικνύουν ιδιαίτερη μεταχείριση στη διοίκηση⁵⁸.
- 34 Η γαλλική θεωρία, εκπροσωπώντας την έννομη τάξη που γέννησε τη διάκριση των δικαιοδοσιών, αντιτείνει στην ανάλυση αυτή ότι απαιτείται η οργάνωση και λειτουργία ενός εξειδικευμένου δικαιοδοτικού κλάδου, ο οποίος θα έχει ως αποστολή ακριβώς την καλύτερη προστασία των πολιτών από τις παρεμβάσεις της δημόσιας εξουσίας. Χρειάζεται δηλαδή μία ειδική δικαιοδοσία, ένας εξειδικευμένος δικαστής, ο οποίος θα

⁵⁸ Βλ. P. Cane, *Administrative law*, ό.π., σελ. 143 επ. · M. Ryan, *Unlocking constitutional & administrative law*, 2013, σελ. 441 επ.

μπορεί να διακρίνει το δημόσιο συμφέρον από την αυθαίρετη επέμβαση της διοίκησης στα δικαιώματα των ιδιωτών⁵⁹.

Στα μικτά συστήματα επιχειρείται μάλλον να αξιοποιηθούν κατά το δυνατόν τα περισσότερα πλεονεκτήματα των δύο βασικών δικονομικών επιλογών, ωστόσο πάντοτε ελλοχεύει ο κίνδυνος ορισμένοι δικονομικοί συνδυασμοί να επιβαρυνθούν και με τα μειονεκτήματα αμφοτέρων των συστημάτων. Βασική επιδίωξη των μικτών ρυθμίσεων είναι να συνδυασθεί και η δυνατότητα να εκδικάζονται οι διοικητικές διαφορές από εξειδικευμένα δικαστήρια, αλλά και να μην δημιουργούνται προβλήματα συγκρούσεων δικαιοδοσίας. Βέβαια, το κυριότερο μειονέκτημα σε κάθε τέτοια περίπτωση είναι η δικονομική πολυπλοκότητα⁶⁰. Η μικτή οργάνωση πάντως δεν παρουσιάζει πρωτογενή προτερήματα ή προβλήματα, αλλά τα χαρακτηριστικά κάθε περίπτωσης διαμορφώνονται από τα στοιχεία που υιοθετούνται από τις δύο βασικές δικονομικές επιλογές.

Στο πλαίσιο των δύο βασικών θεωρήσεων έχουν διαγνωσθεί, διαπιστωθεί ή απλώς υποστηριχθεί διάφορα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα σε σχέση αφενός με τον δικαστικό έλεγχο της διοίκησης και αφετέρου με την προστασία των διοικουμένων από τη διοικητική αυθαιρεσία.

α. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ενιαίας δικαιοδοσίας

Βασικό πλεονέκτημα που προβάλλεται από τους υπέρμαχους της ενιαίας δικαιοδοσίας είναι η πλήρης ουσιαστική και δικονομική ισότητα διοίκησης και διοικουμένων ενώπιον του νόμου. Τα κοινά δικαστήρια, αντιμετωπίζοντας κατά κανόνα διαφορές μεταξύ ισότιμων διαδίκων, δεν είναι πρόσφορα στο να επιδείξουν διακριτική μεταχείριση υπέρ του κράτους ή να αναγνωρίσουν προνόμια υπέρ της διοίκησης. Το προτέρημα ωστόσο αυτό έχει νόημα, μόνον εφόσον και το ουσιαστικό δίκαιο είναι ενιαίο και κοινό⁶¹. Εάν αντιθέτως η διοίκηση υπάγεται σε ιδιαίτερους ουσιαστικούς κανόνες, δηλαδή σε κανόνες διοικητικού δικαίου, οι οποίοι

⁵⁹ Βλ. J. M. Poisson, *Les droits de l'homme*, ό.π., σελ. 18 επ.

⁶⁰ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 37.

⁶¹ Λ.χ. όπως συνέβαινε στις κοινοδικαιικές έννομες τάξεις κατά το παρελθόν, όταν το common law εφαρμοζόταν και στις σχέσεις μεταξύ κράτους και ιδιωτών, βλ. αναλυτικά M. A. Glendon/P. G. Carozza/C. B. Picker, *Comparative legal traditions*, 2007, σελ. 372 επ.

αναπόφευκτα προβλέπουν ιδιαίτερη νομική αντιμετώπιση των διαφορών που προκύπτουν από την ενάσκηση δημόσιας εξουσίας, τότε το επιχείρημα χάνει τη βασική του θεμελίωση. Τις τελευταίες μάλιστα δεκαετίες, ακόμη και στις έννομες τάξεις της ενιαίας δικαιοδοσίας, το θετό διοικητικό δίκαιο (statute law) διεκδικεί όλο και περισσότερο κανονιστικό χώρο από το κοινό δίκαιο (common law)⁶².

- 38 Υπέρ της ενιαίας δικαιοδοσίας συνηγορεί και το επιχείρημα της δικονομικής απλότητάς της και της συνεπαγόμενης δικονομικής ασφάλειας. Η δικονομική απλότητα προσφέρει πράγματι αποτελεσματικότερη δικαστική προστασία υπό δύο εκδοχές: Πρώτον, ο θιγόμενος από τη διοίκηση δεν εμποδίζεται από πολύπλοκους δικονομικούς κανόνες να αναζητήσει το μέσο (δικαστήριο, ένδικο βοήθημα κ.λπ.) για τη δικαστική του προστασία του⁶³. Και δεύτερον, η υπαγωγή της διοικήσεως στα ίδια (κοινά) δικαστήρια με κάθε ιδιώτη συνεπάγεται ότι δεν κινδυνεύει το αίτημα παροχής δικαστικής του προστασίας να απορριφθεί ως απαράδεκτο λόγω ελλείψεως δικαιοδοσίας.
- 39 Από την άλλη πλευρά η ενιαία δικαιοδοσία παρουσιάζει ένα θεμελιώδες μειονέκτημα. Η έλλειψη εξειδίκευσης των δικαστών στα πολύπλοκα ζητήματα που μπορεί να ανακύψουν στις διαφορές μεταξύ διοίκησης και διοικουμένων είναι στις περιπτώσεις των κοινών δικαστηρίων δεδομένη. Ζητήματα που χρήζουν ιδιαίτερης εξοικείωσης και εξειδικευμένης εμπειρίας είναι λ.χ. ο έλεγχος των ορίων της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης, οι περιορισμοί στην άσκηση των προνομίων της δημόσιας εξουσίας, η λειτουργία του δημοσίου συμφέροντος απέναντι στα ατομικά δικαιώματα, κ.ά. Τέτοιου είδους προβλήματα απαιτούν ένα ιδιαίτερο νομικό υπόβαθρο, το οποίο δεν μπορεί να αντληθεί από το ιδιωτικό δίκαιο. Το ίδιο ισχύει και για την ερμηνευτική αντιμετώπιση της πολυνομίας και της αντιφατικής ή ανακόλουθης νομοθεσίας, στην οποία κατατείνει η σύγχρονη τάση διεύρυνσης της κανονιστικής εξουσίας της

⁶² M. Ryan, *Unlocking constitutional & administrative law*, ό.π., σελ. 42 επ. και 114 επ.

⁶³ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, «Η επίδραση του νέου Συντάγματος στο διοικητικό δίκαιο», σε: *Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου*, 1976, σελ. 88.

διοίκησης, πράγμα που συμβαίνει ακόμη και σε χώρες με περιορισμένο κρατικό παρεμβατισμό⁶⁴.

Τέλος, στις έννομες τάξεις, όπου δεν προβλέπεται κλάδος διοικητικής δικαιοσύνης, ο νομοθέτης έχει την τάση να αναπληρώνει την έλλειψη αυτή, αναπτύσσοντας ένα πολυδαίδαλο σύστημα διοικητικού αυτοελέγχου, για τη λειτουργία του οποίου θεσπίζονται πολυάριθμες διοικητικές προσφυγές και συστήνονται αντιστοίχως πολλά εξειδικευμένα όργανα για την κρίση τους. Το συγκεκριμένο σύστημα αφενός συνεπάγεται ακόμη ευρύτερο περιορισμό των διοικητικών διαφορών που μπορούν να αχθούν ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων, και αφετέρου καταλήγει στο να προάγεται ο έλεγχος της διοίκησης από όργανά της ή εν πάση περιπτώσει από όργανα που δεν απολαμβάνουν της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των δικαστηρίων⁶⁵. Επίσης, η αποσπασματική αυτή μέθοδος προστασίας των διοικουμένων αναιρεί το επιχείρημα της διαδικαστικής απλότητας και της δικονομικής ασφάλειας της ενιαίας δικαιοδοσίας.

40

β. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των διακριτών δικαιοδοσιών

Εάν η λειτουργία της διοικητικής δικαιοσύνης αποκοπεί από το ιστορικό πλαίσιο γέννησής της, το βασικό επιχείρημα υπέρ του δυαδισμού της δικαιοσύνης συνδέεται ακριβώς με την εξειδίκευση των δικαστηρίων στις ιδιαιτερότητες των διοικητικών διαφορών. Οι δικαστές των διοικητικών δικαστηρίων, που απασχολούνται αποκλειστικά με τον δικαστικό έλεγχο της διοίκησης, αφενός ειδικεύονται στην εφαρμογή των κανόνων του διοικητικού δικαίου⁶⁶, και αφετέρου εξοικειώνονται με τον έλεγχο νομιμότητας της διοικητικής δράσης, με αποτέλεσμα να μην διστάζουν, όταν διαπιστώνουν ελαττώματα, να κρίνουν ως παράνομες τις

41

⁶⁴ Βλ. H. W. R. Wade/C. F. Forsyth, *Administrative law*, ό.π., σελ. 11 επ.· T. Endicott, *Administrative law*, ό.π., σελ. 4 επ.· J. Alder, *Constitutional and administrative law*, 2005, σελ. 69 επ.

⁶⁵ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 7.

⁶⁶ Βλ. Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, 1964, σελ. 36 και 37· Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 59 επ. και 77 επ.

πράξεις της διοίκησης⁶⁷. Σημαντικό επιπλέον επιχείρημα υπέρ της διοικητικής δικαιοσύνης είναι και η αντίστροφη λειτουργία του γεγονότος ότι οι δικαστές των διοικητικών δικαστηρίων γνωρίζουν την οργάνωση και λειτουργία της διοίκησης. Με την εμπειρία αυτή τα διοικητικά δικαστήρια είναι σε θέση να εκτιμήσουν μέχρι ποιου ορίου μπορεί να φθάσει ο έλεγχος που ασκούν, χωρίς να εξουδετερώσει την αποτελεσματικότητα της δραστηριότητας της δημόσιας διοίκησης και την εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος⁶⁸.

42 Ένα επίσης βασικό πλεονέκτημα της διοικητικής δικαιοσύνης συνιστά και η αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας των διοικουμένων έναντι των παράνομων πράξεων ή παραλείψεων της διοίκησης, η οποία συνδέεται με την εξοικείωση των διοικητικών δικαστηρίων με τη λειτουργία των διαπλαστικών ενδίκων βοηθημάτων, εκείνων δηλαδή που κατατείνουν στην ακύρωση ή την τροποποίηση των διοικητικών πράξεων⁶⁹. Η δικαστική αυτή προστασία δεν είναι ολοκληρωμένη σε μία ενιαία δικαιοδοσία, καθόσον τα κοινά δικαστήρια είναι προσαρμοσμένα να παρέχουν κυρίως αποκατάσταση της ήδη επελθούσας ζημίας, η οποία εξυπηρετείται μέσα από καταψηφιστικά ένδικα βοηθήματα⁷⁰. Η παρεμπίπτουσα κρίση σχετικά με το ελάττωμα μιας διοικητικής πράξης δεν αρκεί⁷¹. Αντιθέτως μία ολοκληρωμένη προστασία έναντι της διοικήσεως απαιτεί τη δυνατότητα δικαστικής ακύρωσης των παράνομων πράξεών της.

43 Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι η λειτουργία των διοικητικών δικαστηρίων είναι προορισμένη να προσφέρει απλούστερη και ταχύτερη επίλυση των διαφορών⁷² και

⁶⁷ Βλ. Δ. Ράικο, *Κριτική προσέγγιση του δικαιολογητικού ρόλου των διοικητικών δικαστηρίων στο σύγχρονο Κράτος*, Διδικ 1999, σελ. 1046 επ. · Γ. Σγουρόγλου, *Το κράτος δικαίου και η διοικητική δικαιοσύνη*, ΔΔ/νη 1977, σελ. 207 επ. · Β. Καράκωστα, *Τα δικαστήρια, εγγυητές της συνταγματικής νομιμότητας*, ΤοΣ 1984, σελ. 499 επ. · Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, ό.π., σελ. 37.

⁶⁸ Βλ. J. Lemasurier, *Le contentieux administratif*, ό.π., σελ. 3.

⁶⁹ Βλ. Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, ό.π., σελ. 37 · Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 61 επ.

⁷⁰ Βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 62 επ. και 64 επ.

⁷¹ Για κριτική στη γενική αρχή περί αδυναμίας των πολιτικών δικαστηρίων να ακυρώνουν διοικητικές πράξεις, βλ. Φ. Βεγλερή, *Ο δικαστικός έλεγχος της διοικήσεως*, 1946, σελ. 274 επ. και ιδίως 285 επ.

⁷² Βλ. Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, ό.π., σελ. 35.

μάλιστα λιγότερο δαπανηρή⁷³. Ωστόσο, δυστυχώς τα ως άνω επιχειρήματα τα αναίρεσε η πράξη, καθόσον σε πολλές έννομες τάξεις, και ιδίως στη χώρα μας, η καθυστέρηση στην απονομή και της διοικητικής δικαιοσύνης αποτελεί μία αναπόδραστη πραγματικότητα⁷⁴. Τέλος, με τη λειτουργία διοικητικής δικαιοδοσίας η διοίκηση γνωρίζει ότι ελέγχεται από τον φυσικό της δικαστή και δεν δημιουργούνται πλέον αμφισβητήσεις σε σχέση με τα όρια του δικαστικού ελέγχου και την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών⁷⁵.

Από την άλλη πλευρά το σημαντικότερο μειονέκτημα της διάκρισης της διοικητικής δικαιοσύνης από τον δικαιοδοτικό κλάδο των λοιπών δικαστηρίων είναι αναμφίβολα η πιθανότητα δημιουργίας συγκρούσεων μεταξύ των δύο δικαιοδοσιών⁷⁶. Η αφετηριακή αιτία κάθε συγκρούσεως δικαιοδοσίας είναι άλλωστε η ύπαρξη τουλάχιστον δύο διακριτών δικαιοδοτικών κλάδων, που ερίζουν για την εξουσία επίλυσης μιας διαφοράς⁷⁷. Η δικονομική οργάνωση ή οριοθέτηση της κατανομής των υποθέσεων μεταξύ των δικαιοδοσιών μπορεί να περιορίζει ή να οξύνει τις περιπτώσεις συγκρούσεων, αλλά εντέλει οι αμφισβητήσεις σχετικά με τη δικαιοδοσία είναι δικονομικά αναπόφευκτες.

Η σύγκρουση των δικαιοδοσιών μπορεί να οδηγήσει είτε σε αρνησιδικία, στην περίπτωση άρνησης δικαστικής διάγνωσης μιας υπόθεσης από αμφότερες τις δικαιοδοσίες, είτε σε αντίθετες αποφάσεις, στην περίπτωση διεκδίκησης της επίλυσης μιας διαφοράς από αμφότερες επίσης τις δικαιοδοσίες. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις δημιουργούν απαράδεκτα ελλείματα στην πλήρη απόλαυση του δικαιώματος

⁷³ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 19.

⁷⁴ Βλ. αντί πολλών Γ. Δελλή, *Η Διοικητική Δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας*, 2013, σελ. 11 επ.

⁷⁵ Βλ. Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, ό.π., σελ., 37 · J. M. Poisson *Les droits de l'homme*, ό.π., σελ. 19.

⁷⁶ Βλ. Μ. Δένδια, *Διοικητικόν Δίκαιον*, τόμος Α', 1964, σελ. 172 · Μ. Στασινόπουλο, *Δίκαιον των διοικητικών διαφορών*, ό.π., σελ., 36 · J. M. Poisson, *Les droits de l'homme*, ό.π., σελ. 17.

⁷⁷ Με την έννοια αυτή έχει υποστηριχθεί ότι ο δυαδισμός της δικαιοδοσίας είναι το χειρότερο σύστημα οργάνωσης της δικαιοσύνης με εξαίρεση όλα τα υπόλοιπα, βλ. Α. V. Lang, "Mirages et miracles du dualisme juridictionnel français", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, ό.π., σελ. 2.

δικαστικής προστασίας, κυρίως με την έννοια της αδυναμίας πρόσβασης σε δικαστήριο όσων βλάπτονται από πράξεις, παραλείψεις ή ενέργειες της διοίκησης⁷⁸.

- 46 Με τη σειρά της η πιθανότητα μη επίλυσης μιας διαφοράς ή διπλής κρίσης επ' αυτής δημιουργούν αυτονόητη ανασφάλεια δικαίου στους ενδιαφερόμενους. Από την άλλη πλευρά και μόνον ο κίνδυνος απόρριψης ενός αιτήματος για δικαστική προστασία λόγω έλλειψης δικαιοδοσίας δημιουργεί επιπλέον αβεβαιότητα και δικονομική σύγχυση στους διοικουμένους⁷⁹. Συνεπώς, οι έννομες τάξεις που υιοθέτησαν δικονομικά συστήματα με διακριτές δικαιοδοσίες είχαν να αντιμετωπίσουν το αναπόδραστο πρόβλημα των συγκρούσεων δικαιοδοσιών και τις δυσμενείς συνέπειές του. Οι λύσεις που συστηματικά προσφέρονται αφορούν αφενός στην πρόληψη των συγκρούσεων με τη διατύπωση ασφαλών κριτηρίων διάκρισης των δικαιοδοσιών και κατανομής των διαφορών μεταξύ τους, και αφετέρου στην άρση των συγκρούσεων, όταν αυτές έχουν ήδη επισυμβεί⁸⁰.
- 47 Με βάση την ως άνω λογική, σε κάθε έννομη τάξη με διακριτές δικαιοδοσίες, ο νομοθέτης, τα δικαστήρια και η θεωρία έχουν επιδοθεί σε έναν αγώνα εύρεσης μιας δικονομικής «λυδίας λίθου», η οποία θα ελέγχει την «καθαρότητα» των κριτηρίων διάκρισης των δικαιοδοσιών, αναζητώντας εκείνο που δεν θα επιτρέπει τη δημιουργία συγκρούσεων⁸¹. Επειδή όμως, όπως έχει διαπιστωθεί, κανένα κριτήριο διάκρισης δεν προσφέρει την απόλυτη ασφάλεια της πλήρους αποτροπής κάθε πιθανότητας σύγκρουσης, συνάγεται εντέλει ότι είναι σε κάθε περίπτωση αναγκαία η θέσπιση μιας αξιόπιστης διαδικασίας κατασταλτικής επίλυσης των αμφισβητήσεων, δηλαδή μιας διαδικασίας άρσης των συγκρούσεων δικαιοδοσιών⁸².

⁷⁸ Βλ. J. M. Poisson, *Les droits de l'homme*, ό.π., σελ. 17 επ.

⁷⁹ *Ibidem*, σελ. 18 επ.

⁸⁰ Βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 207 επ.

⁸¹ Βλ. C. Ribot, "Dualisme juridictionnel et droit des contrats, L'indolence du caméléon", σε: *Le dualisme juridictionnel, Limites et mérites*, ό.π., σελ. 129 επ.· G. Gondouin, "Le dualisme juridictionnel", ό.π., σελ. 35 επ.· D. Truchet, "Plaidoyer pour une cause perdue: la fin du dualisme juridictionnel", σε: *Le dualisme juridictionnel*, ό.π., σελ. 199 επ.· D. Labetoulle, "L'avenir du dualisme juridictionnel: le point de vue d'un juge administratif", σε: *Le dualisme juridictionnel*, ό.π., σελ. 207 επ.

⁸² Στην εθνική μας έννομη τάξη τις συγκρούσεις δικαιοδοσιών επιλύει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 περ. δ' Σ.

2. Η οργάνωση των δικαστηρίων

Μέχρι τη θέσπιση του ισχύοντος Συντάγματος η οργάνωση των δικαστηρίων επαφίετο αποκλειστικώς στον κοινό νομοθέτη. Το Σύνταγμα του 1975 καθιέρωσε για πρώτη φορά ρητώς, ως θεμελιώδη αρχή οργάνωσης των δικαστηρίων, τη διάκρισή τους με γνώμονα τη δικαιοδοσία τους. Με το δεδομένο αυτό δεν επιτρέπονται πλέον νομοθετικές παρεκκλίσεις στο συγκεκριμένο κανονιστικό πεδίο. Ωστόσο, η διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ., εκτός από την κατοχύρωση της διάκρισης των δικαστηρίων, συνεχίζει να παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να ρυθμίσει ειδικώς την οργάνωσή τους, προβλέποντας ρητώς ότι τα δικαστήρια «οργανώνονται με ειδικούς νόμους».

48

A. Η οργάνωση των δικαιοδοσιών στο Σύνταγμα

Η οργάνωση των δικαστηρίων με ειδικούς νόμους οφείλει να υπακούει αφενός στις οργανικές πτυχές της διάκρισης δικαστηρίων και αφετέρου στα ουσιαστικά συνταγματικά κριτήρια της διάκρισης των δικαιοδοσιών. Συνεπώς κρίσιμα στοιχεία ανάλυσης του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. είναι οι λειτουργικές και οργανικές πτυχές της διάκρισης δικαστηρίων, αλλά και η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της διάκρισης των δικαστηρίων και του λειτουργικού διαχωρισμού των δικαιοδοσιών. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται και η σημασία της συνταγματικής κατοχύρωσης της γενικής δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων για την εκδίκαση όλων των διοικητικών διαφορών.

49

α. Λειτουργικές και οργανικές πτυχές της διάκρισης δικαστηρίων στο άρθρο 93

παρ. 1 Σ.

Στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. δεν απαντάται ο όρος «δικαιοδοσία»⁸³. Το ίδιο ισχύει και για τις λοιπές διατάξεις των άρθρων 94-100 Σ., παρά το γεγονός ότι σε αυτές ρυθμίζεται και εξειδικεύεται ακριβώς η λειτουργική δικαιοδοσία των δικαστηρίων. Από την άλλη όμως πλευρά, το σύνολο των διατάξεων του Δεύτερου Κεφαλαίου (άρθρα 93-100Α Σ.) του Τμήματος Ε' του Συντάγματος για την «Δικαστική Εξουσία» επιγράφεται με τον τίτλο «Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων».

50

⁸³ Βλ. Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 5.

- 51 Έτσι, ένα εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα που γεννάται από τη διάκριση των δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. είναι εάν η διάκριση αυτή έχει οργανικά ή λειτουργικά χαρακτηριστικά, δηλαδή εάν η διάταξη διακρίνει τα δικαστήρια με βάση τους οργανικούς κλάδους, στους οποίους εντάσσονται, ή με βάση τη λειτουργική δικαιοδοσία, που τους έχει απονεμηθεί. Αφού μάλιστα η ουσιαστική δικαιοδοσία των δικαστηρίων καθορίζεται και αναλύεται ειδικώς στις διατάξεις των άρθρων 94-100 Σ., θα μπορούσε εκ πρώτης όψεως να συναχθεί ότι η ρύθμιση του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. περιορίζεται στην ανάλυση της τυπικής οργάνωσης των δικαστηρίων και άρα περιγράφει τρεις διακριτούς οργανικούς κλάδους.
- 52 Ωστόσο, μία τέτοια προσέγγιση δεν θα ήταν απόλυτα ακριβής, καθόσον το ζήτημα που συνδέεται με τη φύση της διάκρισης των δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. είναι σχετικώς πιο περίπλοκο. Μία συστηματική θεώρηση και των λοιπών διατάξεων του ίδιου κεφαλαίου του Συντάγματος οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι η διάκριση των δικαστηρίων στην ως άνω εισαγωγική συνταγματική ρύθμιση χαρακτηρίζεται και από οργανικές αλλά και από λειτουργικές πτυχές. Έτσι, η διάκριση των δικαστηρίων σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά δεν είναι ούτε απόλυτα οργανική, ούτε αμιγώς ουσιαστική.
- 53 Ειδικότερα, από τη μία πλευρά, η διάκριση αυτή δεν περιορίζεται σε οργανικά μόνον στοιχεία, καθόσον πολιτικά και ποινικά δικαστήρια δεν διαθέτουν οργανική αυτοτέλεια και για τον λόγο αυτό καταλήγουν στο ίδιο ανώτατο δικαστήριο. Τούτο σημαίνει ότι τα πολιτικά και τα ποινικά δικαστήρια δεν διακρίνονται στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. ως δικαστήρια που ανήκουν σε διαφορετικούς οργανικούς κλάδους, αλλά ως δικαστήρια που διαθέτουν διαφορετική λειτουργική δικαιοδοσία.
- 54 Από την άλλη πλευρά, η διάκριση των δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. δεν είναι αμιγώς ουσιαστική, δεν αναφέρεται δηλαδή αποκλειστικώς στις λειτουργικές τους δικαιοδοσίες. Και τούτο, διότι κατά πρώτον το σαφές γράμμα της ρύθμισης αναφέρεται σε «δικαστήρια», και επομένως πρωτίστως επεδίωξε να προσδιορίσει και την οργανική ταυτότητα των δικαστηρίων και όχι μόνον τις λειτουργικές τους δικαιοδοσίες. Κατά δεύτερον, το άρθρο 93 παρ. 1 Σ. προβλέπει την «οργάνωση» των δικαστηρίων με ειδικούς νόμους. Η συγκεκριμένη δε πρόβλεψη αυτονοήτως και συνδυάζεται κατ' εξοχήν με την οργανική ταυτότητα των δικαστηρίων.
- 55 Σε κάθε περίπτωση, η διάκριση του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. είναι ιδιαιτέρως σημαντική, καθόσον φαίνεται να επιχειρεί τη σύνδεση μιας κατ' αρχήν οργανωτικής

διάκρισης των δικαστηρίων με την ουσιαστική τους δικαιοδοσία, όπως αυτή θα αναπτυχθεί και θα οριοθετηθεί στις επόμενες συνταγματικές διατάξεις⁸⁴. Η σύνδεση αυτή κατατείνει στη διαμόρφωση μιας μικτής έννοιας του δικαιοδοτικού κλάδου, στην οποία συνυπάρχουν και η οργανική και η λειτουργική ταυτότητα, δηλαδή συνδέονται τα κατ' ιδίαν δικαστήρια με τη δικαιοδοσία τους.

β. Η διάκριση των δικαστηρίων και η λειτουργική διάκριση των δικαιοδοσιών

Η διάκριση των δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ., η οποία, όπως αναφέρθηκε, διαθέτει και οργανικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά, συνδυάζεται με τη διάκριση των τριών δικαιοδοσιών από αμιγώς ουσιαστική άποψη, όπως αυτή προσδιορίζεται στα επόμενα άρθρα (94-100 Σ.) με τον καθ' ύλη καθορισμό της δικαιοδοσίας⁸⁵. Έτσι, στα διοικητικά δικαστήρια, δηλαδή στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, κατά το άρθρο 94 παρ. 1 Σ. υπάγονται οι διοικητικές διαφορές, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, οι αρμοδιότητες του οποίου καθορίζονται στο άρθρο 98 παρ. 1 Σ. Στα πολιτικά δικαστήρια⁸⁶ κατά το άρθρο 94 παρ. 2 Σ. υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές, καθώς και οι υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας. Τέλος, στα ποινικά δικαστήρια ανήκει κατά το άρθρο 96 παρ. 1 Σ. η τιμωρία των εγκλημάτων και η λήψη όλων των μέτρων που προβλέπουν οι ποινικοί νόμοι.

56

⁸⁴ Σύμφωνα με τη ΣτΕ Ολομ. 800/2021 «το Σύνταγμα οργανώνει την απονομή της δικαιοσύνης με τη λειτουργία δικαιοδοτικών οργάνων αντίστοιχων προς τη φύση των αναφευομένων δικαστικών διαφορών, ως ιδιωτικών ή διοικητικών, κατά τα λοιπά δε αναθέτει στον κοινό νομοθέτη την υποχρέωση να θεσπίζει τους κατάλληλους δικονομικούς κανόνες για την εκδίκαση των ιδιωτικών διαφορών από τα πολιτικά δικαστήρια και των διοικητικών διαφορών από το Συμβούλιο της Επικρατείας και τα διοικητικά δικαστήρια, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Εξάιρεση από τον κανόνα της κατανομής της δικαιοδοσίας, ανάλογα με τη φύση της διαφοράς ως ιδιωτικής ή διοικητικής, επιτρέπεται με τις τασσόμενες στο άρθρο 94 παρ. 3 του Συντάγματος προϋποθέσεις. Εξάλλου, ενόψει του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα οργανωτικού σχήματος των χωριστών δικαιοδοσιών, ο έλεγχος των αποφάσεων και λοιπών διαδικαστικών πράξεων ενεργείται υποχρεωτικά από όργανα που ανήκουν στον ίδιο δικαιοδοτικό κλάδο».

⁸⁵ Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 398.

⁸⁶ Στο άρθρο 100 παρ. 1 περ. δ' Σ. τα «πολιτικά» δικαστήρια αναφέρονται ως «αστικά».

- 57 Την εκδίκαση των ιδιωτικών διαφορών και των ποινικών υποθέσεων το Σύνταγμα εμπιστεύεται στον (ουσιαστικά διακεκριμένο, αλλά) οργανικά ενιαίο δικαιοδοτικό κλάδο των τακτικών πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων κατά τα άρθρα 94 παρ. 2 και 96 παρ. 1 Σ.⁸⁷. Επομένως, αν και υφίσταται μία οργανική διάκριση μεταξύ πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, εντούτοις τα δικαστήρια αυτά δεν διαμορφώνουν ιδιαίτερους και οργανικά αυτοτελείς δικαιοδοτικούς κλάδους⁸⁸. Πολύ περισσότερο δεν μπορεί να συναχθεί κάτι τέτοιο από μόνη τη συνταγματική διαρρύθμιση της μεταξύ τους ουσιαστικής (και μόνον) διάκρισης της δικαιοδοσίας τους. Η οργανικά ενιαία δικαιοδοσία εξασφαλίζεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, κυρίως από το κοινό ανώτατο δικαστήριο (τον Άρειο Πάγο) για τις ιδιωτικές διαφορές και τις ποινικές υποθέσεις, το οποίο εκτός των άλλων θα άρει οποιαδήποτε αμφισβήτηση ως προς την ουσιαστική δικαιοδοσία, εκδικάζοντας τις οικείες αναιρέσεις⁸⁹.
- 58 Επομένως, ο μόνος δικαιοδοτικός κλάδος που αυτονομείται και ουσιαστικά και οργανικά από τους λοιπούς είναι τα διοικητικά δικαστήρια. Υφίσταται δηλαδή, όχι μόνον ουσιαστική, αλλά και οργανική διάκριση των δικαιοδοσιών μεταξύ αφενός των διοικητικών δικαστηρίων και αφετέρου των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων. Τα δυσχερέστερα δε προβλήματα οριοθέτησης της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων αναφύονται σε σχέση με τη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων, τα οποία μάλιστα εκδίκαζαν υπό το προϊσχύσαν και υπό το μεταβατικό καθεστώς ορισμένες κατηγορίες διοικητικών διαφορών⁹⁰. Πολύ λιγότερα σημεία τριβής εμφανίζει η διάκριση διοικητικής και ποινικής δικαιοδοσίας, εάν εξαιρεθεί η

⁸⁷ Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών, Το πρόβλημα της οριοθέτησης της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων*, 1992, σελ. 17.

⁸⁸ Για τον λόγο αυτό και οι πολιτικοί και ποινικοί είναι ενταγμένοι στον εν λόγω ένα και ενιαίο κλάδο δικαστηρίων, εναλλάσσονται δε στην απονομή της πολιτικής και της ποινικής δικαιοσύνης, δικάζοντας και ιδιωτικές διαφορές και ποινικές υποθέσεις, βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 398.

⁸⁹ Το Σύνταγμα αναφέρεται στον Άρειο Πάγο σε πλειάδα διατάξεων των άρθρων 87 – 92 Σ., αλλά και στις διατάξεις του άρθρου 99 και 100 Σ.

⁹⁰ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 130 επ.

συνταγματική πρόβλεψη για την ανάθεση της εκδικάσεως αστυνομικών παραβάσεων, οι οποίες τιμωρούνται με πρόστιμο, σε αστυνομικές αρχές⁹¹.

γ. Η καθιέρωση της γενικής δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων για την εκδίκαση όλων των διοικητικών διαφορών

Από την άποψη της λειτουργικής διάκρισης των δικαιοδοτικών κλάδων το Σύνταγμα του 1975, στην αρχική του μορφή, αν και διελάμβανε αυτούσια τη μέχρι σήμερα ισχύουσα διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ.⁹², εντούτοις περιέγραφε συστηματικά μόνον τη δικαιοδοσία των πολιτικών και των ποινικών δικαστηρίων⁹³, ενώ δεν καθόριζε ενιαία τη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων σε μία γενική διάταξη⁹⁴. Αντιθέτως, ανέλυε τη διοικητική δικαιοδοσία σε ουσιαστική και ακυρωτική και έτσι ρύθμιζε χωριστά την αρμοδιότητα των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στο άρθρο 94 παρ. 1 Σ. και χωριστά τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας στο άρθρο 95 Σ. 59

Με την εν λόγω διαρρύθμιση συναγόταν η εντύπωση ότι τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια και το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτελούσαν διακεκριμένα όργανα απονομής της διοικητικής δικαιοσύνης⁹⁵. Παρά ταύτα γινόταν δεκτό ότι και υπό τη συγκεκριμένη ανάγνωση του γράμματος των διατάξεων υφίστατο ενιαία διοικητική δικαιοδοσία, η οποία ανήκε εξ ολοκλήρου στα διοικητικά δικαστήρια και κατανεμόταν μεταξύ των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και του Συμβουλίου της Επικρατείας⁹⁶. Με την έννοια αυτή η διοικητική δικαιοδοσία προέκυπτε τότε από τον συνδυασμό των άρθρων 94 και 95 του Συντάγματος, κατά το μέρος που οι εν 60

⁹¹ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 96 παρ. 2 εδ. α' Σ. Βλ. επίσης Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 131 · Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευοπούλου, *Ποινολογία*, 1989, σελ. 100 επ. · Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 104. Πρβλ. και Η. Κυριακόπουλο, *Ελληνικών διοικητικών δίκαιον*, τόμος Α', 1961, σελ. 173 και ιδίως 182 υποσημ. 12.

⁹² Η διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. δεν έχει μέχρι σήμερα αναθεωρηθεί και προέβλεπε εξ αρχής ότι «*Τα δικαστήρια διακρίνονται εις διοικητικά, πολιτικά και ποινικά, οργανούνται δε δι' ειδικών νόμων*».

⁹³ Βλ. τις διατάξεις των άρθρων 94 παρ. 3 και 96 παρ. 1 Σ.

⁹⁴ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 132.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 1994, σελ. 98 επ.

λόγω διατάξεις καθόριζαν παραλλήλως και ξεχωριστά τις αρμοδιότητες των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και του Συμβουλίου της Επικρατείας στο πλαίσιο της ενιαίας διοικητικής δικαιοδοσίας⁹⁷. Βέβαια, ακόμη και υπό την αρχική μορφή της διάταξης του άρθρου 94 παρ. 1 Σ., η πλέον χαρακτηριστική ένδειξη της ενιαίας διοικητικής δικαιοδοσίας προέκυπτε από τη διάταξη της περ. β' του άρθρου 95 παρ. 1 Σ., κατά την οποία στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας ανήκε εξ αρχής και ο αναιρετικός έλεγχος των τελεσίδικων αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

- 61 Σε κάθε περίπτωση, μετά την αναθεώρηση του 2001 η συνταγματική θεμελίωση της οργάνωσης και δικαιοδοσίας των δικαστηρίων καθορίσθηκε (και με το σαφές γράμμα του Συντάγματος) ενιαία και συγκροτημένα⁹⁸. Στο αναθεωρημένο άρθρο 94 παρ. 1 ορίζεται πλέον ρητώς ότι οι διοικητικές διαφορές υπάγονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας και στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, όπως νόμος ορίζει⁹⁹. Επιπλέον, η αντίστιξη με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, κατά την οποία στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές καθώς και υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας, δίνει τον σαφή κανονιστικό τόνο της διάκρισης των

⁹⁷ Υπό το πρίσμα αυτό υποστηριζόταν πως «το γεγονός ότι το Σύνταγμα ασχολείται, πέρα από τη δικαιοδοσία, και με τις αρμοδιότητες ενός συγκεκριμένου κλάδου δικαστηρίων περιπλέκει τα πράγματα, διότι προσδίδει στο θέμα του καταμερισμού αρμοδιοτήτων συνταγματική διάσταση και ισχύ. Βάσει των προδιαγραφών του Συντάγματος η δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων εμπλέκεται αναποφεύκτως με τις αρμοδιότητές τους, ενώ το βασικό σχήμα κατανομής των αρμοδιοτήτων – διαφορές ουσίας στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια (άρθρο 94 παρ. 1) και διαφορές ακυρώσεως στο ΣτΕ (άρθρο 95 παρ. 1 α') – μάς αναγκάζει να αναφερθούμε στη θεμελιώδη αυτή διάκριση των διοικητικών διαφορών και να μελετήσουμε τη διοικητική δικαιοδοσία σε συνδυασμό με τις αρμοδιότητες των διοικητικών δικαστηρίων και σε σχέση με τη διαίρεση των διοικητικών διαφορών σε διαφορές ακυρώσεως και διαφορές ουσίας», βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 132.

⁹⁸ Βλ. Μ. Πικραμένο, *Τα κριτήρια της νομολογίας του ΑΕΔ και του ΣτΕ*, ό.π., σελ. 733 επ.

⁹⁹ Ορθώς σημειώνεται ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν διαθέτει χωριστή δικαιοδοσία, αλλά συγκεκριμένη καθ' ύλην αρμοδιότητα εντός της ενιαίας διοικητικής δικαιοδοσίας. Ως εκ τούτου, ο όρος «δικαιοδοσία του ΣτΕ» όπως έχει παραμείνει στο π.δ. 18/1989 δεν ανταποκρίνεται πλέον στη νομική ακριβολογία της ενιαίας διοικητικής δικαιοδοσίας, όπως την κατοχυρώνει το άρθρο 93 παρ. 1 και 94 παρ. 1 Σ. Εξάλλου το άρθρο 95 παρ. 1 Σ. εξ αρχής καθόριζε ρητώς την «αρμοδιότητα» του Συμβουλίου της Επικρατείας. Βλ. Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 7.

δικαιοδοσιών. Η παράγραφος 1 του άρθρου 95 Σ. συνεχίζει να απαριθμεί τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας, ενώ με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου προβλέπεται ότι κατηγορίες υποθέσεων της ακυρωτικής αρμοδιότητας του Συμβουλίου της Επικρατείας μπορεί να υπάγονται με νόμο, ανάλογα με τη φύση ή τη σπουδαιότητά τους, στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια.

Με τις διατάξεις λοιπόν των άρθρων 94 και 95 Σ. (και ιδίως με την αναθεωρημένη διατύπωση του άρθρου 94 παρ. 1 Σ.) ολοκληρώθηκε η καθιέρωση της γενικής δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων για την εκδίκαση όλων των διοικητικών διαφορών¹⁰⁰. Με τις ίδιες διατάξεις επιτεύχθηκε η κατάργηση του προϊσχύσαντος, αλλά και του μεταβατικού¹⁰¹, συστήματος της ενιαίας δικαιοδοσίας για τις ουσιαστικές διαφορές, στο πλαίσιο του οποίου ένα μεγάλο μέρος διοικητικών διαφορών ουσίας υπαγόταν κατ' αρχήν στα πολιτικά δικαστήρια¹⁰². Με τον απόλυτο αυτό διαχωρισμό κατοχυρώθηκε στη χώρα μας συνταγματικά ένα πλήρες, ολοκληρωμένο και ανόθευτο σύστημα διακεκριμένων δικαιοδοσιών, αποδίδοντας με μεγαλύτερη ακρίβεια τη διάκριση των δικαστηρίων στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ.

62

B. Η οργάνωση των δικαστηρίων από τον νομοθέτη

α. Η δέσμευση του νομοθέτη από τη συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών

Με τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. προβλέφθηκε, όπως ήδη αναφέρθηκε, ιστορικά για πρώτη φορά η διάκριση των δικαστηρίων σε διοικητικά, πολιτικά και

63

¹⁰⁰ Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 16 επ.

¹⁰¹ Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 94 παρ. 1 εδ. β' Σ. τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια θα αποκτούσαν γενική δικαιοδοσία για κάθε διοικητική διαφορά ουσίας μέσα σε προθεσμία πέντε ετών από την ισχύ του Συντάγματος, εκτός εάν η προθεσμία αυτή παρατεινόταν με νόμο. Μέσα στην προθεσμία αυτήν έπρεπε με νόμο να υπαχθούν στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια οι διαφορές ουσίας που δεν είχαν ακόμα υπαχθεί σε αυτά, οι οποίες θα αφαιρούνταν από τη δικαιοδοσία των ειδικών διοικητικών δικαστηρίων και των πολιτικών δικαστηρίων. Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 15.

¹⁰² Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 18 επ. · Σ.-Ι. Κουτνατζή, *Προβλήματα οριοθέτησης των δικαστικών δικαιοδοσιών στη Διοικητική Εκτέλεση*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου 1999, σελ. 277.

ποινικά¹⁰³, με σκοπό να κατανεμηθεί μεταξύ τους η λειτουργική δικαιοδοσία στις επόμενες συνταγματικές ρυθμίσεις. Η εν λόγω όμως συνταγματική διάταξη, εκτός από την κατοχύρωση της διάκρισης των δικαστηρίων, παρέχει επιπλέον εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να ρυθμίσει ειδικώς την οργάνωσή τους, προβλέποντας ρητώς ότι τα δικαστήρια *«οργανώνονται με ειδικούς νόμους»*.

- 64 Ωστόσο, η ρυθμιστική αυτή εξουσία οργάνωσης των δικαστηρίων δεν επιτρέπει στον νομοθέτη να αλλοιώσει οργανικά ή λειτουργικά τον προβλεπόμενο αυστηρό διαχωρισμό τους¹⁰⁴. Τούτο σημαίνει ότι η ουσιαστική δικαιοδοσία κατανέμεται αυστηρώς στις τρεις προβλεπόμενες κατηγορίες δικαστηρίων, στα διοικητικά, τα πολιτικά και τα ποινικά, και ως εκ τούτου άλλες κατηγορίες δικαστηρίων ή δικαιοδοσιών δεν υπάρχουν ούτε επιτρέπεται να ιδρυθούν με νόμο¹⁰⁵. Η σχετική ρυθμιστική εξουσία οργάνωσης των δικαστηρίων από τον νομοθέτη οφείλει να ασκηθεί στο αυστηρό πλαίσιο διάκρισης των δικαστηρίων κατά το άρθρο 93 παρ. 1 Σ.
- 65 Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τις επόμενες συνταγματικές ρυθμίσεις, στα διοικητικά δικαστήρια υπάγονται οι διοικητικές διαφορές (άρθρο 94 παρ. 1 Σ.) και στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές (άρθρο 94 παρ. 2 Σ.), ωστόσο σε αμφότερες τις περιπτώσεις προβλέπεται ότι η κατανομή των ως άνω διαφορών συντελείται *«όπως νόμος ορίζει»*. Τούτο σημαίνει ότι και ως προς την κατανομή της ουσιαστικής δικαιοδοσίας στα δικαστήρια θεσπίσθηκε επιφύλαξη υπέρ του νόμου για την εξειδίκευση της έννοιας και της φύσης των διοικητικών και των ιδιωτικών διαφορών, η εκδίκαση των οποίων ανατίθεται απευθείας από το Σύνταγμα στα διοικητικά και στα πολιτικά δικαστήρια αντίστοιχα.
- 66 Εντούτοις, με τον ως άνω κανόνα ο συνταγματικός νομοθέτης δεν περιορίσθηκε να προβλέψει ότι κατοχυρώνονται δύο οργανικά διακεκριμένες δικαιοδοσίες (των πολιτικών και των διοικητικών δικαστηρίων), αλλά στις παρ. 1 και 2 του άρθρου 94 Σ. προσδιόρισε ρητώς και ποιες διαφορές υπάγονται σε κάθε κλάδο δικαστηρίων. Κατά συνέπεια δεν κατέλειπε στον κοινό νομοθέτη την απόλυτη ρυθμιστική

¹⁰³ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, 2011, σελ. 18· Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 506.

¹⁰⁴ Βλ. Β. Σκουρή, *Αποχωρισμός των δικαιοδοσιών κατά την πρόσφατη νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*, ΕλλΔνη 1988, σελ. 1277 επ.· Μ. Ρουμελιώτη, *Ο συνταγματικός διαχωρισμός της διοικητικής από την πολιτική δικαιοδοσία*, Δ 1994, σελ. 917 επ.

¹⁰⁵ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 18.

ευχέρεια να προσδιορίσει αυθαιρέτως τα κριτήρια με βάση τα οποία οι διαφορές κατατάσσονται σε διοικητικές και ιδιωτικές¹⁰⁶. Το Σύνταγμα βέβαια δεν καθορίζει την έννοια ή το περιεχόμενο των όρων «διοικητική» ή «ιδιωτική διαφορά», ούτε απαριθμεί τις διαφορές που ανήκουν στη μία ή στην άλλη περίπτωση¹⁰⁷. Από τη στιγμή όμως που αναφέρεται ρητώς στη διάκριση των διαφορών αυτών, συνάγεται ότι η συνταγματική ρύθμιση προβλέπει ως θεμελιώδες κριτήριο διάκρισής τους τη νομική φύση των κατ' ιδίαν υποθέσεων¹⁰⁸. Επομένως, και ο ίδιος ο νομοθέτης δεν μπορεί να αποκλίνει από τη διάκριση των διαφορών με βάση τη νομική τους φύση και τα εννοιολογικά γνωρίσματα που προκύπτουν από αυτήν¹⁰⁹.

Έτσι, ο νομοθέτης, μολοντί διαθέτει εξουσία κανονιστικής εξειδίκευσης του τρόπου κατανομής των διαφορών βάσει της φύσης τους στα οικεία δικαστήρια, εντούτοις

67

¹⁰⁶ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 129 · Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 18 επ. · Μ. Ρουμελιώτη, *Ο συνταγματικός διαχωρισμός*, ό.π., σελ. 917 επ. · Σ.-Ι. Κουτνατζή, *Προβλήματα οριοθέτησης των δικαστικών δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 277 επ. · Φ. Βεγλερή, *Η διοικητική δικαιοσύνη και τα προβλήματά της*, 1977, σελ. 60 επ.

¹⁰⁷ Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 19.

¹⁰⁸ Έτσι έχει κριθεί ότι «από τις οικείες συνταγματικές διατάξεις προκύπτει ότι διαφορές που είναι από τη φύση τους ιδιωτικές ανήκουν στη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων και δεν μπορούν να υπαχθούν με νόμο στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Εξάλλου, κατά την έννοια της πιο πάνω παρ. 1 του άρθρου 94 του Συντάγματος, διοικητικές διαφορές ουσίας που υπάγονται στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων είναι οι διαφορές που πηγάζουν είτε από διοικητικές συμβάσεις, είτε από ενέργειες διοικητικών οργάνων, οι οποίες δεν συνιστούν εκτελεστές διοικητικές πράξεις και εφόσον στη δεύτερη αυτή περίπτωση ο νόμος οργανώνει κατά τέτοιο τρόπο τη δικονομική προστασία του πολίτη ώστε το αίτημά του ενώπιον του δικαστηρίου να είναι η καταψήφιση σε παροχή ή η αναγνώριση δικαιώματος ή έννομης σχέσεως που αναφέρονται στο δημόσιο δίκαιο. Επίσης, επί των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών και ενόψει της γενικής από το Σύνταγμα (άρθρο 95 παρ. 1α) ακυρωτικής αρμοδιότητας του Συμβουλίου Επικρατείας, διοικητικές διαφορές ουσίας που μπορούν να ανατεθούν από το νόμο στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια είναι οι διαφορές από συγκεκριμένες μόνο κατηγορίες υποθέσεων, ειδικώς από το νόμο καθοριζόμενες, και εφόσον η αρμοδιότητα που απονέμεται από το νόμο στα πιο πάνω δικαστήρια εκτείνεται σε άσκηση πλήρους δικαιοδοσίας», βλ. ΑΕΔ 10, 39/1989, 1/1991, 2/1993, 2/2002 κ.ά.

¹⁰⁹ Βλ. Σ.-Ι. Κουτνατζή, *Προβλήματα οριοθέτησης των δικαστικών δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 279.

δεσμεύεται αφενός από τις αυστηρές συνταγματικές έννοιες της «διοικητικής» και «ιδιωτικής» διαφοράς, και αφετέρου από τον δικαιοδοτικό κλάδο, στον οποίο το ίδιο το Σύνταγμα κατανέμει τις σχετικές διαφορές. Τούτο σημαίνει ότι οι λειτουργικές δικαιοδοσίες, όπως κατοχυρώνονται στο άρθρο 93 παρ. 1 Σ. και εξειδικεύονται στα άρθρα 94-96 Σ., κατανέμονται κατ' αρχήν αποκλειστικά σε κάθε είδος δικαστηρίων που ρητώς προβλέπεται.

- 68 Με την έννοια αυτή η «διασταύρωση δικαιοδοσιών», εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά στο ίδιο το Σύνταγμα, απαγορεύεται¹¹⁰ και άρα ο δικονομικός νομοθέτης δεν δύναται να ανακατανέμει ή να συγχέει οργανικά ή λειτουργικά τις προβλεπόμενες στο Σύνταγμα δικαιοδοσίες. Ως εκ τούτου ο νομοθέτης δεσμεύεται από την κατανομή της ουσιαστικής δικαιοδοσίας στα δικαστήρια που προβλέπει το Σύνταγμα και δεν επιτρέπεται να θεσπίζει δικονομικούς κανόνες που την παραβιάζουν, την περιγράφουν ή την αγνοούν.
- 69 Ιδίως ενόψει του ότι αποτελεί πλέον ρητή συνταγματική επιταγή η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου συστήματος διοικητικής δικαιοσύνης¹¹¹, στο πλαίσιο του οποίου οι κάθε είδους διοικητικές διαφορές υπάγονται στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων, δεν επιτρέπεται στον νομοθέτη να αλλοιώσει οργανικά ή λειτουργικά τον αυστηρό αυτό διαχωρισμό¹¹². Ο εν λόγω συνταγματικός διαχωρισμός κατοχύρωσε και παγίωσε τον κανόνα ότι, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά στο ίδιο το Σύνταγμα, όλες οι διοικητικές διαφορές ανεξαιρέτως επιλύονται από τα διοικητικά δικαστήρια¹¹³.

β. Η κατ' εξαίρεση επιτρεπόμενη διασταύρωση των δικαιοδοσιών

- 70 Παρά το γεγονός ότι το Σύνταγμα δεν εξειδικεύει τις έννοιες της ιδιωτικής και της διοικητικής διαφοράς, εντούτοις, όπως ήδη αναλύθηκε, από τις αναφερθείσες συνταγματικές ρυθμίσεις συνάγεται ότι ο νομοθέτης δεν δύναται να καθορίζει ελεύθερα τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων, προβλέποντας πρωτογενώς ποιες

¹¹⁰ Βλ. Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 6.

¹¹¹ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 15.

¹¹² Βλ. Β. Σκουρή, *Αποχωρισμός των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 1277 επ.· Μ. Ρουμελιώτη, *Ο συνταγματικός διαχωρισμός*, ό.π., σελ. 917 επ.

¹¹³ Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 18 επ.

διαφορές είναι διοικητικές και ποιες ιδιωτικές. Και τούτο, διότι το Σύνταγμα αναφέρεται σε διαφορές που είναι από τη φύση τους διοικητικές ή ιδιωτικές, και έτσι αποκλείει «από τον κοινό νομοθέτη την εξουσία να χαρακτηρίζει ως διοικητικές διαφορές όσες από τη φύση τους είναι ιδιωτικές και ως ιδιωτικές διαφορές όσες από τη φύση τους είναι διοικητικές»¹¹⁴. Κατά συνέπεια δεν επαφίεται στον κοινό νομοθέτη καμία εξουσία ή ευχέρεια να επιτρέπει την ανακατανομή ή τη διασταύρωση των δικαιοδοσιών¹¹⁵.

Εντούτοις, στην παρ. 3 του άρθρου 94 προβλέπεται ότι σε ειδικές περιπτώσεις, και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας, μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια¹¹⁶. Η νέα διάταξη του άρθρου 94 παρ. 3 του Σ. προβλέπει εξαίρεση από την άκαμπτη εφαρμογή του κριτηρίου του διαχωρισμού της δικαιοδοσίας των πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων, που οδηγούσε στην απαγόρευση υπαγωγής ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια και διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια¹¹⁷.

Παρά ταύτα, το Σύνταγμα ούτε με τη ρύθμιση αυτή μεταβίβασε την ανέλεγκτη εξουσία στον νομοθέτη να μεταφέρει κατά το δοκούν διαφορές από τη μία δικαιοδοσία στην άλλη. Με τη νέα διατύπωση της παρ. 3 του άρθρου 94 Σ. δεν καταργήθηκε η αυστηρότητα της συνταγματικής κατοχύρωσης της διάκρισης των δικαιοδοσιών, ούτε αφέθηκε η χάραξη των σχετικών ουσιαστικών και δικονομικών ορίων στη διακριτική εξουσία του νομοθέτη. Η διάταξη, που προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001, επιτρέπει παρεκκλίσεις μόνον κατ' εξαίρεση και μόνον για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένου σκοπού, ο οποίος προβλέπεται ρητώς στην ίδια

¹¹⁴ Βλ. ΑΕΔ 10, 39/1989, 1/1991, 2/2002.

¹¹⁵ Βλ. Π. Λαζαράτο, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 6.

¹¹⁶ Βλ. Μ. Πικραμένο, *Τα κριτήρια της νομολογίας του ΑΕΔ και του ΣτΕ*, ό.π., σελ. 734· Κ. Γώγο, «Η εφαρμογή των αναθεωρημένων διατάξεων του Συντάγματος για τους δικαστικούς λειτουργούς και την απονομή της δικαιοσύνης. Ένας απολογισμός», σε: Ξ. Κοντιάδης (επιστ. επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001*, τόμος Β', 2006, σελ. 733 επ.

¹¹⁷ Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Η δυνατότητα ενιαίας δικαιοδοσίας επίλυσης ιδιωτικών και διοικητικών διαφορών κατά το άρθρο 94 παρ. 3 του Συντάγματος*, ΕΔΔΔ 2005, σελ. 258 επ.· Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 17.

ρύθμιση. Έτσι, και η νομολογία έχει αποφανθεί ότι η εν λόγω συνταγματική ρύθμιση «δίνει την εξουσία στον κοινό νομοθέτη, μόνον σε ειδικές περιπτώσεις, και μόνον για την ενιαία εφαρμογή της ίδιας νομοθεσίας, να θεσπίζει νόμους με τους οποίους ορισμένες κατηγορίες διαφορών, που από τη φύση τους είναι διοικητικές, μπορούν να εκδικάζονται από τα πολιτικά δικαστήρια και το αντίθετο, δηλαδή κατηγορίες διαφορών που από τη φύση τους είναι ιδιωτικές να εκδικάζονται από τα διοικητικά δικαστήρια»¹¹⁸. Κατά συνέπεια τα δικαστήρια συνεχίζουν να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των διατάξεων, με τις οποίες μεταφέρονται υποθέσεις από τη μία δικαιοδοσία στην άλλη, και ιδίως ελέγχουν εάν τηρούνται οι δύο αυστηρές προς τούτο συνταγματικές προϋποθέσεις, εάν δηλαδή οι σχετικές ρυθμίσεις είναι εξαιρετικές και εάν εξυπηρετούν τον προβλεπόμενο στο Σύνταγμα σκοπό.

γ. Η οργάνωση των δικαστηρίων με βάση τα συνταγματικά κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών

- 73 Από τις ως άνω σκέψεις συνάγεται ότι η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών, όπως αυτή εισάγεται με τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ. και εξειδικεύεται στις ρυθμίσεις των άρθρων 94-96 Σ., έχει την έννοια ότι το Σύνταγμα, αφενός δεν καταλείπει στον νομοθέτη εξουσία να ρυθμίσει πρωτογενώς την κατανομή των δικαιοδοσιών, και αφετέρου του απαγορεύει να εξειδικεύσει τα κριτήρια διάκρισης των δικαιοδοσιών contra στις ρητές συνταγματικές διατάξεις¹¹⁹.
- 74 Ως εκ τούτου το Σύνταγμα μεταξύ των δύο συστημάτων διάκρισης των δικαιοδοσιών (δηλαδή το σύστημα διάκρισης με βάση τη γενική ρήτρα και το σύστημα διάκρισης με βάση την εξαντλητική απαρίθμηση¹²⁰) διέκρινε τις διαφορές σε διοικητικές και ιδιωτικές με τη μέθοδο της γενικής ρήτρας¹²¹. Τούτο σημαίνει

¹¹⁸ Βλ. ΑΕΔ 10, 13/2003, 7/2004, 18/2009, 28, 29, 42/2011.

¹¹⁹ Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, *Η συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 19 επ.

¹²⁰ Βλ. Α. Τσιρωνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 73 επ.

¹²¹ Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 94 παρ. 1 Σ. η υπαγωγή των διοικητικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια μπορούσε να γίνει διαδοχικά κατά κατηγορία υποθέσεων ή συνολικά, με την αναγνώριση στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια γενικής, χωρίς εξαίρεση, δικαιοδοσίας, για τις διοικητικές διαφορές ουσίας. Το άρθρο 1 του ν. 1406/1983, με το οποίο μεταφέρθηκαν οι διοικητικές διαφορές στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια και ολοκληρώθηκε η οργάνωση της

πως για να εφαρμοσθεί η προβλεπόμενη διάκριση θα πρέπει να συναχθούν και να διατυπωθούν τα ειδικότερα κριτήρια, που θα επιτρέψουν την αναζήτηση της νομικής φύσης των υποθέσεων και την υπαγωγή των διαφορών στη μία ή στην άλλη κατηγορία.

Η νομοθετική δε εξειδίκευση της ως άνω γενικής ρήτρας επεδίωξε κατά κανόνα να οριοθετήσει τη δικαιοδοσία επί των «*διοικητικών διαφορών*», επειδή, όπως εξηγήθηκε, ιστορικά αυτή η δικαιοδοσία διαμορφώθηκε τελευταία ως διακριτός δικαιοδοτικός κλάδος δικαστηρίων και άρα αυτή η δικαιοδοσία χρήζει λειτουργικής αποσαφήνισης. Επομένως η κύρια επιδίωξη του δικονομικού νομοθέτη για την εξειδίκευση της γενικής συνταγματικής ρήτρας είναι να προσδιορίσει την έννοια των διοικητικών διαφορών, απαριθμώντας τις κατηγορίες των υποθέσεων που δημιουργούν τέτοιες διαφορές. 75

Ειδικότερα, με τον ν. 1406/1983 ιδρύθηκε και λειτουργεί ολοκληρωμένο σύστημα διοικητικών δικαστηρίων, στα οποία μεταφέρθηκαν, αφενός με την πρόβλεψη γενικής ρήτρας δικαιοδοσίας (άρθρο 1 παρ. 1) και αφετέρου με την απαρίθμηση συγκεκριμένων κατηγοριών υποθέσεων (άρθρο 1 παρ. 2) όλες οι ουσιαστικές κατ' αρχήν διοικητικές διαφορές¹²². Με τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας (ιδίως άρθρα 1, 2 και 6 του ν. 2717/1999) επιβεβαιώθηκε η γενική ρήτρα δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων, κατά τη ρητή επιταγή του Συντάγματος (άρθρο 94 παρ. 1), και μάλιστα ως πλήρως διακεκριμένος δικαιοδοτικός κλάδος με δική του οργάνωση και δικό του ανώτατο δικαστήριο¹²³. 76

Εντούτοις, και παρά το γεγονός ότι ο νομοθέτης εξειδικεύει με συγκεκριμένες δικονομικές ρυθμίσεις τις υποθέσεις που κατανέμονται στις κατ' ιδίαν δικαιοδοσίες, 77

διοικητικής δικαιοδοσίας, χρησιμοποίησε ένα μικτό σύστημα προσδιορισμού των διοικητικών διαφορών, με την έννοια ότι στην παρ. 1 προσδιόρισε με τη μέθοδο της γενικής ρήτρας ως διοικητικές διαφορές όλες όσες έχουν χαρακτήρα διοικητικών διαφορών ουσίας, και στην παρ. 2 με τη μέθοδο της ενδεικτικής απαρίθμησης κατέγραψε τις κατηγορίες εκείνες των διαφορών, οι οποίες χαρακτηρίζονται ιδίως ως διοικητικές διαφορές ουσίας. Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 15· Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 136 επ., 142 επ. και 146 επ.

¹²² Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Η υπαγωγή στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων όλων των διοικητικών διαφορών ουσίας*, ΝοΒ 1985, σελ. 972 επ.

¹²³ Βλ. Β. Σκουρή, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 136 επ.

εντέλει επαφίεται στα δικαστήρια ο έλεγχος της συμμόρφωσης των δικονομικών επιλογών του νομοθέτη με τις οικείες συνταγματικές οριοθετήσεις. Έτσι, ο νομοθέτης θεσπίζει και τα δικαστήρια ελέγχουν τα κριτήρια με βάση τα οποία μία διαφορά χαρακτηρίζεται ως διοικητική¹²⁴. Κατά συνέπεια το βάρος διάγνωσης των νομικών κριτηρίων και άρα η εξειδίκευση του περιεχομένου των κρίσιμων εννοιών καταλείπεται στα δικαστήρια, τα οποία οφείλουν να ελέγξουν εάν και ο νομοθέτης τήρησε τη συνταγματική οριοθέτηση. Συνεπώς τα δικαστήρια είναι επιφορτισμένα με το δύσκολο έργο της εξειδίκευσης της γενικής συνταγματικής ρήτρας βάσει της οποίας κατανέμονται οι διαφορές μεταξύ των δικαιοδοσιών.

δ. Η οργάνωση των δικαστηρίων με ειδικούς νόμους

- 78 Εκτός από την οργάνωση των δικαιοδοσιών, σύμφωνα και με τα άρθρα 94 παρ. 1 και 2 και 96 παρ. 1 Σ., η ρύθμιση του άρθρου 93 παρ. 1 Σ., που προβλέπει ότι τα δικαστήρια οργανώνονται με ειδικούς νόμους, αναφέρεται και στην εσωτερική οργάνωση των δικαστηρίων. Έτσι, τα δικαστήρια οργανώνονται σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και κυρίως σύμφωνα με όσα προβλέπει ο εκάστοτε Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών (ΚΟΔΚΔΛ)¹²⁵. Σύμφωνα δε με τον Κώδικα ως πολιτικά δικαστήρια λειτουργούν τα Ειρηνοδικεία, τα Πρωτοδικεία, τα Εφετεία και ο Άρειος Πάγος. Τα ποινικά δικαστήρια είναι τα Πταισματοδικεία, τα Πλημμελειοδικεία, τα Εφετεία, τα Δικαστήρια Ανηλίκων, τα Μικτά Ορκωτά Δικαστήρια και ο Άρειος Πάγος. Τα διοικητικά δικαστήρια είναι τα Διοικητικά Πρωτοδικεία, τα Διοικητικά Εφετεία, το Συμβούλιο της Επικρατείας και το Ελεγκτικό Συνέδριο¹²⁶.
- 79 Με τον ΚΟΔΚΔΛ ρυθμίζονται επίσης τα εξής ιδίως ζητήματα οργάνωσης των δικαστηρίων: α) η ίδρυση, η συγχώνευση και η κατάργηση πολιτικών, ποινικών και διοικητικών δικαστηρίων, η επέκταση ή ο περιορισμός της περιφέρειάς τους, και η

¹²⁴ Ibidem, σελ. 137.

¹²⁵ Με την ολοκλήρωση της ίδρυσης των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων τέθηκε σε εφαρμογή με τον ν. 1756/1988 ο πρώτος Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών. Το σύστημα αυτό αναμορφώθηκε και ήδη ισχύει νέος Κώδικας, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή με τον ν. 4938/2022.

¹²⁶ Βλ. τη ρύθμιση του άρθρου 1 του ΚΟΔΚΔΛ. Βλ. επίσης Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 398.

μεταβολή της έδρας τους¹²⁷, β) ο αριθμός των οργανικών θέσεων των δικαστικών λειτουργών και των δικαστικών υπαλλήλων¹²⁸, γ) η κατανομή των οργανικών θέσεων των δικαστικών λειτουργών και των δικαστικών υπαλλήλων στα δικαστήρια και τις εισαγγελίες¹²⁹, δ) η συγκρότηση των δικαστηρίων και η οργάνωσή τους σε Τμήματα¹³⁰, ε) η συγκρότηση των Δικαστικών Συμβουλίων και της Ολομέλειας των δικαστηρίων¹³¹, στ) η διεύθυνση των δικαστηρίων και των εισαγγελιών¹³², κ.ά.

Παρά δε το γεγονός ότι η εξουσία του νομοθέτη να ρυθμίζει την εσωτερική οργάνωση των δικαστηρίων δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να οριοθετείται ή να περιορίζεται από τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 1 Σ., εντούτοις η νομολογία έχει συναγάγει τέτοιους περιορισμούς μέσα από τη συστηματική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων που ρυθμίζουν τη διάκριση των λειτουργιών και την ορθολογική οργάνωση της δικαιοσύνης.

Έτσι, έχει κριθεί ότι η οργάνωση της δικαιοσύνης ρυθμίζεται επιτρεπώς κατά το Σύνταγμα από τον νομοθέτη, οι σχετικές ρυθμίσεις όμως πρέπει να αποβλέπουν στην εύρυθμη λειτουργία της, να προάγουν την αποτελεσματικότητα της απονομής της και το κύρος των δικαστηρίων και να διασφαλίζουν την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης που συνδέεται με τη δικαστική αμεροληψία καθώς και την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών¹³³. Συνεπώς ο νομοθέτης έχει μεν ευρεία ευχέρεια να προβλέπει τα του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της δικαιοσύνης, οφείλει όμως πάντοτε να κινείται εντός των τεθειμένων συνταγματικών ορίων, υπό την έννοια ότι υποχρεούται, κατά τη θέσπιση των σχετικών ρυθμίσεων, να σέβεται πλήρως την επιβαλλόμενη από το Σύνταγμα αρχή της ορθολογικής οργάνωσης της δικαιοσύνης, η οποία σχετίζεται με την εύρυθμη λειτουργία της και την προαγωγή της αποτελεσματικότητας στην απονομή της, αλλά

¹²⁷ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹²⁸ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹²⁹ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 2 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹³⁰ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 1 και 2 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹³¹ Βλ. τις διατάξεις των άρθρων 14 και 15 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹³² Βλ. τις διατάξεις των άρθρων 17 και 18 του ΚΟΔΚΔΛ.

¹³³ Βλ. ΣτΕ 1580, 1581/2021 Ολομ.· πρβλ. ΣτΕ 3198/1981, 2152/1993 Ολομ., 3109/2017· ΑΠ 4/1996 Ολομ.· Πρακτικά 11/2002 και 1/2008 του ΣτΕ σε Ολομ. και Συμβούλιο.

και να διασφαλίζει την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, η οποία συνδέεται με την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών και την εντεύθεν δικαστική αμεροληψία¹³⁴.

- 82 Στο πεδίο της οργάνωσης των δικαστηρίων εντάσσεται και η κατανομή των οργανικών θέσεων των δικαστικών λειτουργών στα δικαστήρια. Έχει λοιπόν κριθεί ότι η κατανομή των οργανικών θέσεων των δικαστικών-εισαγγελικών λειτουργών στα δικαστήρια και στις εισαγγελίες αντιστοίχως αποτελεί ζήτημα οργάνωσης της δικαιοσύνης που ρυθμίζεται επιτρεπώς κατά το Σύνταγμα από τον (κοινό και κατ' εξουσιοδότηση αυτού κανονιστικό) νομοθέτη, πρέπει δε να σχετίζεται με την εύρυθμη λειτουργία της και να προάγει την αποτελεσματικότητα της απονομής της καθώς και το κύρος των δικαστηρίων¹³⁵.
- 83 Τέλος, κατ' εξοχήν ζήτημα οργάνωσης των δικαστηρίων αποτελεί η κατανομή των αρμοδιοτήτων σε τμήματα ή σχηματισμούς του. Στο πλαίσιο αυτό κρίθηκε ότι ναι μεν ο νόμος δύναται να μεταφέρει αρμοδιότητες από έναν σχηματισμό του Συμβουλίου της Επικρατείας σε άλλον, πρέπει όμως να αποβλέπει σε οργανωτικό αποκλειστικά σκοπό, σεβόμενος τις αρχές που θέτει το Σύνταγμα για τη δικαστική εξουσία, μεταξύ των οποίων θεμελιώδη θέση, συνυφασμένη με το Κράτος Δικαίου, έχει η αρχή της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης. Επομένως δεν είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα οι μεταβολές στην κατανομή των αρμοδιοτήτων από ένα τμήμα του δικαστηρίου σε άλλο, εφόσον δεν συνδέονται με τις πραγματικές οργανωτικές ανάγκες του δικαστηρίου, ενώ αντιθέτως συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίον, εντός της λειτουργικής ανεξαρτησίας του δικαστή, το δικαστήριο άσκησε τις αρμοδιότητές του¹³⁶. Ως εκ τούτου θεωρήθηκε ότι οι διατάξεις, που προέβλεπαν την ανακατανομή, δεν θεσπίσθηκαν με κριτήριο τις οργανωτικές ανάγκες του δικαστηρίου, και προπαντός την αποφυγή διασπάσεως ομοιογενών αρμοδιοτήτων,

¹³⁴ Πρβλ. ΣτΕ 2612/2015, 3972-3974/2013, 2734/2005, 79/2001 · Πρακτικά 4/2010 και 2/2014 του ΣτΕ σε Ολομ. και Συμβούλιο.

¹³⁵ Βλ. ΣτΕ 3190/2017 · πρβλ. ΣτΕ 2080/2015 7μ., 3974/2013 7μ., 79/2001 7μ., 2152/1993 Ολομ., 3883/1982.

¹³⁶ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 2152/1993.

άρα δεν ήταν οργανωτικές, αλλά ψευδοργανωτικές, και συνεπώς προσέβαλαν την ανεξαρτησία του δικαστηρίου και δεν δύνανται να εφαρμοσθούν¹³⁷.

Έχει όμως υποστηριχθεί ότι η ανακατανομή των αρμοδιοτήτων των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας αντίκειται προεχόντως στα άρθρα 93 παρ. 1 και 95 παρ. 4 του Συντάγματος, διότι το αντικείμενο αυτό δεν είναι εξαρτημένο από την οργανωτική αρμοδιότητα του νομοθέτη. Οι συνταγματικές αυτές διατάξεις, ερμηνευόμενες κατά τρόπον εναρμονιζόμενο προς την κατοχυρούμενη με το άρθρο 8 του Συντάγματος αρχή του φυσικού (νόμιμου) δικαστή, που δεν αποτελεί μόνο ατομικό δικαίωμα αλλά και θεσμική εγγύηση λειτουργίας των δικαστηρίων, επιτρέπουν τον προσδιορισμό των ιδιωτικών και διοικητικών διαφορών (ουσίας και ακυρώσεως), την οργάνωση των διοικητικών, πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων και τη θέσπιση των αναγκαίων δικονομικών κανόνων για την άσκηση της καθ' ύλην και κατά τόπο αρμοδιότητάς τους. Στα πλαίσια όμως της οργάνωσης δεν ανήκει η κατανομή, και πολύ περισσότερο η ανακατανομή, των επιμέρους αρμοδιοτήτων ενός δικαστηρίου μεταξύ των διαφόρων σχηματισμών του, διότι το έργο αυτό, που συνδέεται με την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης, πρέπει να ασκείται από

¹³⁷ Βλ. τη μειοψηφία 17 μελών του Δικαστηρίου στη ΣτΕ Ολομ. 2152/1993, κατά την οποία υποστηρίχθηκε ότι η ανακατανομή των αρμοδιοτήτων των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας ανάγεται στη ρύθμιση οργανωτικών ζητημάτων του Δικαστηρίου, και άρα βρίσκεται μέσα στα όρια της ρυθμιστικής επεμβάσεως που επιτρέπει το Σύνταγμα στον νομοθέτη, αφού, αφενός μεν στην παράγραφο 1 του άρθρου 93 του Συντάγματος ορίζεται ότι «τα δικαστήρια διακρίνονται εις διοικητικά, πολιτικά και ποινικά, οργανώνονται δε δι' ειδικών νόμων» και στην παράγραφο 4 του άρθρου 95 αυτού ότι «οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας ρυθμίζονται και ασκούνται όπως ειδικότερα νόμος ορίζει», αφετέρου δε η περί του φυσικού δικαστή διάταξη του άρθρου 8 του Συντάγματος αποκλείει την αφαίρεση συγκεκριμένης υποθέσεως από τον βάσει των γενικών διατάξεων οριζόμενο δικαστή, αλλά δεν δεσμεύει τον νομοθέτη στον καθορισμό του δικαστηρίου ή του σχηματισμού αυτού που θα δικάζει κατηγορίες υποθέσεων. Εξάλλου, οι διατάξεις του άρθρου 26 του Συντάγματος διαγράφουν το γενικό πλαίσιο κατανομής των λειτουργιών της πολιτείας, ενώ οι προαναφερθείσες διατάξεις των άρθρων 93 και 95 αυτού είναι ειδικές ως προς τα οργανωτικά του Συμβουλίου της Επικρατείας ζητήματα. Έτσι, το περιεχόμενο των ρυθμίσεων των διατάξεων για την ανακατανομή των αρμοδιοτήτων των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντίκειται στις διατάξεις του Συντάγματος.

το ίδιο το δικαστήριο και να είναι απαλλαγμένο από οποιαδήποτε δυνατότητα εξωτερικής επεμβάσεως¹³⁸.

II. Οι εγγυήσεις που αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα των δικαστηρίων (άρθρο 93 παρ. 2 και 3 Σ.)

- 85 Από τις διατάξεις, αφενός του άρθρου 26 παρ. 3 Σ., κατά το οποίο «η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια», και αφετέρου του άρθρου 87 παρ. 1 Σ., κατά το οποίο «η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια», συνάγεται ότι η δικαστική λειτουργία επιφυλάσσεται αποκλειστικώς για τα δικαιοδοτικά αυτά όργανα. Έτσι, η δικαστική λειτουργία ασκείται αποκλειστικά από τα δικαστήρια και άρα δεν επιτρέπεται αυτή να ανατεθεί σε όργανα άλλων λειτουργιών. Η δικαιοδοτική λειτουργία μάλιστα εκλαμβάνεται με την έννοια του άρθρου 20 παρ. 1 Σ., το οποίο επιβεβαιώνει ότι η έννομη προστασία ανατίθεται μόνον σε δικαιοδοτικά όργανα, ορίζοντας ότι «καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια». Από τις ως άνω συνταγματικές ρυθμίσεις συνάγεται ότι η διάκριση των λειτουργιών, κατά το μέρος που προβλέπει την ανάθεση της δικαιοδοτικής λειτουργίας αποκλειστικώς στα δικαστήρια, επιβάλλει έναν αυστηρό λειτουργικό και οργανικό διαχωρισμό των δικαστηρίων από όλα τα όργανα των λοιπών λειτουργιών. Με την έννοια αυτή θα έπρεπε να παρίσταται πάντοτε ευχερής η διάκριση των δικαστηρίων από τα λοιπά μη δικαιοδοτικά όργανα.
- 86 Εντούτοις, η απόλυτη εφαρμογή της διάκρισης των λειτουργιών, δηλαδή ο αυστηρός και ανεξάιρετος οργανικός διαχωρισμός κάθε αρμοδιότητας, είναι στην πράξη ανέφικτος¹³⁹. Και ναι μεν η αρχή της οργανικής διάκρισης των λειτουργιών απαγορεύει τη συνολική σύγχυση στην οργανική κατανομή των καθηκόντων (και επομένως κάθε άμεσο όργανο του κράτους οφείλει να είναι είτε νομοθετικό, είτε εκτελεστικό, είτε δικαστικό, άλλως διακυβεύεται η ίδια η υπόσταση του συνταγματικού κράτους δικαίου¹⁴⁰), η διασταύρωση όμως των λειτουργιών, με την έννοια του «λειτουργικού διχασμού» των κρατικών οργάνων, δεν μπορεί να

¹³⁸ Βλ. ειδική γνώμη τριών μελών του δικαστηρίου στη ΣτΕ Ολομ. 2152/1993.

¹³⁹ Βλ. Η. Μαυρομούστακου, «Η διάκριση των λειτουργιών», σε: *Γενικές αρχές δημοσίου δικαίου*, 2014, σελ. 42 · Α. Παντελή, *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, 2007, σελ. 137 επ.

¹⁴⁰ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, 2022, σελ. 305 επ.

αποφευχθεί¹⁴¹. Εξάλλου, το ίδιο το Σύνταγμα, αντιμετωπίζοντας ως ενιαία την κρατική εξουσία¹⁴², προβλέπει με ειδικότερες διατάξεις του τη «διασταύρωση των λειτουργιών», επιτρέποντας την ανάθεση μίας αρμοδιότητας, που ανάγεται στο πεδίο μίας λειτουργίας, σε όργανο που ανήκει σε άλλη λειτουργία¹⁴³. Κατά συνέπεια, εκτός από τις περιπτώσεις του προβλεπόμενου αμοιβαίου ελέγχου μεταξύ των οργάνων των διαφόρων λειτουργιών, ενδέχεται να προβλέπεται και η διασταύρωση των αρμοδιοτήτων τους¹⁴⁴.

Ωστόσο, το ενδεχόμενο αυτό οδηγεί σε αμφισβητήσεις ως προς τη νομική φύση του οργάνου, που κατά το τυπικό κριτήριο ανήκει στη μία λειτουργία, ενώ κατά το ουσιαστικό σε άλλη, και αντιστρόφως ως προς τη νομική φύση μιας αρμοδιότητας, που ανήκει στο πεδίο της μίας λειτουργίας, αλλά ανατίθεται σε όργανο της άλλης. Έτσι, αναπόφευκτα συγχύσεις ή αμφισβητήσεις αναφύονται και σε σχέση με τον χαρακτήρα ενός οργάνου ως δικαιοδοτικού. Λόγω δε της δυσχερούς σε ορισμένες περιπτώσεις διάκρισης της λειτουργικής αρμοδιότητας μεταξύ εκτελεστικής και δικαστικής λειτουργίας (οι οποίες ούτως ή άλλως αποβλέπουν αμφότερες στην εφαρμογή ενός κανόνα δικαίου στην ατομική περίπτωση) τα σημαντικότερα ζητήματα αναφύονται κατ' εξοχήν στη διάκριση μεταξύ δικαστηρίων και διοικητικών οργάνων. Οι συγκεκριμένες όμως δύο λειτουργίες κατανέμονται σε όργανα εντελώς διακριτά μεταξύ τους και μάλιστα η δικαστική λειτουργία ανατίθεται αποκλειστικώς στα δικαστήρια, τα οποία με τις ήδη αναφερθείσες ρυθμίσεις, αφενός ανάγονται σε άμεσα

87

88

¹⁴¹ Βλ. αναλυτικά Ι. Συμεωνίδη, *Τα όρια της δικαιοδοσίας*, ό.π., σελ. 107, και τις εκεί εκτενείς παραπομπές (ιδίως υποσημ. 292).

¹⁴² Βλ. Η. Μαυρομούστακου, «Η διάκριση των λειτουργιών», ό.π., σελ. 43 και τις εκεί αναλυτικές παραπομπές.

¹⁴³ Βλ. *Ibidem* · Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 305 επ. · Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 381 επ. · Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου*, 1991, σελ. 287 επ. · Α. Παντελή, *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, ό.π., σελ. 138 επ.

¹⁴⁴ Βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Ο "λειτουργικός διχασμός των οργάνων" (dédoublement fonctionnel), ως απόκλιση από την αρχή της διακρίσεως των λειτουργιών, και ως εξήγηση των νομικών προσώπων διφυούς χαρακτήρος, των "λειτουργικών διοικητικών πράξεων" και της δικαστικής ασυλίας των "κυβερνητικών πράξεων" (νομολογιακές εξελίξεις)», σε: Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, 2005, σελ. 126 επ.

όργανα του κράτους¹⁴⁵, και αφετέρου, όχι μόνον διακρίνονται από τα όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας, αλλά κατοχυρώνονται και ως όργανα παντελώς ανεξάρτητα έναντι της διοικήσεως¹⁴⁶. Εντούτοις, η συνταγματική διάκριση της διοικητικής από τη δικαστική λειτουργία δημιουργούσε παραδοσιακά ορισμένα ερμηνευτικά προβλήματα, αφενός σε σχέση με τη διάκριση μεταξύ των εν γένει δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών, και αφετέρου σε σχέση με τη διάκριση μεταξύ των διοικητικών δικαστηρίων συγκεκριμένα και των διοικητικών οργάνων¹⁴⁷.

89 Σε κάθε όμως περίπτωση με τις ισχύουσες συνταγματικές ρυθμίσεις δεν αναφύονται τόσο συχνά ζητήματα οργανικής ταυτότητας των δικαιοδοτικών οργάνων, καθόσον τα πλέον κρίσιμα και αξιόπιστα κριτήρια για τη διάκριση των δικαστηρίων συνάγονται από το ίδιο το Σύνταγμα. Πιο συγκεκριμένα, τα δικαστήρια διακρίνονται από τα όργανα των άλλων λειτουργιών, και ιδίως από τα διοικητικά όργανα, με βάση δύο ουσιαστικά χαρακτηριστικά της ταυτότητάς τους, τα οποία προβλέπονται ρητώς στο Σύνταγμα. Το πρώτο ιδιαίτερο γνώρισμα συνδέεται με τις «υποκειμενικές» εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων και αφορά στη συγκρότησή τους και στην ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών¹⁴⁸, ενώ το δεύτερο συνδέεται με τις «αντικειμενικές» εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων και αφορά στην ενώπιόν τους διαδικασία και στον τρόπο άσκησης της δικαστικής λειτουργίας.

¹⁴⁵ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 593.

¹⁴⁶ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα*, ό.π., σελ. 290.

¹⁴⁷ Βλ. Α. Παπαλάμπρου, «Η έννοια της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών», σε: *Νομικές μελέτες*, 2008, σελ. 103 επ. και ιδίως 132 επ.

¹⁴⁸ Η δικαστική ανεξαρτησία αποτελεί ένα από τα θεμελιωδέστερα χαρακτηριστικά της διάκρισης των λειτουργιών, βλ. Μ. Πικραμένο, «Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς», σε: *Διοίκηση και Πολιτεία (Μελέτες 5), Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα*, 1993, σελ. 82. Εξάλλου, η ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργιών από την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία κατά την άσκηση του δικαιοδοτικού τους έργου ανήκει στις παραδοσιακές εγγυήσεις του κράτους δικαίου, βλ. Α. Παπαλάμπρου, «Η έννοια της αρχής της διακρίσεως των εξουσιών», ό.π., σελ. 132 επ. · Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 142 · Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 295 επ.

1. Οι εγγυήσεις διαφάνειας ως αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων

Οι «υποκειμενικές» εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων καθορίζονται κυρίως 90 στη διάταξη του άρθρου 87 παρ. 1 Σ., η οποία προβλέπει ότι η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία. Τα υποκειμενικά λοιπόν κριτήρια διάκρισης της ταυτότητας ενός δικαιοδοτικού οργάνου συνίστανται, αφενός στην πρόβλεψη ότι τα δικαστήρια συγκροτούνται αποκλειστικώς (με ρητώς προβλεπόμενες εξαιρέσεις¹⁴⁹) από τακτικούς δικαστές, και αφετέρου στην εγγύηση ότι οι δικαστές απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.

Οι «αντικειμενικές» εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων προβλέπονται στις 91 διατάξεις των παρ. 2 και 3 του άρθρου 93 Σ. και επιβάλλουν τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, την αιτιολογία και τη δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων, καθώς και τη δημοσίευση και καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας. Οι ανωτέρω «αντικειμενικές» εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων, όπως έχει διεισδυτικά διαγνωσθεί, «υπακούουν σε μία κοινή λογική», καθόσον έχουν όλες θεσπισθεί για να υπηρετούν την «αρχή της διαφάνειας των παραγόντων σχηματισμού της δικαστικής απόφασης»¹⁵⁰. Έτσι, το Σύνταγμα, ως προς την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, εξασφαλίζει τόσο τη διαφάνεια της διαδικασίας παραγωγής της απόφασης (δημοσιότητα των συνεδριάσεων, δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων) όσο και τη διαφάνεια της διαδικασίας που θεμελιώνει το διατακτικό της απόφασης (αιτιολογία της απόφασης, δημοσίευση και καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας)¹⁵¹.

Τα υποκειμενικά κριτήρια διάκρισης της ταυτότητας ενός δικαιοδοτικού οργάνου είναι 92 επαρκή για να μην μπορεί να αποδοθεί εκ σφάλματος ο χαρακτήρας του δικαστηρίου σε διοικητικό όργανο, που του έχει ανατεθεί από τον νόμο ορισμένη αρμοδιότητα ενδικοφανούς ή και «οιονεί» δικαιοδοτικού χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, εάν ένα όργανο δεν συγκροτείται από τακτικούς δικαστές, δεν δύναται η ταυτότητά του να

¹⁴⁹ Βλ. λ.χ. τα άρθρα 88 παρ. 2, 96 παρ. 5, 97 παρ. 1, 99 και 100 παρ. 2 Σ.

¹⁵⁰ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 483.

¹⁵¹ *Ibidem*.

δημιουργήσει σύγχυση και να εκληφθεί ως δικαστήριο, ανεξάρτητα από τη φύση της αρμοδιότητας που του έχει ανατεθεί.

- 93 Από την άλλη όμως πλευρά, όταν ανατίθενται αρμοδιότητες αμφισβητούμενου χαρακτήρα (ή και ευκρινώς διοικητικής φύσεως) σε όργανο, το οποίο συγκροτείται (αποκλειστικώς ή εν μέρει) από τακτικούς δικαστές¹⁵², τότε αναφύεται ζήτημα οργανικής και λειτουργικής σύμπτωσης των διακριτικών του γνωρισμάτων και τα υποκειμενικά κριτήρια δεν επαρκούν για τη διάκριση της ταυτότητάς του. Μάλιστα, ακόμη και μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, κατά την οποία προβλέφθηκε με τη διάταξη του άρθρου 89 παρ. 3 εδ. α' Σ. ότι «η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς απαγορεύεται», συνεχίζει να μην μπορεί να αποκλεισθεί η άσκηση διοικητικού έργου από δικαστικούς λειτουργούς¹⁵³. Και τούτο, διότι με τη διάταξη του άρθρου 89 παρ. 2 εδ. α' Σ. προβλέφθηκαν εξαιρέσεις από την ως άνω απαγόρευση, οι οποίες επιτρέπουν στους δικαστές να μετέχουν σε συμβούλια ή επιτροπές που ασκούν αρμοδιότητες πειθαρχικού, ελεγκτικού ή δικαιοδοτικού χαρακτήρα¹⁵⁴. Η εγγενής δε φύση των εν λόγω αρμοδιοτήτων, οι οποίες στο σύνολό τους προσιδιάζουν σε καθήκοντα οιονεί δικαιοδοτικού χαρακτήρα, δημιουργεί ακόμη περισσότερες συγχύσεις και αμφισβητήσεις, που δεν δύνανται να αρθούν κατ' εφαρμογήν μόνον των υποκειμενικών κριτηρίων¹⁵⁵.

¹⁵² Πρβλ. ΣτΕ 2767/2006 για τις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου· ΣτΕ 3383/2006 για τις γνωμοδοτήσεις της Ολομέλειας Πρωτοδικών· ΣτΕ 189/2007 Ολομ. για τις αποφάσεις των υπηρεσιακών συμβουλίων σε θέματα των δικαστικών υπαλλήλων· ΣτΕ 3034/2008 Ολομ. για τις πράξεις του Πενταμελούς Υπηρεσιακού Συμβουλίου του Αρείου Πάγου· ΣτΕ 195/2013 Ολομ. για απόφαση Επιτροπής του Ελεγκτικού Συνεδρίου για πρόσληψη δικαστικών υπαλλήλων. Βλ. επίσης ΣτΕ 1751/1997, 2011/2003 Ολομ., 611/2009, 1795/2011 Ολομ., 3773/2011 Ολομ., 4001/2011. Βλ. Μ. Πικραμένο, *Το οργανικό κριτήριο υπό το άρθρο 95 παρ. 1 του Συντάγματος και οι αναζητήσεις της νομολογίας*, ΕφημΔΔ 6/2008, σελ. 810 επ.· Α. Τσιρωνά, *Η δικαιοδοτική αρμοδιότητα κατά το άρθρο 89 παρ. 2 Σ. στη διαδικασία πρόσληψης δικαστικών υπαλλήλων (σχόλιο στη ΣτΕ Ολομ. 195/2013)*, ΘΠΔΔ 2/2013, σελ. 167 επ.

¹⁵³ Βλ. Α. Παντελή, *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, ό.π., σελ. 385 επ.

¹⁵⁴ Βλ. Α. Τσιρωνά, «Άρθρο 89», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα - Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 1366 επ.

¹⁵⁵ Το πρόβλημα εμφανιζόταν πιο οξύμενο στη χώρα μας κατά τις περιόδους της ενιαίας δικαιοδοσίας, όταν ο νομοθέτης προσέφευγε συχνότερα στην ίδρυση ειδικών δικαστικών

94 Ως εκ τούτου στις ως άνω οριακές περιπτώσεις οι εγγυήσεις του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ., οι οποίες λειτουργούν ως αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων, δηλαδή ως κριτήρια επαλήθευσης του δικαστικού χαρακτήρα των οργάνων, είναι οι μόνες που επιτρέπουν τη διάκριση των δικαστηρίων από τα όργανα των λοιπών λειτουργιών. Συνεπώς, ένα όργανο, που συγκροτείται από τακτικούς δικαστές, αποτελεί δικαστήριο, μόνον εφόσον υπόκειται στις εγγυήσεις διαφάνειας του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ.

A. Τα αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων στο Σύνταγμα

95 Παρά το γεγονός ότι στο Σύνταγμα δεν έχει θεσπισθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα κριτηρίων διάκρισης μεταξύ δικαστηρίων και διοικητικών αρχών, εντούτοις, όπως ήδη εξηγήθηκε, τα κριτήρια που προβλέπονται στο άρθρο 93 παρ. 2 και 3 Σ. είναι τα μόνα που επιτρέπουν τον ασφαλή χαρακτηρισμό ενός οργάνου, που συγκροτείται από τακτικούς δικαστές, ως δικαστηρίου. Εξάλλου, το Σύνταγμα δεν καθορίζει περιοριστικώς ούτε τα δικαστήρια ούτε τις διοικητικές αρχές, και επομένως δεν απαγορεύει στον νομοθέτη να ιδρύει διοικητικά ή δικαστικά όργανα¹⁵⁶. Απαιτείται έτσι η εφαρμογή ασφαλών κριτηρίων διάκρισης των δικαστηρίων από τα όργανα των λοιπών λειτουργιών.

οργάνων για την επίλυση συγκεκριμένης φύσεως διαφορών των ιδιωτών με τη διοίκηση. Η νομική φύση των οργάνων αυτών, τα οποία από τη μία πλευρά δεν ανήκαν οργανικά στην τακτική δικαιοσύνη και από την άλλη ήταν επιφορτισμένα με την εκπλήρωση δικαστικών καθηκόντων, δημιουργούσε διαρκή προβλήματα. Είχε όμως επικρατήσει η άποψη ότι η ίδρυση τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και η ολοκλήρωση της μεταφοράς όλων των διοικητικών διαφορών στα δικαστήρια αυτά θα εξάλειφε όλες τις σχετικές αμφισβητήσεις. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε πλήρως, και έτσι έχουν παραμείνει (ακόμη και μετά την ίδρυση τακτικών διοικητικών δικαστηρίων) ορισμένα ζητήματα διάκρισης μεταξύ διοικητικών οργάνων και δικαστηρίων, όπου ο διαχωρισμός τους παρουσιάζει πιο οξυμένες δυσκολίες από τον αντίστοιχο μεταξύ διοίκησης και κοινών δικαστηρίων. Βλ. αναλυτικά Ε. Πρεβεδούρου, *Η έννοια του δικαστικού οργάνου στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, ΕΔΔΔΔ 2009, σελ. 287 επ.· Α. Τσιρώνά, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών*, ό.π., σελ. 92 επ.

¹⁵⁶ Βλ. Α. Παπαλάμπρου, «Διοικητικά αρχαί και διοικητικά δικαστήρια», σε: *Νομικές μελέτες*, ό.π., σελ. 152.

- 96 Όπως ήδη αναφέρθηκε, τέτοια ασφαλή κριτήρια αποτελούν οι εγγυήσεις διαφάνειας του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ. Πιο συγκεκριμένα, το Σύνταγμα, πέρα από τη συγκρότηση των δικαστηρίων από τακτικούς δικαστές και τη διασφάλιση της λειτουργικής και προσωπικής τους ανεξαρτησίας, επέβαλε ως αντικειμενικά νομικά χαρακτηριστικά, που πρέπει υποχρεωτικώς να διαθέτουν τα δικαστήρια: πρώτον, τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, δεύτερον, τη δημόσια απαγγελία των αποφάσεων, τρίτον, την υποχρέωση αιτιολογίας των δικαστικών κρίσεων και τέταρτον, τη δημοσίευση και καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις. Κατά συνέπεια, ένα όργανο, για να θεωρηθεί δικαστήριο, θα πρέπει να πληροί τουλάχιστον τις ως άνω ρητές συνταγματικές απαιτήσεις.
- 97 Βέβαια, τα νομικά αυτά γνωρίσματα, που πράγματι μνημονεύονται ως υποχρεωτικά στις διατάξεις του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ., δεν συνιστούν εξαντλητική απαρίθμηση των διακριτικών γνωρισμάτων των δικαστηρίων. Έτσι, η νομολογία έχει εμπλουτίσει τα ως άνω δεσμευτικά κριτήρια, διατυπώνοντας ορισμένα, ακόμη ειδικότερα, γνωρίσματα των δικαστικών οργάνων, όπως η κίνηση της διαδικασίας μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου και όχι αυτεπαγγέλτως¹⁵⁷, η διεξαγωγή της διαδικασίας κατ' αντιδικία, η παράσταση των διαδίκων με δικηγόρο, η συγκρότηση του οργάνου με τη συμμετοχή έστω και ορισμένων τακτικών δικαστών, υποχρεωτική συμμετοχή όλων των μελών κατά τη συνεδρίαση του οργάνου¹⁵⁸.
- 98 Σε κάθε όμως περίπτωση την υποχρέωση τήρησης των αντικειμενικών εγγυήσεων των διατάξεων του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ. χρησιμοποιεί ως θεμελιώδες κριτήριο

¹⁵⁷ Με το Πρ. Ολομ. ΕλΣυν 19/2012 είχε κριθεί ότι ο έλεγχος νομιμότητας που διενεργεί το Ελεγκτικό Συνέδριο στις δημόσιες συμβάσεις κατά το προσυμβατικό στάδιο εκτείνεται αυτεπαγγέλτως επί του συνόλου των πράξεων της διαγωνιστικής διαδικασίας, μη αρκούμενος στην εξέταση των πλημμελειών που προβάλλουν οι τυχόν θιγόμενοι από παράνομες πράξεις της διοικήσεως ιδιώτες, επειδή ο έλεγχος αυτός αποτελεί ενάσκηση κατ' ουσίαν διοικητικής αρμοδιότητας. Σημειώθηκε μάλιστα ότι «ο ως άνω ασκούμενος αυτεπαγγέλτως καθολικός έλεγχος της διαδικασίας, όπως έχει καθιερωθεί από τον συνταγματικό και κοινό νομοθέτη, θα ήταν ασυμβίβαστος με την τυχόν δικαιοδοτική αυτού φύση, που θα προϋπέθετε περιορισμό του ελέγχου μόνο επί των αιτιάσεων των θιγομένων ιδιωτών και θα αποφαινόταν αυθεντικώς μόνο περί της επέλευσης ή μη των υπό των διαδίκων επικαλουμένων εννόμων συνεπειών».

¹⁵⁸ Βλ. Α. Παπαλάμπρου, «Διοικητικά αρχαία», ό.π., σελ. 158, και την εκεί πλούσια παραδοσιακή νομολογία· βλ. επίσης Η. Μαυρομούστακου, «Η διάκριση των λειτουργιών», ό.π., σελ. 46 επ., και την εκεί πιο πρόσφατη νομολογία.

διάκρισης των δικαστηρίων από τα όργανα των λοιπών λειτουργιών και η νομολογία. Έτσι, το ΑΕΔ αποφάνθηκε ότι ως δικαστικές αποφάσεις νοούνται οι αποφάσεις που εκδίδονται κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής λειτουργίας που ανατέθηκε από το Σύνταγμα στα δικαστήρια και που απαγγέλλονται, σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος, σε δημόσια συνεδρίαση¹⁵⁹. Με την έννοια αυτή κρίθηκε ότι δεν αποτελούν δικαστικές αποφάσεις, κατά την έννοια των ως άνω συνταγματικών διατάξεων, οι πράξεις των Κλιμακίων και των Τμημάτων και τα πρακτικά συνεδριάσεως της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου κατά την άσκηση των διοικητικών αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου (ελεγκτικών και νομοπαρασκευαστικών), αφού, ακόμη και όταν περιέχουν ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, δεν απαγγέλλονται (δημοσιεύονται) σε δημόσια συνεδρίαση¹⁶⁰. Επομένως, το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν ενεργεί ως δικαστήριο στην περίπτωση αυτή, καθόσον ούτε διεξάγει δίκη, ούτε επιλύει διαφορές. Δεν μπορούν δε οι δε εκδιδόμενες από αυτό «πράξεις» κατά την άσκηση των διοικητικών του καθηκόντων να εκληφθούν ως αποφάσεις δικαιοδοτούντος οργάνου, και άρα δεν είναι δικαστικές αποφάσεις¹⁶¹.

Προκύπτει λοιπόν ότι από τη στιγμή που στο Σύνταγμα προβλέπονται ρητώς οι ως άνω αντικειμενικές εγγυήσεις, ως απαραίτητοι όροι λειτουργίας των δικαστηρίων, συνέπεται ότι δεν επαφίεται στον νομοθέτη να ιδρύει δικαστήρια που δεν ικανοποιούν τα σχετικά γνωρίσματα. Συνεπώς, η συνταγματική διάκριση των οργάνων δεν επιτρέπει τη χρήση του νομοθετικού χαρακτηρισμού ενός οργάνου ως ασφαλούς κριτηρίου προσδιορισμού της νομικής του φύσης¹⁶². Με την ίδια λογική, η συνταγματική διάκριση των οργάνων δεν επιτρέπει την ίδρυση δικαστηρίων, που πληρούν μόνον τις υποκειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας, δηλαδή συγκροτούνται από δικαστικούς λειτουργούς, αλλά δεν πληρούν τις αντικειμενικές εγγυήσεις διαφάνειας στην άσκηση του έργου τους.

99

¹⁵⁹ Πρβλ. ΑΕΔ 6/1984, 2/1989, 12/1993.

¹⁶⁰ Βλ. ΑΕΔ 15/1979, 32/2001, 20/2005.

¹⁶¹ Βλ. ΑΕΔ 20/2005.

¹⁶² Βλ. Α. Παπαλάμπρου, «Διοικητικά αρχαία», ό.π., σελ. 156 επ. · Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 26.

- 100 Ακόμη δε και στην περίπτωση που κατ' εξοχήν δικαστήρια (και όχι απλώς σε συλλογικά όργανα ή επιτροπές που συγκροτούνται από δικαστές) αναλαμβάνουν αρμοδιότητες, τις οποίες ασκούν, χωρίς να πληρούν τις αντικειμενικές εγγυήσεις διαφάνειας των διατάξεων του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ., τότε οι αρμοδιότητες αυτές δεν δύνανται να θεωρηθούν δικαιοδοτικού χαρακτήρα. Συνεπώς, ένα δικαστήριο ασκεί δικαιοδοτικό έργο, μόνον εφόσον υπόκειται στις εγγυήσεις διαφάνειας του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ.
- 101 Έτσι, στο Συμβούλιο της Επικρατείας το Σύνταγμα αναθέτει ρητώς, εκτός από τις δικαστικές αρμοδιότητες της παρ. 1 του άρθρου 95 Σ. και την αρμοδιότητα γνωμοδοτικού, και άρα διοικητικού, χαρακτήρα, που συνίσταται στην «επεξεργασία όλων των διαταγμάτων που έχουν κανονιστικό χαρακτήρα»¹⁶³. Όπως προβλέπεται, οι σχετικές γνωμοδοτήσεις του αρμοδίου Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, που αποτυπώνονται στα οικεία Πρακτικά Επεξεργασίας έχουν αδιαμφισβήτητα συμβουλευτικό χαρακτήρα¹⁶⁴. Έτσι, η κατά τα ως άνω γνώμη διατυπώνεται από σχηματισμό του Συμβουλίου της Επικρατείας, ο οποίος δεν αποτελεί δικαστήριο, αλλά ασκεί διοικητική αρμοδιότητα εν Συμβουλίω¹⁶⁵. Σε πλήρη λοιπόν αρμονία με τον μη δικαιοδοτικό χαρακτήρα της ως άνω αρμοδιότητας, με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 95 Σ. προβλέφθηκε ότι, κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας, δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 93 παρ. 2 και 3 Σ.
- 102 Το ίδιο ισχύει και για τις διοικητικές αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Έτσι, το Ελεγκτικό Συνέδριο ασκεί κατά το Σύνταγμα δικαιοδοτική λειτουργία και εκδίδει δικαστικές αποφάσεις μόνον στις περιπτώσεις των εδ. στ' και ζ' της παρ. 1 του άρθρου 98 Σ.¹⁶⁶. Οι δικαστικές αυτές αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου

¹⁶³ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 95 παρ. 1 εδ. δ' Σ.

¹⁶⁴ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 15 παρ. 3 του π.δ. 18/1989.

¹⁶⁵ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 2039/2007.

¹⁶⁶ Οι δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου σύμφωνα με τις περιπτώσεις των εδ. στ' και ζ' της παρ. 1 του άρθρου 98 Σ. αφορούν στην εκδίκαση διαφορών σχετικά με την απονομή συντάξεων, καθώς και με τον έλεγχο των λογαριασμών των δημόσιων υπολόγων, καθώς και στην εκδίκαση υποθέσεων που αναφέρονται στην ευθύνη των πολιτικών ή στρατιωτικών δημόσιων υπαλλήλων, καθώς και των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου για κάθε ζημία που από

επιβάλλεται να απαγγέλλονται σε δημόσια συνεδρίαση και να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένες σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 93 παρ. 2 και 3 Σ. Αντιθέτως, σε σχέση με τις λοιπές αρμοδιότητες των εδ. α', β', γ', δ' και ε' της παρ. 1 του άρθρου 98 Σ., στις οποίες περιλαμβάνεται και ο έλεγχος συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας που συνάπτει το Δημόσιο, το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία αλλά διοικητικές αρμοδιότητες (ελεγκτικές και νομοπαρασκευαστικές)¹⁶⁷ και δεν εκδίδει δικαστικές αποφάσεις που πρέπει να απαγγέλλονται σε δημόσια συνεδρίαση και να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένες, αλλά πράξεις που λαμβάνονται και απαγγέλλονται σε μη δημόσια συνεδρίαση και που μπορούν να μην είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένες¹⁶⁸.

Ιδιαίτερα προβληματικές όμως είναι οι δικονομικές ρυθμίσεις για το Συμβούλιο της Επικρατείας και το Ελεγκτικό Συνέδριο που προβλέπουν ορισμένες διαδικασίες εν Συμβουλίω. Με τις ρυθμίσεις αυτές δύναται να απορρίπτονται αιτήσεις δικαστικής προστασίας, οι οποίες κρίνονται ως προφανώς απαράδεκτες ή προφανώς αβάσιμες, με ομόφωνη απόφαση του αρμόδιου δικαστικού σχηματισμού που λαμβάνεται σε Συμβούλιο, χωρίς δημόσια συνεδρίαση¹⁶⁹. Η απόφαση κοινοποιείται στους διαδίκους, οι οποίοι μπορούν, με αίτησή τους μέσα σε ορισμένη προθεσμία από την κοινοποίηση, να ζητήσουν τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο, καταβάλλοντας όμως επιπλέον παράβολο¹⁷⁰. Παρά ταύτα οι εν λόγω αποφάσεις, μολοντί εκδίδονται σε Συμβούλιο, είναι δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες, χωρίς να υπάγονται σε καμία ρητώς προβλεπόμενη στο Σύνταγμα εξαίρεση, λαμβάνονται κατ' αρχήν χωρίς δημόσια συνεδρίαση, χωρίς κλήτευση των διαδίκων, χωρίς πλήρη και εμπειριστατωμένη αιτιολογία και χωρίς απαγγελία της αποφάσεως του οικείου Τμήματος σε δημόσια συνεδρίαση. Πέραν δηλαδή των ζητημάτων του σεβασμού των

103

δόλο ή αμέλεια προκλήθηκε στο Κράτος, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης ή σε άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

¹⁶⁷ Βλ. ΣτΕ 1633/2002.

¹⁶⁸ Βλ. ΑΕΔ 15/1979, 32/2001 και 20/2005.

¹⁶⁹ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 34Α παρ. 1 του π.δ. 18/1989 και του άρθρου 91 παρ. 1 του ν. 4700/2020.

¹⁷⁰ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 34Α παρ. 2 του π.δ. 18/1989 και του άρθρου 91 παρ. 2 του ν. 4700/2020.

αρχών του νόμιμου δικαστή, της δίκαιης δίκης, της ισότητας των όπλων, της αντιμωλίας και της εκατέρωθεν ακροάσεως, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν οι εν λόγω διαδικασίες, αναδεικνύεται το πρόβλημα ότι οι οικείες αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς την κατ' αρχήν τήρηση των υποχρεωτικών διαδικαστικών εγγυήσεων των άρθρων 93 παρ. 2 και 3 Σ., παρά την επιφύλαξη για την υποβολή ειδικής αιτήσεως εκ μέρους των διαδίκων για την πρόκληση δίκης με πλήρεις διαδικαστικές εγγυήσεις και με πρόσθετα οικονομικά βάρη¹⁷¹.

Β. Τα αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ

- 104 Η διάκριση των δικαστηρίων, αφενός με βάση τις υποκειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας τους, που συνδέονται με τα πρόσωπα που τα συγκροτούν, και αφετέρου με βάση τις αντικειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας τους, που συνδέονται με τη διαδικασία που οφείλουν να τηρούν, αναδεικνύεται και στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, παρά το γεγονός ότι τα εν γένει κριτήρια διαφοροποιούνται σε σχέση με το Σύνταγμα. Και στη νομολογία των εν λόγω δικαστηρίων, όταν τα υποκειμενικά κριτήρια αδυνατούν να προσφέρουν μία ασφαλή διάκριση, επιστρατεύονται τα αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία αναφέρονται στις εγγυήσεις διαφάνειας τόσο στη διαδικασία παραγωγής της απόφασης όσο και στη διαδικασία που θεμελιώνει τη δικαιοδοτική κρίση.
- 105 Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αναζητώντας τα όργανα που υποχρεούνται να λειτουργούν υπό τις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), έχει συμβάλει με τη νομολογία του στη διατύπωση κρίσιμων κριτηρίων διάκρισης των δικαστηρίων υπό την έννοια των διατάξεων της Σύμβασης. Στη νομολογία του ΕΔΔΑ οι υποκειμενικές εγγυήσεις αποτελούν σημαντικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων. Έτσι, η ανεξαρτησία και η αμεροληψία των μελών ενός οργάνου εκλαμβάνονται ως θεμελιώδη γνωρίσματα της δικαστικής του φύσης¹⁷². Για τη διερεύνηση δε της

¹⁷¹ Βλ. ΕΛΣυν 1269/2018 Ολομ., 1975/2021 Ολομ.

¹⁷² Έτσι έχει κριθεί ότι η σύμπτωση στο ίδιο όργανο δικαιοδοτικών και γνωμοδοτικών αρμοδιοτήτων είναι αντίθετη προς το άρθρο 6 της Σύμβασης, εάν οι αρμοδιότητες αυτές αφορούν στην ίδια υπόθεση, καθόσον θέτει υπό αμφισβήτηση την αμεροληψία του, βλ. ΕΔΔΑ

ανεξαρτησίας των μελών ενός δικαστικού οργάνου η νομολογία του ΕΔΔΑ εξετάζει τον τρόπο ορισμού των μελών του δικαστηρίου, τη διάρκεια της θητείας τους και την ύπαρξη εγγυήσεων προσωπικής ανεξαρτησίας¹⁷³.

Ωστόσο, το ίδιο σημαντικές θεωρούνται και οι αντικειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας ενός οργάνου, το οποίο θεωρείται δικαστήριο κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Έτσι, εκτός από την ισότητα των όπλων μεταξύ των διαδίκων και την αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως¹⁷⁴, οι διαδικαστικές εγγυήσεις της δημοσιότητας της διαδικασίας και της δημόσιας απαγγελίας της δικαστικής απόφασης θεωρούνται και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ αναπόσπαστα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δικαστικού οργάνου¹⁷⁵.

Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι καθένας έχει το δικαίωμα, η υπόθεσή του να εξετασθεί από «δικαστήριο», το οποίο πρέπει να λειτουργεί με τις εγγυήσεις, όχι μόνον της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας, αλλά και της δημοσιότητας, όταν αυτό αποφαινεται είτε επί των «επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως», είτε «επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως». Ως «δικαστήριο» δε, κατά την έννοια της επίμαχης διατάξεως, όπως αυτή έχει ερμηνευθεί, με πλούσια νομολογία, νοείται το όργανο εκείνο, το οποίο αποφαινεται επί των υπαγομένων στην αρμοδιότητά του υποθέσεων, επί τη βάση της κειμένης νομοθεσίας παγίως, και όχι σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, και μετά την τήρηση ορισμένης διαδικασίας, η οποία πρέπει να τελεί υπό τις εγγυήσεις της αρχής της δημοσιότητας των συνεδριάσεων

απόφαση της 28ης Σεπτεμβρίου 1995, *Procola c. Luxembourg*, απόφαση της 6ης Μαΐου 2003, *Kleyn et autres c. Pays – Bas*, απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2006, *Societe Sacilor - Lormines c. France*. Βλ. αναλυτική επεξεργασία της ως άνω νομολογίας σε Π. Ανδρουλάκη, *Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στην οργάνωση της διοικητικής δικαιοσύνης στη Γαλλία*, ΘΠΔΔ 5/2009, σελ. 542 επ.

¹⁷³ Βλ. Ε. Πρεβεδούρου, *Η επιρροή του ευρωπαϊκού δικαίου στη δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, 2012, σελ. 123 επ.· Ι. Σαρμά, *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής*, 1998, σελ. 208 επ.· Ν. Μαρκόπουλο, *Η επιρροή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη θεσμική απονομή της δικαιοσύνης - Η απόφαση Kress*, ΤοΣ 2003, σελ. 677 επ.

¹⁷⁴ Βλ. Π. Ανδρουλάκη, *Η επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α.*, ό.π., σελ. 542 επ.

¹⁷⁵ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 1983, *Pretto and others v. Italy*· απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1987, *H. v. Belgium*· και απόφαση της 31ης Αυγούστου 1995, *Diennet v. France*.

του και της υποχρέωσης δημόσιας απαγγελίας των αποφάσεών του¹⁷⁶. Με την έννοια αυτή έχει κριθεί ότι ένα διοικητικό όργανο, ακόμη και αν αποφαινεται επί δικαιωμάτων αστικής φύσεως, δεν απαιτείται να παρέχει εγγυήσεις δομικής αμεροληψίας, όπως είναι η δημοσιότητα της ενώπιον αυτού διαδικασίας¹⁷⁷.

108 Στην προσπάθεια διερεύνησης και επεξεργασίας συγκεκριμένων κριτηρίων διάκρισης μεταξύ διοικητικού οργάνου και δικαστηρίου έχει συνεισφέρει και η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)¹⁷⁸. Κατά την πάγια νομολογία του ΔΕΕ κρίσιμα γνωρίσματα για τον χαρακτηρισμό ενός οργάνου ως δικαστηρίου, εκτός από

¹⁷⁶ Βλ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, *B. and P. v. United Kingdom*, 36337/97 και 35974/97 της 24.04.2001, σκέψεις 32-41 · *Moser v. Austria*, 12643/02 της 21.09.2006, σκέψεις 89-98 · *Brugger v. Austria*, 76293/01, της 26.01.2006 · *Coorplan-Jenni GmbH, Hascic v. Austria*, 10523/02, της 27.07.2006 · *Martinie v. France*, 58675/00, της 12.04.2000 · *Gautrin and others v. France*, 38/97, 822/97, 1025-1028/97, της 20.05.1998 · *Werner v. Austria*, 138/96, 757/96, 956/96, της 24.11.1997 · *Diennet κατά Γαλλίας*, 18160/91 της 26.09.1995, σκέψη 33 · *Alatulkkila v. Finland*, 33538/96, της 28.07.1995, σκέψη 53 · *Le Compte, Van Leuven, De Meyere v. Belgium*, 6878/75, 7238/75, της 23.06.1981, σκέψη 59, κ.ά.

¹⁷⁷ Για να μην παραβιάζεται όμως η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην περίπτωση αυτή θα πρέπει η ενώπιον του οργάνου αυτού διαδικασία και η σχετικώς εκδιδόμενη διοικητική πράξη να ελέγχεται από δικαστήριο, το οποίο θα έχει την εξουσία να εξετάσει αφενός μεν σημείο προς σημείο το σύνολο των προβαλλομένων αιτιάσεων, αφετέρου δε το σύνολο των ανακυπτόντων νομικών και πραγματικών ζητημάτων. Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 21.07.2011, *Sigma Radio Television Ltd κατά Κύπρου* · καθώς και ΣτΕ 1361/2013, 2577/2020, 2761/2020, 880/2021.

¹⁷⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 267 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), το ΔΕΕ είναι αρμόδιο να αποφαινεται επί προδικαστικών ερωτημάτων σχετικά με την ερμηνεία των Συνθηκών, που υποβάλλουν «Δικαστήρια» οποιοδήποτε κράτους μέλους, ενώπιον των οποίων ανακύπτουν τέτοια ζητήματα, εφόσον κρίνουν ότι η απόφαση του ΔΕΕ είναι αναγκαία για την έκδοση της δικής τους αποφάσεως. Το ερώτημα λοιπόν παραπέμπει κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ κάθε δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα σε εκκρεμή υπόθεση και του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου. Από τις ρυθμίσεις αυτές το ΔΕΕ συνήγαγε ότι, για να μπορεί να υποβάλει στο ΔΕΕ ερωτήματα προς έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν όργανο πρέπει να μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Δικαστήριο» κατά την έννοια της διατάξεως του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Προκειμένου λοιπόν να εκτιμήσει αν το αιτούν όργανο είναι «Δικαστήριο», το ΔΕΕ αναζήτησε τα κριτήρια επί τη βάση των οποίων θα αποφαινόταν σχετικά με τη νομική φύση των οργάνων που του απύθηναν προδικαστικά ερωτήματα.

την ίδρυση του οργάνου αυτού με νόμο, τη μονιμότητά του και την ανεξαρτησία του, είναι και οι αντικειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας του, και ιδίως ο δεσμευτικός χαρακτήρας της δικαιοδοσίας του, ο κατ' αντιμωλία χαρακτήρας της ενώπιόν του διαδικασίας και η εκ μέρους του οργάνου αυτού εφαρμογή των κανόνων δικαίου¹⁷⁹.

Την έννοια της οργανικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας το ΔΕΕ τη θεωρεί σύμφυτη με την άσκηση δικαιοδοτικού έργου, κρίνοντας ότι τούτο προϋποθέτει πως το δικαστήριο πρέπει να έχει την ιδιότητα «*τρίτου*» έναντι της αρχής που έχει εκδώσει την προσβαλλόμενη ενώπιόν του απόφαση¹⁸⁰. Το όργανο, ενώπιον του οποίου ασκείται προσφυγή κατά αποφάσεως ληφθείσας από τις υπηρεσίες διοικητικής αρχής, δεν μπορεί να θεωρηθεί τρίτος σε σχέση με τη διοίκηση και, κατά συνέπεια, να χαρακτηριστεί δικαστήριο, όταν το όργανο αυτό έχει οργανικούς δεσμούς με τις εν λόγω υπηρεσίες¹⁸¹. Εξάλλου, σύμφωνα και με την παραδοσιακή διδασκαλία, ένα από τα κύρια γνωρίσματα του δικαστικού έναντι του διοικητικού οργάνου είναι ότι το πρώτο συνιστά ανεξάρτητο όργανο ως προς την κρινόμενη διοικητική σχέση και ουδέτερο ως προς τα συμφέροντα των διαδίκων¹⁸². Με άλλα λόγια, το δικαστικό όργανο ευρίσκεται «*super partes*», όταν εκδικάζει μία διαφορά, διατηρώντας την αυτοτέλειά του έναντι της διοίκησης και έναντι όλων των κρατικών οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας¹⁸³.

109

¹⁷⁹ Βλ. απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1997, C-54/96, *Dorsch Consult*, σκέψη 23· απόφαση της 31ης Μαΐου 2005, C-53/03, *ΣΥΦΑΙΤ κ.λπ.*, σκέψη 29· απόφαση της 14ης Ιουνίου 2007, C-246/05, *Häupl*, σκέψη 16· απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2012, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, σκέψη 18.

¹⁸⁰ Βλ. απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993, C-24/92, *Corbiau*, σκέψη 15· απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2006, C 506/04, *Wilson*, σκέψη 49· και απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2012, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, σκέψη 20.

¹⁸¹ Βλ. απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993, C-24/92, *Corbiau*, σκέψη 16· απόφαση της 30ής Μαΐου 2002, C-516/99, *Schmid*, σκέψη 37· και απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2012, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, σκέψη 21.

¹⁸² Βλ. Ν. Μπουρόπουλο, *Η έννοια της δικαιοδοτικής λειτουργίας*, 1951, σελ. 146 επ.· Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή του δυαδισμού*, ό.π., σελ. 25 επ.

¹⁸³ Βλ. Δ. Παπανικολαΐδη, *Εισαγωγή εις το διοικητικόν δικονομικόν δίκαιον*, 1997, σελ. 17 επ.· Ν. Μπουρόπουλο, *Η έννοια της δικαιοδοτικής λειτουργίας*, ό.π. σελ. 78 επ.

- 110 Επί τη βάσει τούτων η νομολογία του ΔΕΕ έχει κρίνει ότι δικαστήριο κατά τη λειτουργική έννοια αποτελεί ένα όργανο, μόνον εφόσον καλείται να αποφανθεί στο πλαίσιο διαδικασίας που πρόκειται να καταλήξει στην έκδοση αποφάσεως δικαιοδοτικού χαρακτήρα¹⁸⁴. Συναφώς, ένα εθνικό όργανο μπορεί να αποτελεί «δικαστήριο», ενόσω ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία, ενώ, κατά την άσκηση άλλων καθηκόντων, ιδίως διοικητικής φύσεως, δεν μπορεί να του αποδοθεί ο χαρακτηρισμός αυτός¹⁸⁵. Η άσκηση δε αρμοδιότητας δικαιοδοτικής φύσης με τα ανωτέρω χαρακτηριστικά συνάπτεται αναπόσπαστα με τον κατ' αντιμωλία χαρακτήρα της ενώπιόν του διαδικασίας και τη δημοσιότητα των συνεδριάσεών του.

2. Οι συνταγματικές εγγυήσεις διαφάνειας στη λειτουργία των δικαστηρίων

- 111 Με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια διάκρισης των δικαστηρίων που προβλέπει το Σύνταγμα, ένα όργανο, για να θεωρηθεί δικαστήριο, θα πρέπει να πληροί τουλάχιστον τις ρητές συνταγματικές απαιτήσεις των διατάξεων των παρ. 2 και 3 του άρθρου 93 Σ. Οι συνταγματικές αυτές ρυθμίσεις προβλέπουν συγκεκριμένα υποχρεωτικά νομικά γνωρίσματα, που αποτελούν τις αντικειμενικές εγγυήσεις λειτουργίας των δικαστηρίων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι αντικειμενικές εγγυήσεις στη λειτουργία των δικαστηρίων επιβάλλουν τη διαφάνεια στη διαδικασία σχηματισμού της δικαστικής κρίσης¹⁸⁶, επιβάλλοντας τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, την αιτιολογία και τη δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων, καθώς και τη δημοσίευση και καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας.

¹⁸⁴ Βλ. απόφαση της 12ης Νοεμβρίου 1998, C-134/97, *Victoria Film*, σκέψη 14· απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 2000, C-195/98, *Österreichischer Gewerkschaftsbund*, σκέψη 25· απόφαση της 31ης Μαΐου 2005, C-53/03, *ΣΥΦΑΙΤ κ.λπ.*, σκέψη 35· και απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2012, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, σκέψη 19.

¹⁸⁵ Βλ. όσον αφορά το ελληνικό Ελεγκτικό Συνέδριο, απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2012, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, σκέψη 21· και όσον αφορά το ιταλικό Ελεγκτικό Συνέδριο, διατάξεις της 26ης Νοεμβρίου 1999, C-192/98, *ANAS*, σκέψη 22· και C-440/98, *RAI*, σκέψη 13.

¹⁸⁶ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 483.

A. Η δημοσιότητα των συνεδριάσεων των δικαστηρίων και η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων

Με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 93 Σ. κατοχυρώνεται η αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων. Η δημοσιότητα της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου συνιστά μία τόσο σημαντική εγγύηση της ορθής άσκησης της δικαιοδοτικής λειτουργίας, ώστε κατοχυρωνόταν σε όλα τα Συντάγματα, που ίσχυσαν στη χώρα μας¹⁸⁷. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο η δημοσιότητα των συνεδριάσεων κατοχυρώνεται και στις διεθνείς συμβάσεις για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹⁸⁸, ενώ εξειδικεύεται περαιτέρω και σε όλους τους βασικούς εθνικούς δικονομικούς νόμους¹⁸⁹. Επίσης, με τη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 93 Σ. επιβάλλεται κάθε δικαστική απόφαση να απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση. Έτσι, το Σύνταγμα, με τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων και τη δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων εξασφαλίζει τη διαφάνεια στην άσκηση της δικαστικής λειτουργίας και ιδίως στη διαδικασία παραγωγής της δικαιοδοτικής κρίσης.

112

α. Ο σκοπός και η ειδικότερη έννοια της δημοσιότητας των συνεδριάσεων

Ο σκοπός της συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής της δημοσιότητας, όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα, συνίσταται στη διασφάλιση της αντικειμενικότητας της διαδικασίας, μέσω της δυνατότητας ελέγχου της αμεροληψίας του δικαστηρίου και της επίδειξης υπευθυνότητας από τους δικαστικούς λειτουργούς¹⁹⁰. Έτσι, η αρχή της δημοσιότητας, διασφαλίζοντας στο κοινό τον έλεγχο της διαδικασίας στο ακροατήριο, αφενός προάγει την υπαγωγή των δικαστών στο Σύνταγμα και τους νόμους, όπως επιτάσσεται από το Σύνταγμα, και αφετέρου ενισχύει την εμπιστοσύνη των πολιτών στην απονομή της δικαιοσύνης από τα δικαστήρια¹⁹¹.

113

¹⁸⁷ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα*, ό.π., σελ. 1408.

¹⁸⁸ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 1 εδ. 1 της ΕΣΔΑ, του άρθρου 47 εδ. β' του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και του άρθρου 14 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (όπως κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997).

¹⁸⁹ Βλ. τις διατάξεις των άρθρων 37 παρ. 1 ΚΔΔικ, 112-114 ΚΠολΔ και 329-330 ΚΠοινΔ.

¹⁹⁰ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1408. Βλ. επίσης ΑΠ 869/1997.

¹⁹¹ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 263.

- 114 Ειδικότερα, η δημοσιότητα των συνεδριάσεων έχει την έννοια ότι διασφαλίζεται η διαφάνεια της διαδικασίας με την κατοχύρωση της δυνατότητας παρακολούθησης της συνεδρίασης των δικαστηρίων από το κοινό και άρα της ελεύθερης πρόσβασης οιοδήποτε κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο. Με την έννοια αυτή οι συνεδριάσεις του δικαστηρίου είναι δημόσιες, όταν είναι δυνατή η ελεύθερη είσοδος του κοινού στην αίθουσα που διεξάγεται η δίκη. Αντιθέτως, οι συνεδριάσεις δεν είναι δημόσιες, όταν δεν είναι δυνατή στον καθένα που θα το επιθυμούσε, αφενός η ελεύθερη είσοδος στην αίθουσα συνεδρίασης του δικαστηρίου και αφετέρου η κατά τρόπο ανεμπόδιο παρακολούθηση της δίκης.
- 115 Ωστόσο, το κρίσιμο στοιχείο της έννοιας της δημοσιότητας δεν εξαντλείται, στο εάν είναι ανοικτές οι θύρες της αίθουσας του ακροατηρίου, αφού έχει κριθεί ότι υφίσταται δημοσιότητα της συνεδρίασης, ακόμη και όταν οι θύρες είναι κλειστές, αρκεί να μην είναι κλειδωμένες, ώστε να μπορεί να τις ανοίξει οποιοσδήποτε και να εισέλθει στην αίθουσα, όπου συνεδριάζει το δικαστήριο¹⁹². Έχει επίσης κριθεί ότι η διεξαγωγή της δίκης σε χώρο, του οποίου οι πύλες κλείνουν ύστερα από την είσοδο ή την έξοδο κάθε ενδιαφερόμενου, για λόγους ευταξίας της συνεδρίασης, δεν καταλύει τη δημοσιότητα, αφού γνώρισμα της ύπαρξής της δεν είναι η ανοικτή θύρα, στην κυριολεξία, αλλά η παροχή της δυνατότητας εισόδου στην αίθουσα του ακροατηρίου, χωρίς διακρίσεις¹⁹³. Με την ίδια λογική δεν υπάρχει δημοσιότητα, όταν οι θύρες είναι ανοικτές, αλλά δεν είναι επιτρεπτή η είσοδος του κοινού στο ακροατήριο¹⁹⁴.
- 116 Εξάλλου, η διεξαγωγή μιας δίκης σε χώρο, που δεν είναι ο συνήθης τόπος των συνεδριάσεων ενός δικαστηρίου, ή η ανάγκη εφοδιασμού των προσερχόμενων ακροατών με ειδικό δελτίο εισόδου, κατόπιν προσωρινής παραδόσεως του δελτίου της αστυνομικής τους ταυτότητας, αποτελούν δικαιολογημένα μέτρα ασφάλειας σε μια δημοκρατική κοινωνία, όταν υπάρχουν, λόγω της φύσεως της υποθέσεως, σοβαρές ενδείξεις διακινδύνευσης. Η εφαρμογή των μέτρων αυτών, παρά το γεγονός ότι υποβάλλει σε πρόσθετες διατυπώσεις τους προσερχόμενους ακροατές, δεν καταλύει τη δημοσιότητα της διαδικασίας, εφόσον αφορά σε όλους τους

¹⁹² Βλ. ΑΠ 1370/2010.

¹⁹³ Βλ. ΑΠ 1413/2010.

¹⁹⁴ Βλ. ΑΠ 1370/2010.

προσερχόμενους, χωρίς διάκριση και εξυπηρετεί τον υπέρτερο σκοπό της αδιατάρακτης απονομής της δικαιοσύνης¹⁹⁵.

Σε κάθε πάντως περίπτωση, η τήρηση της δημοσιότητας αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της δίκης και δεν οφείλει να αποδεικνύεται με την τήρηση ορισμένου τύπου. Για τον λόγο αυτό δεν είναι απαραίτητο να γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στα πρακτικά της δίκης ή στο σώμα της δικαστικής απόφασης, η οποία να βεβαιώνει την τήρηση των διατάξεων για τη δημοσιότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο ή για το εάν ήταν κλειστές ή όχι οι θύρες της αίθουσας συνεδριάσεως¹⁹⁶.

Από την άλλη πλευρά, στην έννοια της συνταγματικά κατοχυρωμένης δημοσιότητας δεν περιλαμβάνονται ούτε η μετάδοση της δίκης από το ραδιόφωνο ή την τηλεόραση ούτε η κινηματογράφηση ή βιντεοσκόπηση της δίκης. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι οι εν λόγω δραστηριότητες εντός της αίθουσας κατά κανόνα παρακωλύουν την αντικειμενική διεξαγωγή της δίκης και έτσι θέτουν σε κίνδυνο και τα δικαιώματα των διαδίκων και την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης¹⁹⁷. Είναι με την άποψη αυτή σύμφωνη με το Σύνταγμα κάθε σχετική απαγόρευση μετάδοσης ή βιντεοσκόπησης της δίκης, χωρίς ειδική άδεια του δικαστηρίου και χωρίς τη συναίνεση των διαδίκων¹⁹⁸.

β. Πεδίο εφαρμογής και εξαιρέσεις της αρχής της δημοσιότητας των συνεδριάσεων

Η διάταξη του άρθρου 93 Σ., η οποία κατοχυρώνει ρητώς τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, δεν καταλαμβάνει στο πεδίο εφαρμογής της τις λοιπές διαδικασίες που διεξάγει το δικαστήριο για την έκδοση της απόφασης, και ιδίως τις διαδικασίες που εξελίσσονται χωρίς την άμεση συμμετοχή των διαδίκων και διενεργούνται εκτός ακροατηρίου. Έτσι, έχει κριθεί ότι οι διασκέψεις των δικαστηρίων δεν είναι δημόσιες και μάλιστα δεν δύναται ούτε ο νομοθέτης να επιβάλει την άρση της μυστικότητας των

¹⁹⁵ Βλ. ΑΠ 1413/2010.

¹⁹⁶ Βλ. ΑΠ 1370/2010.

¹⁹⁷ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 262.

¹⁹⁸ Βλ. τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 8 του ν. 3090/2002, σύμφωνα με την οποία «*Η ολική ή μερική μετάδοση από την τηλεόραση ή το ραδιόφωνο, καθώς και η κινηματογράφηση και μαγνητοσκόπηση της δίκης ενώπιον ποινικού, πολιτικού ή διοικητικού δικαστηρίου απαγορεύεται. Κατ' εξαίρεση, το δικαστήριο μπορεί να επιτρέψει τις ενέργειες αυτές, εφόσον συναινούν ο εισαγγελέας και οι διάδικοι και συντρέχει ουσιώδες δημόσιο συμφέρον*».

διασκέψεων, καθόσον τούτο θα αντέκειτο στη δικαστική ανεξαρτησία¹⁹⁹. Θα έπρεπε βέβαια να επισημανθεί ότι η ρητή κατοχύρωση της δημοσιότητας των συνεδριάσεων δεν φαίνεται να επιβάλλει εξ αντιδιαστολής τη μυστικότητα των λοιπών δικαιοδοτικών διαδικασιών, ζήτημα το οποίο μάλλον καταλείπεται στη ρυθμιστική εξουσία του νομοθέτη. Ωστόσο, έχει ορθώς επισημανθεί ότι η δημοσιότητα στις εκτός ακροατηρίου διαδικασίες δεν έχει τίποτα να προσφέρει στο κοινό ή σε τρίτους, που δεν συνδέονται με τη δίκη και δεν διαθέτουν έννομο συμφέρον πληροφόρησης, καθόσον στις εν λόγω διαδικασίες δεν υφίσταται τέτοιου είδους άσκηση δικαιοδοτικής εξουσίας, η οποία να επιβάλλει στο κράτος να εγγυηθεί τη διαφάνειά της²⁰⁰.

- 120 Ως εκ τούτου η αρχή της δημοσιότητας έχει ευθεία εφαρμογή μόνον στην κύρια διαδικασία παροχής δικαστικής προστασίας, που εξελίσσεται ενώπιον ακροατηρίου²⁰¹. Έτσι, σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας η προδικασία και η εκτός ακροατηρίου διαδικασία δεν διεξάγονται δημοσίως²⁰². Επίσης, σύμφωνα με τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας η προδικασία και η διαδικασία έξω από το ακροατήριο δεν είναι δημόσιες, επιτρέπεται όμως να προσέρχονται σε αυτές οι διάδικοι, οι νόμιμοι αντιπρόσωποι και οι πληρεξούσιοί τους²⁰³. Η εξαιρούμενη της δημοσιότητας προδικασία αφορά στο σύνολο σχεδόν των εκτός ακροατηρίου διενεργούμενων διαδικαστικών πράξεων. Εντούτοις αρκετά συχνά ειδικές δικονομικές ρυθμίσεις επιβάλλουν τη διενέργεια εκτός ακροατηρίου και πράξεων της κύριας διαδικασίας, όπως λ.χ. τη διεξαγωγή αποδείξεων²⁰⁴, οι οποίες με τον τρόπο αυτό αποκλείονται από τη δημοσιότητα²⁰⁵.

¹⁹⁹ Βλ. Πρ. ΑΠ Ολομ. 61/1993. Βλ. επίσης Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1410.

²⁰⁰ Βλ. Α. Πανταζόπουλο, *Η αρχή της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη*, 2009, σελ. 266 επ. και 325 επ.

²⁰¹ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 262.

²⁰² Βλ. τη διάταξη του άρθρου 37 παρ. 2 του ΚΔΔικ (ν. 2717/1999).

²⁰³ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 112 του ΚΠολΔ.

²⁰⁴ Βλ. την εξαιρετικά δυσνόητη διάταξη του άρθρου 237 παρ. 8 του ΚΠολΔ, σύμφωνα με την οποία, αν κριθεί από το δικαστήριο απολύτως αναγκαία η εξέταση μαρτύρων στο ακροατήριο, τότε διατάσσεται η επανάληψη της συζήτησης στο ακροατήριο για την εξέταση των μαρτύρων ενώπιον του ήδη ορισμένου δικαστή. Η σύγκυση εν προκειμένω της έννοιας του ακροατηρίου, που υπόκειται σε δημοσιότητα, και του οριζόμενου δικαστή, που δεν εμπίπτει στη σχετική υποχρέωση, είναι εντελώς αδικαιολόγητη.

Επίσης, κατά κανόνα εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής της αρχής της δημοσιότητας 121 οι διαδικασίες παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, για τις οποίες δεν προβλέπεται υποχρεωτική ακρόαση των διαδίκων. Έτσι, σύμφωνα με ειδική ρύθμιση του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας η εκδίκαση της αίτησης αναστολής γίνεται σε Συμβούλιο και δεν καλούνται σε αυτήν οι διάδικοι, εκτός εάν το δικαστήριο τους καλέσει για να τους ακούσει²⁰⁶. Ωστόσο, από τη στιγμή που δεν αμφισβητείται πλέον η δικαιοδοτική φύση της προσωρινής δικαστικής προστασίας²⁰⁷ και ενόψει του ότι δεν προβλέπεται στο άρθρο 93 παρ. 2 Σ. δυνατότητα εξαιρέσης από την υποχρέωση δημοσιότητας της διαδικασίας χορήγησης δικαστικής αναστολής από τα διοικητικά δικαστήρια, ο αποκλεισμός της δημοσιότητας στις εν λόγω περιπτώσεις γεννά ζητήματα συμβατότητας με το Σύνταγμα²⁰⁸. Αντιθέτως, ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας προβλέπει ρητώς την εκδίκαση και των ασφαλιστικών μέτρων σε δημόσια συνεδρίαση στο ακροατήριο²⁰⁹.

Τέλος, εντελώς αδικαιολογήτως εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής της αρχής της 122 δημοσιότητας και οι κύριες διαδικασίες που καταλήγουν σε έκδοση οριστικών δικαστικών αποφάσεων εν Συμβουλιά. Όπως ήδη αναφέρθηκε, με ειδικές ρυθμίσεις προβλέπεται ότι δύνανται να απορρίπτονται αιτήσεις κύριας δικαστικής προστασίας, οι οποίες κρίνονται ως προφανώς απαράδεκτες ή προφανώς αβάσιμες, με ομόφωνη απόφαση του αρμόδιου δικαστικού σχηματισμού που λαμβάνεται σε Συμβούλιο, χωρίς δημόσια συνεδρίαση²¹⁰. Και οι διατάξεις αυτές δημιουργούν προφανή προβλήματα συμβατότητας με το άρθρο 93 παρ. 2 Σ., τα οποία δεν αίρονται από μόνη την προβλεπόμενη δικονομική δυνατότητα των διαδίκων να ζητήσουν τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο, καταβάλλοντας επιπλέον παράβολο. Και τούτο, διότι η

²⁰⁵ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 262.

²⁰⁶ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 204 παρ. 1 ΚΔΔικ.

²⁰⁷ Η νομολογία παγίως δέχεται πλέον ότι τα άρθρα 20 παρ. 1 Σ. και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν, ως αναπόσπαστο στοιχείο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, και την προσωρινή δικαστική προστασία. Βλ. ΕΑ ΣτΕ 496/2011 Ολομ. και ΕΔΔΑ απόφαση της 15.10.2009, *Micallef κατά Μάλτας*.

²⁰⁸ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1412.

²⁰⁹ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 690 παρ. 2 και 3 και του άρθρου 691 παρ. 3 ΚΠολΔ.

²¹⁰ Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 34Α παρ. 1 του π.δ. 18/1989 και του άρθρου 91 παρ. 1 του ν. 4700/2020.

αρχή της δημοσιότητας δεν κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα ως δυνατότητα των διαδίκων να τη ζητήσουν, αλλά ως πάγια υποχρέωση του δικαστηρίου προς εγγύηση της διαφάνειας της ενώπιόν του διαδικασίας.

123 Πέραν όμως των νομοθετικών περιορισμών στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της δημοσιότητας, το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει εξαιρέσεις από την υποχρέωση δημοσιότητας των συνεδριάσεων. Πιο συγκεκριμένα, με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 93 Σ. επιτρέπεται ο αποκλεισμός της δημοσιότητας, όταν κριθεί με απόφαση του δικαστηρίου, ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων. Στην περίπτωση λοιπόν αυτή η διεξαγωγή ολόκληρης της συζήτησης ή ενός μέρους της διενεργείται κεκλεισμένων των θυρών, αποκλείοντας την πρόσβαση στην κρίσιμη συνεδρίαση σε όσους δεν συμμετέχουν στη δίκη. Οι προβλεπόμενοι λόγοι αποκλεισμού της δημοσιότητας πρέπει να εξειδικευθούν, να εξατομικευθούν και να εφαρμοσθούν στη συγκεκριμένη περίπτωση με την απόφαση του δικαστηρίου, λαμβάνοντας υπόψη τα ηθικά αξιώματα που κρατούν στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, καθώς και τις θεμελιώδεις αρχές και αξιολογήσεις που διέπουν το θετικό δίκαιο και που απορρέουν κυρίως από τη συνταγματική τάξη²¹¹.

124 Έτσι, έχει κριθεί ότι, να μεν ο πλήρης αποκλεισμός της δημοσιότητας αποτελεί ένα έκτακτο και εξαιρετικό μέτρο, του οποίου η λήψη πρέπει να αιτιολογείται ειδικά από το δικαστήριο, ωστόσο η θέσπιση περιορισμών, όπως η εκ του νόμου προβλεπόμενη απαγόρευση της παρουσίας στο ακροατήριο ανηλίκων ή ατόμων περισσότερων από όσα μπορούν να εισέλθουν σ' αυτό χωρίς να διαταραχθεί η ευταξία της συνεδρίασης δεν θεωρείται μέτρο που επηρεάζει αρνητικά τον δημόσιο χαρακτήρα της διαδικασίας²¹². Παρά ταύτα θα έπρεπε να επισημανθεί ότι η ρητή πρόβλεψη των συγκεκριμένων λόγων αποκλεισμού της δημοσιότητας είναι αποκλειστική στο Σύνταγμα, και συνεπώς το δικαστήριο δεν διαθέτει ευχέρεια να αποφασίσει τον περιορισμό της επί τη βάση άλλων μη προβλεπόμενων στο Σύνταγμα λόγων, όπως λ.χ. «η ευταξία της συνεδρίασης».

125 Ομοίως, από την ως άνω σαφή ρύθμιση, συνάγεται ότι δεν καταλείπεται ούτε στον κοινό νομοθέτη εξουσία να θεσπίσει περαιτέρω εξαιρέσεις ή περιορισμούς από την

²¹¹ Βλ. Α. Παναζόπουλο, *Η αρχή της δημοσιότητας*, ό.π., σελ. 414 επ.

²¹² ΑΠ 1413/2010.

υποχρεωτική δημοσιότητα των συνεδριάσεων²¹³. Επίσης ο κοινός νομοθέτης δεν δύναται να επιχειρήσει να εξειδικεύσει ή να ρυθμίσει την εξουσία των δικαστηρίων να αποκλείουν τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, εφόσον τα ίδια κρίνουν ότι συντρέχουν οι περιοριστικά στο Σύνταγμα αναφερόμενες προϋποθέσεις. Τέλος, ο οικονομικός νομοθέτης δεν δύναται να ρυθμίσει ορισμένη διαδικασία ενώπιον δικαστηρίου, η οποία καταλήγει σε έκδοση δικαστικής απόφασης, κατά τρόπο ώστε να μην προβλέπεται συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο²¹⁴. Και τούτο, διότι η έκδοση απόφασης από το δικαστήριο χωρίς την εισαγωγή της υπόθεσης προς συζήτηση σε δημόσια συνεδρίαση εγείρει ζητήματα αντισυνταγματικότητας υπό το πρίσμα της αρχής της δημοσιότητας του άρθρου 93 παρ. 2 του Συντάγματος. Εφόσον λοιπόν ισχύει κατά κανόνα ότι η δίκη είναι δημόσια μόνο στον βαθμό, που υφίσταται προφορικά διεξαγόμενη συνεδρίαση, εξ αντιδιαστολής δεν επιτρέπεται η κατάργηση της προφορικής διαδικασίας με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της δημοσιότητας της δίκης²¹⁵. Επομένως, ακόμη και η πρόβλεψη μιας «τυπικής» συζήτησης είναι απαραίτητη, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι συνταγματικά κατοχυρωμένες με το άρθρο 93 παρ. 2 Σ. ανάγκες της αρχής της δημοσιότητας των συνεδριάσεων.

Σε κάθε περίπτωση, θα έπρεπε να επισημανθεί ότι οι κατά τα ανωτέρω εξαιρέσεις στη δημοσιότητα της συνεδρίασης που μπορεί με ειδική απόφασή του να επιβάλει το δικαστήριο, αφορούν πάντοτε στους τρίτους σε σχέση με την εκδικαζόμενη υπόθεση, δηλαδή στο κοινό που επιθυμεί να παρακολουθήσει τη διαδικασία, και όχι φυσικά στους διαδίκους, τους πληρεξουσίους τους και στους λοιπούς παράγοντες της δίκης²¹⁶.

126

²¹³ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 484.

²¹⁴ Για την αδιάρρηκτη σύνδεση της αρχής της δημοσιότητας με την αρχή της προφορικότητας της διαδικασίας, βλ. Α. Πανταζόπουλο, *Η αρχή της δημοσιότητας*, ό.π., σελ. 467 επ.

²¹⁵ Βλ. *Ibidem*, σελ. 481.

²¹⁶ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 484.

γ. Η νομική φύση της συνταγματικής κατοχύρωσης της δημοσιότητας των συνεδριάσεων

- 127 Όπως ήδη αναφέρθηκε, η δημοσιότητα των συνεδριάσεων διασφαλίζει τη διαφάνεια της δικαιοδοτικής λειτουργίας με την κατοχύρωση της δυνατότητας ελεύθερης πρόσβασης και παρακολούθησης της συνεδρίασης των δικαστηρίων από το κοινό. Με την έννοια όμως αυτή αναφέρεται το ζήτημα της νομικής φύσης της συνταγματικής κατοχύρωσης της δημοσιότητας των συνεδριάσεων, θέτοντας το ερώτημα, εάν με τις σχετικές ρυθμίσεις θεσπίζεται ορισμένο δικαίωμα ή εάν καθιερώνεται απλώς μία αντικειμενική εγγύηση.
- 128 Κατ' αρχάς έχει υποστηριχθεί ότι η αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων, όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα, αποτελεί μία κατ' εξοχήν «*θεσμική εγγύηση*»²¹⁷. Η σχετική δηλαδή συνταγματική ρύθμιση διασφαλίζει την απαιτούμενη διαφάνεια της διαδικασίας, η οποία αποτρέπει το ενδεχόμενο αυθαιρεσίας εκ μέρους των παραγόντων της δίκης και την ίδια στιγμή λειτουργεί ως απαραίτητη εγγύηση για την αμερόληπτη κρίση του δικαστηρίου. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι η αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων κατοχυρώνει και ένα δικαίωμα των πολιτών να παρευρίσκονται στην αίθουσα του δικαστηρίου και να παρακολουθούν ακωλύτως οποιαδήποτε συνεδρίαση οποιουδήποτε δικαστηρίου, τηρώντας τους νόμους και χωρίς να διαταράσσουν τη διαδικασία²¹⁸.
- 129 Η εγγυητική λειτουργία της αρχής της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων αναδεικνύεται και στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Έτσι, μία από τις σημαντικότερες εγγυήσεις δομικής αμεροληψίας θεωρείται και η θεμελιώδης για τη λειτουργία κάθε δικαστηρίου αρχή της δημοσιότητας της ενώπιον αυτού διαδικασίας²¹⁹. Έτσι, δεν επιτρέπεται με τους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του «*δικαστηρίου*» να αποκλεισθεί εκ των προτέρων η δημοσιότητα ή να εξαιρεθεί από αυτήν μία ολόκληρη κατηγορία υποθέσεων²²⁰. Και τούτο, διότι θα πρέπει να διατηρείται πάντα η δυνατότητα στους ενδιαφερόμενους να ζητήσουν τη διεξαγωγή

²¹⁷ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 762.

²¹⁸ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 484.

²¹⁹ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 21.07.2011, *Sigma Radio Television Ltd κατά Κύπρου*.

²²⁰ Βλ. ΕΔΔΑ αποφάσεις *Moser κατά Αυστρίας*, 12643/02 της 21.09.2006, σκέψεις 95 και 97· και *Martinie κατά Γαλλίας*, 58675/00, της 12.04.2000, σκέψη 40.

όλης διαδικασίας δημοσίως²²¹. Οι διαδικαστικές αυτές εγγυήσεις αποτελούν, λόγω του θεμελιώδους χαρακτήρα τους, ουσιώδη στοιχεία της έννοιας της «δίκαιης δίκης»²²², εφόσον με αυτές επιδιώκεται να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή διαφάνεια της Δικαιοσύνης απέναντι στην κοινωνία²²³.

Έτσι, ο δημόσιος χαρακτήρας των διαδικασιών ενώπιον των δικαστικών οργάνων που αναφέρονται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ προστατεύει τους διαδίκους έναντι της απονομής δικαιοσύνης εν κρυπτώ χωρίς δημόσιο έλεγχο²²⁴. Είναι επίσης ένα από τα μέσα με τα οποία μπορεί να διατηρηθεί η εμπιστοσύνη στα δικαστήρια, ανώτερα και κατώτερα. Καθιστώντας ορατή την απονομή της δικαιοσύνης, η δημοσιότητα συμβάλλει στην επίτευξη του σκοπού του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, δηλαδή της δίκαιης δίκης, η διασφάλιση της οποίας αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, εντός του πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης²²⁵.

Ωστόσο, από την κατοχύρωση της δημοσιότητας των συνεδριάσεων με την ως άνω έννοια μπορεί να συναχθεί, εκτός της εγγυητικής λειτουργίας, και μία εξαιρετικά σημαντική πτυχή του δικαιώματος σε δικαστική προστασία, η οποία συνίσταται στο δικαίωμα κάθε διαδίκου να κρίνεται η υπόθεσή του σε δημόσια δίκη. Προς την κατεύθυνση αυτή έχει συνεισφέρει σημαντικά η διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, η οποία ως αναπόσπαστο στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη έχει περιλάβει και το δικαίωμα κάθε προσώπου να δικαστεί «δημόσια»²²⁶.

²²¹ Βλ. ΕΔΔΑ αποφάσεις *Werner κατά Αυστρίας*, 138/96, 757/96, 956/96, της 24.11.1997, σκέψεις 48 και 50· και *Diennet κατά Γαλλίας*, 18160/91 της 26.09.1995, σκέψη 34.

²²² Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση *H κατά Βελγίου*, 8950/80, της 30.11.1987.

²²³ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 3319/2010.

²²⁴ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 08.12.1983, *Pretto and others v. Italy*.

²²⁵ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 21.02.1975, *Golder v. United Kingdom*· και απόφαση 14.11.1960, *Lawless v. Ireland*.

²²⁶ Πρβλ. επίσης: α) τη διάταξη άρθρου 47 εδ. β' του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, σύμφωνα με την οποία «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευτείται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του» και β) τη διάταξη άρθρου 14 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, σύμφωνα με την οποία «Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια και δημόσια από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει συσταθεί με νόμο, το οποίο θα αποφασίσει για το βάσιμο κάθε

- 132 Μάλιστα η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει εξειδικεύσει ακόμη πιο ολοκληρωμένα τη νομική φύση της κατοχύρωσης της δημοσιότητας των συνεδριάσεων. Έχει λοιπόν κριθεί ότι από διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ αναδεικνύεται η επιδίωξη της ισόρροπης προστασίας, αφενός του «ατομικού δικαιώματος» του κατηγορουμένου να δικασθεί δημόσια, με σκοπό την πληρέστερη διαφύλαξη των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων, και αφετέρου του «γενικού συμφέροντος» του λαού να απονεμηθεί η δικαιοσύνη, όχι μόνο με διαφάνεια, αλλά και με εύρυθμο τρόπο, χωρίς βλάβη ούτε ως προς τα ήθη ή τα δικαιώματα των κοινωνιών ούτε ως προς την ουσιαστική ανακάλυψη της αλήθειας²²⁷. Με άλλα λόγια κατοχυρώνεται συγκεκριμένο δικαίωμα στον διάδικο να κριθεί η υπόθεσή του σε δημόσια δίκη, ενώ αναγνωρίζεται ένα γενικό συμφέρον στο κοινό να παρακολουθεί τη δημόσια συνεδρίαση.

δ. Οι δικονομικές ρυθμίσεις που εξειδικεύουν την αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων

- 133 Σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 2 Σ. η δημοσιότητα των συνεδριάσεων εφαρμόζεται σε όλα τα δικαστήρια ανεξαρτήτως δικαιοδοσίας ή αρμοδιότητας. Ως εκ τούτου διεξάγεται δημόσια και η πολιτική και η ποινική και η διοικητική δίκη. Επίσης με ρητή διάταξη του άρθρου 96 παρ. 5 Σ. ο δημόσιος χαρακτήρας της δίκης υποχρεωτικά τηρείται και ενώπιον των στρατιωτικών δικαστηρίων. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την επίσης ρητή διάταξη του άρθρου 96 παρ. 3 Σ., ειδικοί νόμοι μπορούν να προβλέπουν τους όρους υπό τους οποίους επιτρέπεται να μην εφαρμόζονται στα δικαστήρια ανηλίκων οι εγγυήσεις δημοσιότητας του άρθρου 93 παρ. 2 Σ.
- 134 Όπως όμως ήδη αναφέρθηκε, από τις σαφείς ρυθμίσεις του Συντάγματος προκύπτει ότι δεν καταλείπεται στον κοινό νομοθέτη εξουσία να θεσπίσει περαιτέρω εξαιρέσεις

κατηγορίας σχετικά με ποινικό αδίκημα, η οποία έχει απαγγελθεί εναντίον του, καθώς και για αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα. Η διεξαγωγή δίκης κεκλεισμένων των θυρών μπορεί να αποφασισθεί για το σύνολο ή μέρος της, είτε για την προστασία των χρηστών ηθών, της δημόσιας τάξης ή της εθνικής ασφάλειας σε μια δημοκρατική κοινωνία είτε όταν αυτό απαιτεί η προστασία της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων είτε ακόμη στο μέτρο που το δικαστήριο κρίνει ότι κάτι τέτοιο είναι απολύτως απαραίτητο δεδομένου ότι, λόγω ειδικών συνθηκών της υπόθεσης η δημοσιότητα θα ζημίωνε την ορθή απονομή της δικαιοσύνης».

²²⁷ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 15.07.2003, *De Biagi κατά Αγίου Μαρίνου*. Βλ. επίσης ΑΠ 1413/2010.

ή περιορισμούς από την υποχρεωτική δημοσιότητα των συνεδριάσεων²²⁸. Ως εκ τούτου ο δικονομικός νομοθέτης δύναται μόνον να ρυθμίσει τις λεπτομέρειες ή τη διαδικασία βάσει της οποίας ασκείται η εξουσία των δικαστηρίων να αποκλείουν τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, εφόσον τα ίδια κρίνουν ότι συντρέχουν οι περιοριστικά στο Σύνταγμα αναφερόμενες προϋποθέσεις. Πιο συγκεκριμένα:

ι) Σύμφωνα με τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας οι συνεδριάσεις όλων των πολιτικών δικαστηρίων γίνονται δημόσια, ενώ η διάσκεψη για την έκδοση της απόφασης γίνεται μυστικά²²⁹. Με ρητή ρύθμιση προβλέπεται ότι ο Πρόεδρος του δικαστηρίου έχει την εξουσία να διατάξει τον αποκλεισμό των ανηλίκων, εκείνων που οπλοφορούν, καθώς και εκείνων που εμφανίζονται με τρόπο ανάρμοστο και αντίθετο προς την τάξη και την ευπρέπεια της συνεδρίασης²³⁰. Αν η διεξαγωγή της συζήτησης θα μπορούσε να είναι επιβλαβής για τα χρηστά ήθη ή τη δημόσια τάξη, το δικαστήριο μπορεί να διατάξει και αυτεπαγγέλτως τη διεξαγωγή ολόκληρης της συζήτησης ή ενός μέρους της κεκλεισμένων των θυρών²³¹. Η απόφαση αυτή δεν επιτρέπεται να εκδοθεί χωρίς προηγουμένη ακρόαση των διαδίκων ή των πληρεξουσίων τους και του εισαγγελέα, αν αυτός παρίσταται²³². Ωστόσο με τις ίδιες διατάξεις προβλέπεται και η αμφιβόλου συνταγματικού ερείσματος εξουσία του Προέδρου να ορίζει κατά την κρίση του τον αριθμό των προσώπων που μπορούν να μείνουν στην αίθουσα των συνεδριάσεων.

Ο παράνομος αποκλεισμός της δημοσιότητας της διαδικασίας στην πολιτική δίκη ιδρύει ειδικό λόγο αναιρέσεως²³³. Έχει λοιπόν κριθεί ότι ο συγκεκριμένος λόγος αναιρέσεως ιδρύεται, όταν παρανόμως, χωρίς δηλαδή τη συνδρομή των προϋποθέσεων του Συντάγματος και του νόμου, αποκλείστηκε η δημοσιότητα της διαδικασίας. Αντιθέτως, δεν ιδρύεται λόγος αναιρέσεως από τη διάταξη αυτή, όταν, παρά την υποχρέωση από τον νόμο²³⁴, το δικαστήριο δεν απέκλεισε τη δημοσιότητα

²²⁸ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 484.

²²⁹ Βλ. το άρθρο 113 παρ. 1 ΚΠολΔ.

²³⁰ Βλ. το άρθρο 113 παρ. 2 ΚΠολΔ.

²³¹ Βλ. το άρθρο 114 παρ. 1 ΚΠολΔ.

²³² Βλ. το άρθρο 114 παρ. 2 ΚΠολΔ.

²³³ Σύμφωνα με το άρθρο 559 αριθ. 7 ΚΠολΔ «αναιρέση επιτρέπεται (και) αν παράνομα αποκλείστηκε η δημοσιότητα της διαδικασίας».

²³⁴ Βλ. τα άρθρα 114 και 802 παρ. 3 ΚΠολΔ.

της συνεδρίασεως. Και τούτο, διότι έχει περιληφθεί μεταξύ των λόγων αναίρεσεως μόνον η έλλειψη της δημοσιότητας, όχι όμως και η μη τήρηση της μυστικότητας²³⁵. Η απόφαση όμως που δεν απέκλεισε τη δημοσιότητα της συνεδρίασεως, ενώ όφειλε κατά νόμο (χωρίς να έχει προς τούτο διακριτική ευχέρεια) να δικάσει κεκλεισμένων των θυρών²³⁶, παραβιάζει κανόνα δημοσίας τάξεως, και άρα είναι ανααιρετέα λόγω δικονομικής ακυρότητας κατά το άρθρο 159 ΚΠολΔ²³⁷.

137 ii) Σύμφωνα με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας η συζήτηση στο ακροατήριο γίνεται δημόσια σε όλα τα ποινικά δικαστήρια και επιτρέπεται στον καθένα να παρακολουθεί ανεμπόδιστα τις συνεδριάσεις²³⁸. Κατ' εφαρμογήν δε του Συντάγματος προβλέπεται ότι αν η δημοσιότητα της συνεδρίασης είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή συντρέχουν ειδικοί λόγοι να προστατευθεί ο ιδιωτικός ή οικογενειακός βίος των διαδίκων, ιδίως αν η δημοσιότητα σε δίκη εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής έχει ως συνέπεια την ιδιαίτερη ψυχική ταλαιπωρία ή το διασυρμό του θύματος και μάλιστα ανηλίκου, το δικαστήριο διατάσσει τη διεξαγωγή της δίκης ή ενός μέρους της χωρίς δημοσιότητα²³⁹. Για τον αποκλεισμό όμως της δημοσιότητας με βάση τους λόγους αυτούς, το δικαστήριο, αφού ακούσει τον εισαγγελέα και τους διαδίκους, εκδίδει αιτιολογημένη απόφαση και την απαγγέλει σε δημόσια συνεδρίαση²⁴⁰.

138 Περαιτέρω προβλέπεται ότι μπορεί να απαγορευθεί η παρουσία στο ακροατήριο προσώπων που κατά την ελεύθερη κρίση εκείνου που διευθύνει τη συζήτηση δεν συμπλήρωσαν το 18ο έτος της ηλικίας τους²⁴¹, ενώ τα δικαστήρια ανηλίκων συνεδριάζουν σε κάθε περίπτωση κεκλεισμένων των θυρών²⁴². Επίσης, και στον

²³⁵ Βλ. ΑΠ 1518/2007, 1971/2008.

²³⁶ Περίπτωση υποχρεωτικής από τον νόμο διεξαγωγής της συζήτησης κεκλεισμένων των θυρών αποτελεί η διάταξη του άρθρου 802 παρ. 4 ΚΠολΔ σύμφωνα με την οποία «Η διεξαγωγή ολόκληρη της συζήτησης (σε δίκες για την υποβολή ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση) γίνεται "κεκλεισμένων των θυρών", με εφαρμογή κατά τα λοιπά του άρθρου 114 (ΚΠολΔ)».

²³⁷ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1409.

²³⁸ Βλ. το άρθρο 329 παρ. 1 ΚΠοινΔ.

²³⁹ Βλ. το άρθρο 330 παρ. 1 ΚΠοινΔ.

²⁴⁰ Βλ. το άρθρο 330 παρ. 2 ΚΠοινΔ.

²⁴¹ Βλ. το άρθρο 329 παρ. 1 εδ. β' ΚΠοινΔ.

²⁴² Βλ. το άρθρο 329 παρ. 2 εδ. α' ΚΠοινΔ.

Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ορίζεται, χωρίς τούτο να έχει έρεισμα στο Σύνταγμα, ότι σε δίκες που είναι πιθανό να προσελκύσουν μεγαλύτερο αριθμό ακροατών από τον συνηθισμένο, οι οποίοι μπορεί εξαιτίας της ανεπάρκειας του χώρου στον οποίο διεξάγεται η δίκη να εμποδίσουν την ομαλή διεξαγωγή της διαδικασίας, ο πρόεδρος του δικαστηρίου σε συνεννόηση με τον εισαγγελέα ορίζουν τον αριθμό των ακροατών, οπότε επιτρέπεται χωρίς διάκριση η είσοδος στον καθένα, ωστόσο συμπληρωθεί αυτός ο αριθμός²⁴³. Τέλος, και στην ποινική δίκη η παράβαση των διατάξεων για τη δημοσιότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο συνιστά λόγο αναιρέσεως της σχετικώς εκδοθείσας αποφάσεως²⁴⁴.

iii) Σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας οι συνεδριάσεις του δικαστηρίου είναι δημόσιες, ενώ το δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει το αντίθετο, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις των διατάξεων της παρ. 2 του άρθρου 93 του Συντάγματος²⁴⁵. Η ευθεία παραπομπή στους αποκλειστικώς προβλεπόμενους στο Σύνταγμα λόγους περιορισμού της δημοσιότητας, εκτός από τον προφανή σεβασμό στις οικείες υπερνομοθετικές ρυθμίσεις, αποδεικνύεται εξαιρετικά εύστοχη και νομοτεχνικά ορθή, καθόσον, όπως ήδη αναφέρθηκε, το Σύνταγμα δεν κατέλειπε εξουσία στον δικονομικό νομοθέτη να περιορίσει ή έστω να διαρρυθμίσει τη σχετική εξουσία του δικαστηρίου. Περαιτέρω ορίζεται ότι η προδικασία και η εκτός ακροατηρίου διαδικασία στις διοικητικές διαφορές ουσίας δεν διεξάγονται δημοσίως²⁴⁶. Τέλος, προβλέπεται ότι η διάσκεψη για την έκδοση απόφασης είναι μυστική και το αποτέλεσμά της είναι απόρρητο ως τη δημοσίευση της απόφασης²⁴⁷.

139

ε. Η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων

Το Σύνταγμα, όπως ήδη αναφέρθηκε, εξασφαλίζει τη διαφάνεια στην άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, ιδίως κατά τη διαδικασία παραγωγής και εκφοράς της δικαιοδοτικής κρίσης, με την καθιέρωση, όχι μόνον της δημοσιότητας των συνεδριάσεων, αλλά και της δημόσιας απαγγελίας των δικαστικών αποφάσεων.

140

²⁴³ Βλ. το άρθρο 329 παρ. 3 ΚΠοινΔ.

²⁴⁴ Βλ. το άρθρο 510 παρ. 1 περ. γ' ΚΠοινΔ. Βλ. επίσης ΑΠ 1122/2014.

²⁴⁵ Βλ. το άρθρο 37 παρ. 1 ΚΔΔικ.

²⁴⁶ Βλ. το άρθρο 37 παρ. 2 ΚΔΔικ.

²⁴⁷ Βλ. το άρθρο 38 ΚΔΔικ.

Σύμφωνα λοιπόν με τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 3 εδ. α΄ Σ. κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση. Η ρύθμιση αυτή περιλαμβάνεται σε όλα τα ισχύσαντα στη χώρα μας Συντάγματα²⁴⁸. Με την αναθεώρηση του 2001 προστέθηκε στη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 3 εδ. β΄ Σ. ρύθμιση κατά την οποία νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης της υποχρέωσης δημόσιας απαγγελίας των δικαστικών αποφάσεων. Επίσης με το άρθρο 96 παρ. 3 Σ. θεσπίζεται ειδική εξαίρεση από τη δημόσια απαγγελία των αποφάσεων. Έτσι, ειδικοί νόμοι μπορούν να προβλέπουν ότι οι αποφάσεις των δικαστηρίων ανηλίκων μπορεί να μην απαγγέλλονται δημόσια. Κατά τα λοιπά όμως η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων αποτελεί, εκτός από θεμελιώδη εγγύηση, και αναγκαίο στοιχείο της υπόστασής της.

141 Έτσι, σύμφωνα με τη δικονομία των πολιτικών δικαστηρίων σε περίπτωση που παραλειφθεί η ανεξαιρέτως επιβαλλόμενη κατ' άρθρο 93 παρ. 3 Σ. απαγγελία της αποφάσεως του δικαστηρίου σε δημόσια συνεδρίαση, τότε η απόφαση αυτή είναι, όχι απλώς πλημμελής ή άκυρη, αλλά ανύπαρκτη (ανυπόστατη)²⁴⁹. Ως εκ τούτου η παράβαση της υποχρέωσης δημόσιας απαγγελίας της απόφασης δεν ιδρύει σχετικό λόγο αναιρέσής της, όπως ισχύει σε περίπτωση που αποκλείσθηκε η συνταγματικώς επιβαλλόμενη δημοσιότητα της διαδικασίας, και συνεπώς η οικεία απόφαση είναι ανεπίδεκτη προσβολής με το ένδικο αυτό μέσο. Ωστόσο, επειδή μία τέτοια απόφαση είναι ανυπόστατη, χωρεί κατ' αυτής, όπου προβλέπεται, αίτηση αναγνώρισης της ανυπαρξίας της²⁵⁰.

142 Για την περίπτωση των διοικητικών δικαστηρίων έχει κριθεί ότι, αν δεν βεβαιώνεται στη δικαστική απόφαση ή σε ιδιαίτερο πρακτικό, ότι η απόφαση αυτή δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση και σε ορισμένο τόπο και χρόνο, η εν λόγω απόφαση είναι ανυπόστατη και η υπόθεση θεωρείται ότι ευρίσκεται στο στάδιο της διασκέψεως²⁵¹. Η απόφαση πράγματι συντάσσεται από τον εισηγητή ως σχέδιο βάσει της διασκέψεως (η

²⁴⁸ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1411.

²⁴⁹ Βλ. ΑΠ 506/1983, 96/2010.

²⁵⁰ Σύμφωνα με το άρθρο 313 παρ. 1 περ. γ' ΚΠολΔ μπορεί να επιδιωχθεί με αγωγή ή ένσταση η αναγνώριση της ανυπαρξίας μιας δικαστικής απόφασης, αν δεν δημοσιεύθηκε.

²⁵¹ Βλ. ΣτΕ 1629/1987, 1755, 3505/1990, 1088, 3791/1992 κ.ά. Βλ. επίσης Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 764.

οποία είναι μυστική) και υπογράφεται από αυτόν και τον πρόεδρο του δικαστηρίου²⁵². Στη συνέχεια η απόφαση δημοσιεύεται από το ως άνω σχέδιο και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση του δικαστηρίου²⁵³. Η δημόσια απαγγελία της απόφασης περιορίζεται στα εισαγωγικά στοιχεία και το διατακτικό της²⁵⁴. Μετά τη δημοσίευση της απόφασης, κάθε διάδικος δικαιούται να λάβει απλό φωτοτυπικό αντίγραφο του σχεδίου, προκειμένου να μεριμνήσει για την καθαρογραφή του²⁵⁵. Το πρωτότυπο της απόφασης υπογράφεται από τον πρόεδρο, τον εισηγητή και τον γραμματέα της έδρας²⁵⁶.

Σύμφωνα με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας η απαγγελία της απόφασης γίνεται δημόσια σε όλα τα ποινικά δικαστήρια. Μάλιστα, η δημόσια απαγγελία της ποινικής απόφασης ρυθμίζεται σε τρεις διαφορετικές διατάξεις του ως άνω Κώδικα²⁵⁷. Ωστόσο, από τον συνδυασμό των διατάξεων, που προβλέπουν, αφενός την υποχρέωση δημόσιας απαγγελίας των αποφάσεων, και αφετέρου την υποχρέωση να συντάσσονται αυτές γραπτώς²⁵⁸ και να υπογράφονται όπως προβλέπεται²⁵⁹, συνάγεται μία θεμελιώδης διάκριση. Έχει λοιπόν κριθεί ότι γίνεται διάκριση ως προς τη μορφή αφενός της αποφάσεως που εκδίδεται και απαγγέλλεται προφορικώς κατά

143

²⁵² Βλ. το άρθρο 189 παρ. 1 ΚΔΔικ.

²⁵³ Βλ. το άρθρο 189 παρ. 3 ΚΔΔικ.

²⁵⁴ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 685.

²⁵⁵ Βλ. το άρθρο 191 παρ. 3 ΚΔΔικ.

²⁵⁶ Βλ. το άρθρο 191 παρ. 1 ΚΔΔικ.

²⁵⁷ Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 329 παρ. 1 ΚΠοινΔ «*Η συζήτηση στο ακροατήριο, καθώς και η απαγγελία της απόφασης, γίνονται δημόσια σε όλα τα ποινικά δικαστήρια, και επιτρέπεται στον καθένα να παρακολουθεί ανεμπόδιστα τις συνεδριάσεις*». Σύμφωνα δε με το άρθρο 331 ΚΠοινΔ «*Η διαδικασία στο ακροατήριο γίνεται προφορικά. Για τη συζήτηση συντάσσονται πρακτικά και η απόφαση απαγγέλλεται προφορικά, και διατυπώνεται εγγράφως σύμφωνα με όσα ορίζονται στα άρθρα 140-144*». Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 371 παρ. 1 ΚΠοινΔ «*Οι αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων δημοσιεύονται σε δημόσια συνεδρίαση από εκείνον που διευθύνει τη συζήτηση μετά την περάτωσή της και πριν αρχίσει η συζήτηση της επόμενης υπόθεσης. Αν για ειδικούς λόγους επιβάλλεται να επιφυλαχθεί το δικαστήριο να εκδώσει την απόφασή του σε μεταγενέστερο χρόνο, αυτός που διευθύνει τη συζήτηση έχει την υποχρέωση να γνωστοποιεί την ώρα που θα δημοσιευθεί η απόφαση*».

²⁵⁸ Βλ. το άρθρο 144 παρ. 1 ΚΠοινΔ.

²⁵⁹ Βλ. το άρθρο 142 παρ. 2 ΚΠοινΔ.

τη διάρκεια της δημόσιας συνεδρίασης του δικαστηρίου και αφετέρου εκείνης που εκ των υστέρων συντάσσεται γραπτώς και υπογράφεται προσηκόντως²⁶⁰. Ως εκ τούτου, η υποχρέωση της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολόγησης αναφέρεται στη γραπτή μορφή της αποφάσεως, που οριστικοποιείται εκ των υστέρων και όχι στην προφορική μορφή που απαγγέλλεται στο ακροατήριο²⁶¹. Επομένως, κατά την απαγγελία της αποφάσεως στο ακροατήριο, ο όρος της δημοσιότητας πληρούται με τη συνοπτική αναφορά στα πορίσματα της διασκέψεως του δικαστηρίου και στο διατακτικό της απόφασης²⁶². Και τούτο, διότι η απαγγελία πλήρους προφορικής ή γραπτής αιτιολογίας στο ακροατήριο, προϋποθέτει ιδιαίτερες ικανότητες ή μακρά προετοιμασία, η συνδρομή των οποίων δεν είναι πάντοτε δεδομένη²⁶³. Ως εκ τούτου ο διευθύνων τη συζήτηση δεν είναι υποχρεωμένος να απαγγείλει στο ακροατήριο κατά τη δημοσίευση της ποινικής απόφασης, καταδικαστικής ή αθωωτικής, και το αιτιολογικό αυτής, ούτε συνεπάγεται καμία ακυρότητα η μη απαγγελία τέτοιου αιτιολογικού, έστω συνοπτικού²⁶⁴.

- 144 Όπως όμως ήδη αναφέρθηκε για τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων, ζήτημα γεννάται και στην περίπτωση της δημόσιας απαγγελίας των δικαστικών αποφάσεων, σε σχέση με το εάν η υποχρέωση καταλαμβάνει και τις αποφάσεις που εκδίδονται στο πλαίσιο παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας. Η νομολογία πάντως είναι κατ' αρχήν αρνητική. Έτσι, έχει λ.χ. κριθεί ότι η προσωρινή διαταγή που εκδίδεται από τα πολιτικά δικαστήρια στο πλαίσιο της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων και καθορίζει τα μέτρα που πρέπει αμέσως να ληφθούν, μέχρι να εκδοθεί η απόφαση για την εξασφάλιση του δικαιώματος η την προσωρινή ρύθμιση της καταστάσεως, δεν περιέχει καμιά αυθεντική διάγνωση της έννομης σχέσης που ρυθμίζει, και συνεπώς δεν απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση. Ως εκ τούτου, οι προσωρινές διαταγές δεν

²⁶⁰ Μετά την υπογραφή, η απόφαση (και τα πρακτικά που τη συνοδεύουν) προσλαμβάνει την οριστική της μορφή, καταχωρείται στο ειδικό βιβλίο του άρθρου 473 παρ. 3 ΚΠοινΔ για την κίνηση της προθεσμίας αιτήσεως αναιρέσεως και αποκτά τη δυνατότητα της κυκλοφορίας της σε αντίγραφα, πρωτίστως μεταξύ των διαδίκων και των εκόντων έννομο συμφέρον (ΚΠοινΔ 147), αλλά δια μέσου αυτών και προς κάθε τρίτο.

²⁶¹ Βλ. ΑΠ 542/1988, 1413/2010.

²⁶² Βλ. ΑΠ 1606/2003.

²⁶³ Βλ. ΑΠ 1413/2010.

²⁶⁴ Βλ. ΑΠ 1540/1991, 828/2012.

είναι δικαστικές αποφάσεις, δεν εμπίπτουν στην υποχρέωση που επιβάλλει το άρθρο 93 παρ. 3 Σ. και άρα η δημοσίευσή τους δεν αποτελεί αναγκαίο όρο της υπάρξεώς τους²⁶⁵. Βέβαια, τούτο δεν ισχύει για την απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων, η οποία σύμφωνα με τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας δημοσιεύεται σε δημόσια συνεδρίαση μετά την περάτωση της ακροαματικής διαδικασίας²⁶⁶. Από την άλλη όμως πλευρά, κατά τις οικείες δικονομικές διατάξεις των διοικητικών διαφορών οι αποφάσεις που εκδίδονται σε διαδικασίες παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας δεν απαγγέλλονται σε δημόσια συνεδρίαση²⁶⁷.

Επ' ευκαιρία άλλου ζητήματος στην ίδια κρίση κατέληξε και το ΑΕΔ. Αποφάνθηκε λοιπόν ότι ως δικαστική απόφαση σε όλες τις δικαιοδοσίες νοείται εκείνη, η οποία εκδίδεται στο πλαίσιο της διαδικασίας παροχής οριστικής προστασίας και με την οποία τέμνεται οριστικώς η ένδικη διαφορά. Επομένως, οι αποφάσεις που εκδίδονται κατά τη διαδικασία παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας δεν αποτελούν κατ' αρχήν οριστικές δικαστικές αποφάσεις²⁶⁸. Με βάση δε την προκείμενη κρίση του ΑΕΔ και με την αμφισβήτηση της δικαστικής φύσης των αποφάσεων που κρίνουν αιτήματα παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, παρέχεται έρεισμα για την εξαίρεση των αποφάσεων αυτών και από την υποχρέωση απαγγελίας τους σε δημόσια συνεδρίαση.

Βέβαια θα έπρεπε να επισημανθεί ότι, τουλάχιστον στο πεδίο των διοικητικών διαφορών, ήδη από το 1993, με την απόφαση ΕΑ ΣτΕ 718/1993 είχε κριθεί ότι το δικαίωμα στην παροχή δικαστικής προστασίας με αίτηση ακύρωσης, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 20 παρ. 1 και 95 παρ. 1 του Συντάγματος, «υποχρεώνει τον κοινό νομοθέτη να εξασφαλίζει την αξίωση για παροχή έννομης προστασίας έναντι των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών. Η προστασία δε αυτή δεν είναι μόνον η οριστική επίλυση της ένδικης διαφοράς, δηλαδή η έκδοση οριστικής

²⁶⁵ Βλ. ΑΠ 561/1999.

²⁶⁶ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 691 παρ. 3 ΚΠολΔ.

²⁶⁷ Το άρθρο 52 του π.δ. 18/1989 δεν προβλέπει δημόσια απαγγελία των αποφάσεων που εκδίδονται επί αιτήσεων αναστολής στις ακυρωτικές διαφορές, ενώ στις ουσιαστικές διαφορές με το άρθρο 205 παρ. 4 ΚΔΔικ ορίζεται ρητώς ότι η απόφαση που εκδίδεται για την αίτηση αναστολής δεν απαγγέλλεται δημόσια, αλλά επιδίδεται στους διαδίκους, με τη φροντίδα της γραμματείας.

²⁶⁸ Βλ. ΑΕΔ 4/2003, 15/2005.

145

146

απόφασης, αλλά και η προσωρινή δικαστική προστασία, η λήψη δηλαδή του κατάλληλου μέτρου για να αποσοβηθεί η ανεπανόρθωτη βλάβη που κατά περίπτωση συνδέεται με την άμεση εκτέλεση της διοικητικής πράξης, ήτοι να αποσοβηθεί η ματαίωση του σκοπού για τον οποίο παρέχεται το ένδικο μέσο της αίτησης ακυρώσεως. Το σύστημα αυτό προσωρινής προστασίας που αποσκοπεί στη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της έννομης προστασίας που παρέχεται με την άσκηση της αίτησης ακυρώσεως θεσπίζεται κατ' επιταγή των άρθρων 20 παρ. 1 και 95 του Συντάγματος». Έκτοτε δεν είχε αμφισβητηθεί εκ νέου η δικαιοδοτική φύση της προσωρινής δικαστικής προστασίας²⁶⁹.

- 147 Η δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων κατοχυρώνεται και στις διεθνείς συμβάσεις για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, με τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη) ορίζεται ρητώς ότι η δικαστική απόφαση πρέπει να εκδοθεί δημόσια. Επίσης με τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα ορίζεται ότι οποιαδήποτε απόφαση που εκδίδεται σε ποινική υπόθεση ή αστική διαφορά, δημοσιοποιείται, εκτός εάν το συμφέρον των ανηλίκων απαιτεί το αντίθετο ή εάν η δίκη αφορά διαφορές συζύγων ή γονική μέριμνα ή επιτροπεία ανηλίκων.
- 148 Εντούτοις σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ ορισμένα στοιχεία της ως άνω εγγύησης ερμηνεύονται συστατικά και περιορίζουν το εύρος της σχετικής

²⁶⁹ Βλ. Κ. Ρέμελη, *Οι πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις στο καθεστώς μετατάξεων, μεταθέσεων και αποσπάσεων υπαλλήλων και η κατάργηση της δικαστικής αναστολής εκτελέσεως*, 1994, σελ. 94 · Idem, *Η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων ενώπιον του ΣτΕ*, 2000, σελ. 179 επ. και 286 επ. · Ε. Βοϊκλή, *Η αναστολή εκτέλεσης διοικητικών πράξεων ή αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων*, Διδικ 1992, σελ. 1265 · Γ. Παπαδημητρίου, *Σύνταγμα και προσωρινή δικαστική προστασία*, ΤοΣ 1992, σελ. 307 επ. · Β. Σκουρή, *Η δικαστική αναστολή εκτελέσεως των διοικητικών πράξεων*, 1994, σελ. 165 επ. και 244 επ. · Γ. Κατρούγκαλο, *Η συνταγματικότητα της προσωρινής δικαστικής προστασίας στις διοικητικές διαφορές: κενά και αντιφάσεις στη νομολογία της Επιτροπής Αναστολών του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΕφημΔΔ 2009, σελ. 391 επ. · Σ. Βλαχόπουλο, *Όψεις της δικαστικής προστασίας ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, Το παράδειγμα του ν. 2522/1997 για τα δημόσια έργα*, 1998, σελ. 230 επ. · Χ. Χρυσανθάκη, *Το δικαίωμα προσωρινής δικαστικής προστασίας: Οι πρόσφατες εξελίξεις στο πεδίο των διοικητικών συμβάσεων*, Διδικ 1996, σελ. 273 · Κ. Μενουδάκο, «Προσωρινή προστασία στις διαφορές ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας - Νομοθετικές εξελίξεις», σε: Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Η προσωρινή δικαστική προστασία στις διοικητικές διαφορές*, 1994, σελ. 37 επ.

υποχρέωσης και άλλα στοιχεία αντιμετωπίζονται δημιουργικά, επιβάλλοντας περαιτέρω υποχρεώσεις διαφάνειας σε σχέση με τη δημοσίευση των δικαστικών αποφάσεων. Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι η τυπική πτυχή της υποχρέωσης, κατά την οποία η δικαστική απόφαση πρέπει να εκδοθεί δημόσια, είναι δευτερεύουσας σημασίας σε σύγκριση με τον σκοπό στον οποίο βασίζεται η δημοσιότητα της απόφασης. Με την έννοια αυτή το ΕΔΔΑ δεν υιοθετεί μία αυστηρή γραμματική ερμηνεία της υποχρέωσης δημόσιας απαγγελίας της απόφασης. Θεωρεί ότι σε κάθε περίπτωση η μορφή δημοσιότητας που πρέπει να δοθεί στη δικαστική απόφαση σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο κάθε συμβαλλόμενου κράτους πρέπει να αξιολογείται υπό το πρίσμα των ιδιαιτεροτήτων εκάστης διαδικασίας και με αναφορά στο αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης²⁷⁰.

Ο σκοπός που επιδιώκει το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, δηλαδή η κατοχύρωση του ελέγχου του δικαστικού σώματος από το κοινό με σκοπό τη διασφάλιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, επιτυγχάνεται, όχι μόνον με την ανάγνωση της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση, αλλά πολύ περισσότερο με την κατάθεση της απόφασης στη γραμματεία του δικαστηρίου, εφόσον όμως με τον τρόπο αυτό το πλήρες κείμενο της απόφασης καθίσταται διαθέσιμο σε όλους. Έτσι, μολονότι η απαίτηση να εκδίδεται η απόφαση δημόσια εντάσσεται στο ευρύτερο εγγυητικό πλαίσιο του δικαιώματος του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης για δίκαιη δίκη, παρά ταύτα η σχετική υποχρέωση είναι αυτοτελής και εκφεύγει της διασφάλισης μόνον των δικαιωμάτων των διαδίκων. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποφασιστικό ή κρίσιμο ότι ο διάδικος μπόρεσε να έχει πρόσβαση στις αποφάσεις της υπόθεσής του, καθόσον αυτό που έχει τελικά σημασία για τη σύμβαση είναι αν οι αποφάσεις αυτές έγιναν, με κάποια μορφή, προσιτές στο κοινό²⁷¹.

149

²⁷⁰ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 08.12.1983, *Pretto and others v. Italy*· απόφαση της 08.12.1983, *Axen v. Germany*· απόφαση της 22.02.1984, *Sutter v. Switzerland*· απόφαση της 24.11.1997, *Werner v. Austria*· απόφαση της 24.04.2001, *B. and P. v. United Kingdom*· απόφαση της 17.01.2008, *Ryakib Biryukov v. Russia*.

²⁷¹ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 16.04.2013, *Fazliyski v. Bulgaria*· απόφαση της 08.12.1983, *Pretto and others v. Italy*· απόφαση της 08.12.1983, *Axen v. Germany*· απόφαση της 24.11.1997, *Werner v. Austria*.

- 150 Μάλιστα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η πλήρης απόκρυψη από το κοινό του συνόλου μιας δικαστικής απόφασης δεν θα μπορούσε κατ' αρχή να θεωρηθεί δικαιολογημένη. Και τούτο, διότι η δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων αποσκοπεί στη διασφάλιση του ελέγχου του δικαστικού σώματος από το κοινό και συνιστά βασική διασφάλιση κατά της αυθαιρεσίας. Έτσι, το ΕΔΔΑ αξιολογεί θετικά το γεγονός ότι, ακόμη και σε αδιαμφισβήτητες υποθέσεις εθνικής ασφάλειας, όπως αυτές που σχετίζονται με τρομοκρατικές δραστηριότητες, ορισμένα κράτη έχουν επιλέξει να θεωρήσουν απόρρητα μόνο εκείνα τα μέρη των δικαστικών αποφάσεων, που η αποκάλυψή τους θα έθετε σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια ή την ασφάλεια άλλων, καταδεικνύοντας έτσι ότι υπάρχουν αποτελεσματικές τεχνικές που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν θεμιτές ανησυχίες για την ασφάλεια χωρίς να αναιρούν πλήρως θεμελιώδεις διαδικαστικές εγγυήσεις, όπως η δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων²⁷².
- 151 Το ΕΔΔΑ λοιπόν επιβεβαιώνει ότι το δικαστήριο δεν δικαιούται να λειτουργεί μυστικά ούτε κατά την έκδοση της απόφασης και ως εκ τούτου δεν δύναται να εκφεύγει της δημόσιας κριτικής, ιδίως σε περιπτώσεις που οι αποφάσεις του αφορούν στην ερμηνεία κανόνων δικαίου. Το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι σημασία δεν έχει τόσο η τυπικού χαρακτήρα δημόσια απαγγελία των αποφάσεων, αλλά πολύ περισσότερο η ουσιαστική δυνατότητα να είναι οι αποφάσεις διαθέσιμες στο κοινό και όχι μόνον στα διάδικα μέρη. Το ΕΔΔΑ μάλιστα έχει αποφανθεί ότι η υποχρέωση για δημοσιοποίηση των δικαστικών αποφάσεων στο ευρύτερο κοινό υφίσταται ακόμη και στις περιπτώσεις που η απόφαση έχει εν μέρει μόνον απαγγελθεί δημόσια²⁷³.
- 152 Στο ίδιο πλαίσιο έχει κριθεί και από την εγχώρια νομολογία ότι κατ' εφαρμογήν της συνταγματικής επιταγής για δημόσια απαγγελία των αποφάσεων «*πρόσβαση και γνώση κάθε δικαστικής απόφασης, (με λήψη, κατόπιν αιτήσεως αντιγράφου της από τις αρμόδιες αρχές), μπορούν να έχουν όλοι οι πολίτες και όχι βέβαια μόνο αυτοί που έτυχε να παρευρίσκονται κατά την εκδίκαση και την απαγγελία της, συνακόλουθα δε, μπορούν να κάνουν χρήση των αποφάσεων αυτών ενώπιον των δικαστηρίων*»²⁷⁴.

²⁷² Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 16.04.2013, *Fazliski v. Bulgaria*· απόφαση της 11.02.2010, *Raza v. Bulgaria*.

²⁷³ Βλ. απόφαση της 17.01.2008, *Ryakib Biryukov v. Russia*.

²⁷⁴ Βλ. ΕφΠειρ 476/2022.

Β. Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων και η δημοσίευση και καταχώριση της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις

Με τη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 93 Σ. καθιερώνεται αφενός η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων και αφετέρου η απαίτηση δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας και καταχώρισής στα πρακτικά της διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, στο εδ. α' του ως άνω άρθρου ορίζεται ότι κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη. Η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων συνιστά μία εξαιρετικά σημαντική εγγύηση της ορθής άσκησης της δικαιοδοτικής λειτουργίας, και για τον λόγο αυτό στο εδ. β' του ίδιου άρθρου προβλέπεται ότι ο νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης της υποχρέωσης αυτής. Τέλος, με τη διάταξη του εδ. γ' της παρ. 3 του άρθρου 93 Σ. ορίζεται ότι η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά, ενώ στο εδ. δ' προβλέπεται ότι ο νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της. Έτσι, το Σύνταγμα, με την ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων και τη δημοσίευση της γνώμης της μειοψηφίας εξασφαλίζει τη διαφάνεια στην άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, όχι μόνον ως προς τη διαδικασία παραγωγής της απόφασης, αλλά και ως προς θεμελίωση της δικαιοδοτικής κρίσης.

153

α. Η έννοια της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων

Εξαιρετικό ενδιαφέρον, ως προς τη διερεύνηση της έννοιας της συνταγματικής εγγύησης που διασφαλίζει την αιτιολόγηση των δικαστικών αποφάσεων, παρουσιάζει η ιστορική εξέλιξη του σχετικού συνταγματικού κανόνα. Η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων προβλέφθηκε για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1864, το οποίο στο άρθρο 93 όριζε ότι «*πάσα απόφασις πρέπει να είναι ητιολογημένη*». Με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 προστέθηκε ο όρος «*ειδικώς*» και έτσι η διάταξη προέβλεπε πλέον ότι «*πάσα απόφασις πρέπει να είναι ειδικώς ητιολογημένη*». Η διάταξη παρέμεινε με το ίδιο περιεχόμενο και στο άρθρο 99 του Συντάγματος του 1927 και στο άρθρο 93 του Συντάγματος του 1952. Ωστόσο, στο ισχύον Σύνταγμα η διατύπωση της σχετικής ρύθμισης έγινε ακόμη πιο απαιτητική, επιβάλλοντας με τη

154

διάταξη του άρθρου 93 παρ. 3 Σ. κάθε δικαστική απόφαση να είναι, όχι μόνον ειδικά, αλλά και «εμπεριστατωμένα» αιτιολογημένη. Από την ιστορική αυτή εξέλιξη στο γράμμα της ως άνω συνταγματικής ρύθμισης συνάγεται ότι οι όροι «ειδική» και «εμπεριστατωμένη», που αποδίδονται στην επιβαλλόμενη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, δεν αποτελούν μία νομικά αδιάφορη αναφορά, αλλά είναι έμφορτοι κανονιστικού νοήματος και διακρίνουν την απλή αιτιολογία από αυτή που προβλέπεται στο Σύνταγμα.

- 155 Ως εκ τούτου η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων οφείλει να είναι: Πρώτον, «ειδική», δηλαδή πρέπει να είναι εξατομικευμένη και συνδεδεμένη με τη συγκεκριμένη υπόθεση και τα επίδικα ζητήματα, και άρα να μην είναι γενική, αόριστη και ικανή να αποδοθεί σε οποιοδήποτε πραγματικό²⁷⁵. Δεύτερον, «εμπεριστατωμένη», δηλαδή οφείλει να είναι, όχι απλά επαρκής, αλλά πλήρης και ενδελεχής²⁷⁶. Έτσι, η δικαστική απόφαση διαλαμβάνει ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία, όταν στο σκεπτικό (ή αιτιολογικό) της τεκμηριώνονται με πληρότητα τα νομικά δεδομένα και τα πραγματικά περιστατικά που είναι αναγκαία, σε κάθε συγκεκριμένη υπόθεση, για τη θεμελίωση του διατακτικού της απόφασης, δηλαδή για την κρίση του δικαστηρίου είτε περί της συνδρομής των νόμιμων όρων και προϋποθέσεων των διατάξεων που εφαρμόστηκαν, είτε περί της μη συνδρομής τους, εφόσον αποκλείσθηκε η εφαρμογή τους²⁷⁷. Αντιθέτως, η δικαστική απόφαση δεν είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη, όταν στηρίζεται είτε σε αόριστες ή ανεπαρκείς αιτιολογίες, οι οποίες δεν είναι ικανές να στηρίξουν το διατακτικό της, είτε σε αντιφατικές αιτιολογίες σχετικά με τον νομικό χαρακτηρισμό των περιστατικών που έγιναν δεκτά και έχουν ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της δίκης²⁷⁸.

²⁷⁵ Βλ. Ι. Τζεβελεκάκη, *Η έλλειψις αιτιολογίας ως λόγος αναιρέσεως των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων*, ΕΔΔΔ 1963, σελ. 150 επ.

²⁷⁶ Με τη νομολογία, που επικρατούσε πριν από τη θέσπιση του ισχύοντος Συντάγματος, η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης δεν όφειλε να είναι εξαντλητική, αλλά μπορούσε να είναι συνοπτική ή και να συμπληρώνεται από στοιχεία της δικογραφίας (βλ. ΣτΕ 1297/1955, 860/1956, 1301/1960). Ωστόσο, η προσθήκη του όρου «εμπεριστατωμένη» στη μορφή της επιβαλλόμενης υπό το ισχύον Σύνταγμα αιτιολογίας δεν επιτρέπει πλέον τέτοιες εκπτώσεις στην πληρότητά της.

²⁷⁷ Βλ. ΑΠ 1/1999 Ολομ., 2/2019 Ολομ., 2/2022 Ολομ.

²⁷⁸ Βλ. ΑΠ 24/1992 Ολομ., 34/2016.

Ειδικότερα, αιτιολογημένη είναι μία απόφαση, όταν σε αυτήν εκτίθενται επακριβώς οι λόγοι, στους οποίους στηρίχθηκε το δικαστήριο για τη διαμόρφωση της δικαστικής του κρίσης, τόσο ως προς τις εφαρμοστέες διατάξεις και τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά όσο και ως προς την υπαγωγή τους στον κρίσιμο κανόνα δικαίου²⁷⁹. Τούτο σημαίνει ότι αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, όπως επιβάλλεται με το άρθρο 93 παρ. 3 εδ. α' Σ., οφείλει να θεμελιώνει και την κατάρτιση της μείζονας σκέψης του δικανικού συλλογισμού και την εξειδίκευση της ελάσσονας πρότασης, αλλά και την υπαγωγή των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών στις εφαρμοστέες ρυθμίσεις.

Με την έννοια αυτή η θεμελίωση της μείζονας πρότασης επιβάλλει την εξαντλητική αναφορά στις εφαρμοστέες στην κρινόμενη υπόθεση διατάξεις του ισχύοντος δικαίου, αλλά και την εξειδίκευση και ερμηνεία του κρίσιμου κανονιστικού τους νοήματος²⁸⁰. Η αναφορά όμως σε μη κρίσιμες διατάξεις ή σε ρυθμίσεις που δεν έχουν εφαρμογή στην εκδικασθείσα υπόθεση, πέραν του ότι δεν ενισχύει την αιτιολογία της απόφασης, συχνά συσκοτίζει το κανονιστικό της μέρος και ενδέχεται να δημιουργήσει προϋποθέσεις για ανάπτυξη αντιφατικών αιτιολογιών²⁸¹. Η θεμελίωση της ελάσσονας πρότασης απαιτεί την εξαντλητική ανάλυση των πραγματικών περιστατικών της κρινόμενης υπόθεσης²⁸². Από την ανάλυση αυτή θα πρέπει να προκύπτει ότι τα αναφερόμενα πραγματικά περιστατικά αφενός αποδείχθηκαν κατά τους προβλεπόμενους δικονομικούς κανόνες και αφετέρου αποτελούν κρίσιμα και ουσιώδη στοιχεία για τη θεμελίωση της δικαιοδοτικής κρίσης²⁸³. Τέλος, εξαιρετικής σπουδαιότητας τμήμα του καθ' όλου δικανικού συλλογισμού αποτελεί η συνθετική διασταύρωση της μείζονας με την ελάσσονα πρόταση, η οποία συνιστά την υπαγωγή

²⁷⁹ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485.

²⁸⁰ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 766, ο οποίος μάλιστα προσθέτει ότι «παράλειψη της ερμηνευτικής αυτής διαδρομής είναι συνταγματικά ανεκτή, μόνον εφόσον υπάρχει προηγούμενη νομολογία σε υπόθεση με όμοια νομικά και πραγματικά δεδομένα, οπότε η παραπομπή σε εκείνη δεν χρειάζεται να συνοδεύεται από την επανάληψη ολόκληρου του λεπτομερούς σκεπτικού της».

²⁸¹ Πρβλ. *Ibidem*, σελ. 765.

²⁸² Βλ. Σ. Δελικωστόπουλο, *Η αίτηση αναιρέσεως στο Συμβούλιο της Επικρατείας*, 2000, σελ. 200 επ.

²⁸³ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 766.

των εξατομικευμένων πραγματικών περιστατικών στον απρόσωπο κανόνα δικαίου. Η υπαγωγή οφείλει να έχει τέτοια αρτιότητα, ώστε να μην καταλείπει αμφιβολίες ως προς την τεκμηρίωση της ορθότητας του διατακτικού της απόφασης, δηλαδή ως προς την αναπόδραστη επέλευση των εννόμων συνεπειών που διαγνώσθηκαν και απαγγέλθηκαν με βάση το αποδειχθέν ιστορικό της υπόθεσης.

- 158 Επομένως, η απαίτηση για ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία έχει την έννοια ότι πρέπει στην απόφαση να περιέχονται με πληρότητα και σαφήνεια και χωρίς αντιφάσεις ή κενά: Πρώτον, οι εφαρμοστέοι στην κρινόμενη υπόθεση κανόνες δικαίου με την ερμηνεία τους, δεύτερον, τα πραγματικά περιστατικά που αποδείχθηκαν στο δικαστήριο και προέκυψε ότι είναι κρίσιμα για την υπόθεση, και τρίτον, οι σκέψεις με τις οποίες έγινε η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στους κρίσιμους κανόνες δικαίου με τρόπο ώστε να θεμελιώνεται αδιαμφισβήτητο το διατακτικό της απόφασης.

β. Ο σκοπός της συνταγματικής κατοχύρωσης της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων

- 159 Η συνταγματική εγγύηση της ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης δεν έχει ως κύριο σκοπό της την απόδειξη της αμεροληψίας του δικαστηρίου απέναντι στο κοινό ή σε κάθε τρίτο, όπως κατ' εξοχήν συμβαίνει με τις αρχές της δημοσιότητας της δίκης. Η απαίτηση για αιτιολόγηση των δικαστικών αποφάσεων περισσότερο επιδιώκει τη δυνατότητα ελέγχου της ορθότητας της δικαιοδοτικής κρίσης και της τεκμηρίωσης του διατακτικού της δικαστικής απόφασης απέναντι στους διαδίκους²⁸⁴. Η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων δεν αποβλέπει με την έννοια αυτή μόνον στην απόδειξη της αντικειμενικής ορθότητας ή της αξιοπιστίας της απόφασης απέναντι σε όσους παρακολούθησαν τη διαδικασία στο ακροατήριο ή επέδειξαν με άλλο τρόπο οποιοδήποτε ενδιαφέρον. Η υποχρέωση αιτιολόγησης συνδέεται περισσότερο με τους διαδίκους και τη δικαστική προστασία που παρασχέθηκε σε αυτούς.
- 160 Ειδικότερα, γίνεται δεκτό ότι με τη συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων επιδιώκονται κυρίως τρεις στενά συνδεδεμένοι σκοποί. Ο πρώτος αφορά στα δικαστήρια και αποδίδει την απαίτηση του

²⁸⁴ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485.

Συντάγματος για τον τρόπο άσκησης του κρίσιμου αυτού λειτουργήματος από τους δικαστές, ο δεύτερος συνδέεται με την ίδια τη δικαστική απόφαση και τη μορφή της θεμελίωσης της δικαιοδοτικής κρίσης, στην οποία απέβλεψε ο συνταγματικός νομοθέτης, και ο τρίτος επικεντρώνεται στους διαδίκους, αναδεικνύοντας την ουσία της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων, η οποία συναρτάται αναπόσπαστα με το ίδιο το περιεχόμενο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας και τη δυνατότητα ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου.

Κατά πρώτον, λοιπόν, η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών κρίσεων αποβλέπει στην αναβάθμιση του δικαιοδοτικού έργου των δικαστηρίων και στην ανάπτυξη της ευθύνης και της εμπειρίας των δικαστικών λειτουργών. Η επιμονή του δικαστηρίου στην κατάρτιση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας για τη στήριξη του διατακτικού της απόφασης επιδιώκει αφενός την ανάσχεση του υποκειμενισμού και της μεροληψίας ως προς την εκφορά της δικαιοδοτικής κρίσης και αφετέρου τη βαθμιαία καλλιέργεια των δικαστών που συντάσσουν τις αποφάσεις²⁸⁵. Έτσι, η δικαστική απόφαση εφαρμόζει με πειθαρχία τη νομική λογική που στηρίζει κάθε κρίση της, επιτρέποντας τον αυτοέλεγχο του δικαστηρίου και αναπτύσσοντας την ορθή άσκηση της δικαστικής λειτουργίας²⁸⁶. Η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων ενισχύει το αίσθημα ευθύνης, ενώ εμπλουτίζει τις δεξιότητες και την εμπειρία των δικαστικών λειτουργών, αφού είναι υποχρεωμένοι να καταστήσουν διάφανη και τεκμηριωμένη τη γνωστική διαδικασία που τους οδήγησε στη δικαιοδοτική τους κρίση²⁸⁷.

Κατά δεύτερον, η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών κρίσεων αποβλέπει στην αναβάθμιση της ποιότητας της ίδιας της απόφασης. Η απαιτητική θεμελίωση της δικαιοδοτικής κρίσης αποσκοπεί στο να είναι η δικαστική απόφαση το αποτέλεσμα μιας αυστηρής διύλισης του νομικού υλικού και μιας προσεκτικής ανίχνευσης του πραγματικού της υποθέσεως. Επίσης η αιτιολογία επιβάλλει την ανάδειξη της λογικής διάρθρωσης του δικανικού συλλογισμού στο σκεπτικό της απόφασης, ώστε το διατακτικό να μην μένει μετέωρο, αλλά να διαθέτει πλήρη τεκμηρίωση²⁸⁸. Επομένως,

²⁸⁵ Κ. Κεραμεύς, *Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων*, ΕλλΔνη 7/1991, σελ. 1419.

²⁸⁶ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 682.

²⁸⁷ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485.

²⁸⁸ Κ. Κεραμεύς, *Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων*, ό.π., σελ. 1419.

πέραν της διαμόρφωσης και καλλιέργειας των δικαστικών λειτουργιών, η απαίτηση για αιτιολόγηση των δικαστικών αποφάσεων αναβαθμίζει την ποιότητά τους, ενισχύει την ευστοχία και την ορθότητα των κρίσεών τους και έτσι πραγματώνεται η συνταγματική εγγύηση που προσβλέπει στον ουδέτερο και αμερόληπτο χαρακτήρα της δικαιοσύνης²⁸⁹.

- 163 Τέλος, κατά τρίτον, η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων υπηρετεί το δικαίωμα παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Έτσι, η ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία επιτρέπει την ψυχολογική αποδοχή της δικαστικής απόφασης από τους διαδίκους ή σε αντίθετη περίπτωση την προπαρασκευή της προσβολής της από τον διάδικο που θίγεται από τις κρίσεις της²⁹⁰. Με την έννοια αυτή προάγεται η δυνατότητα ελέγχου της κρίσης του δικαστηρίου, καθόσον διευκολύνεται ο έλεγχος της απόφασης και η διάγνωση της ορθής άσκησης της δικαστικής λειτουργίας, όχι μόνον από την επιστήμη ή την κοινή γνώμη, αλλά κυρίως από ανώτερα δικαστήρια, που θα ελέγξουν την απόφαση μετά από αίτημα των διαδίκων²⁹¹.

γ. Το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων

- 164 Κατά τη ρητή και ανεξάρτητη συνταγματική διάταξη, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία πρέπει να διαλαμβάνουν όλες ανεξαιρέτως οι δικαστικές αποφάσεις, και όχι μόνον ορισμένες εξ αυτών. Ως εκ τούτου κάθε δικαιοδοτική κρίση, η οποία εκφέρεται στο διατακτικό μιας απόφασης, πρέπει να στηρίζεται στην προβλεπόμενη στο Σύνταγμα αιτιολογία. Με άλλα λόγια δεν υφίσταται κατηγορία ή είδος δικαστικών αποφάσεων που θα μπορούσε σε συμφωνία με το Σύνταγμα να εξαιρεθεί από την υποχρέωση αιτιολόγησης²⁹². Με την έννοια αυτή η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων εφαρμόζεται και στις υποθέσεις που δικάστηκαν δημόσια,

²⁸⁹ Ibidem, σελ. 1420.

²⁹⁰ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 682.

²⁹¹ Ibidem, σελ. 683.

²⁹² Βλ. Σ. Δελγκωστόπουλο, *Η αίτηση αναιρέσεως*, ό.π., σελ. 197.

αλλά και στις υποθέσεις που δικάστηκαν κεκλεισμένων των θυρών ή εν πάση περιπτώσει κατά αποκλεισμό της δημοσιότητας²⁹³.

Εντούτοις, αν και από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 93 παρ. 3 εδ. α' Σ. δεν μπορεί να προκύψει δυνατότητα νομοθετικής συρρίκνωσης της συνταγματικής απαίτησης για ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, παρά ταύτα με κατ' ιδίαν δικονομικές διατάξεις προβλέπεται πως οι αποφάσεις, που εκδίδονται κατά τη διαδικασία παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, μπορούν να είναι συνοπτικώς μόνον αιτιολογημένες. Οι διατάξεις αυτές στηρίζονται στη λογική ότι η ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία μιας δικαιοδοτικής κρίσης απαιτεί χρόνο, ενώ η προσωρινή δικαστική προστασία, για να είναι αποτελεσματική, θα πρέπει να είναι ταχεία. Παρά λοιπόν το ανεξάρτητο της ως άνω συνταγματικής διάταξης, φαίνεται να θυσιάζεται η εξαιρετικά απαιτητική μορφή της προβλεπόμενης στο Σύνταγμα αιτιολογίας, χάριν της ταχύτητας που απαιτείται στην παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας. Έτσι, κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας η απόφαση του δικαστηρίου επί αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων περιέχει συνοπτική αιτιολογία ως προς την ύπαρξη ή ανυπαρξία του δικαιώματος του οποίου γίνεται επίκληση και τη συνδρομή ή μη επικείμενου κινδύνου ή επείγουσας περίπτωσης²⁹⁴. Ομοίως και στις διοικητικές διαφορές (ουσιαστικές και ακυρωτικές) οι αποφάσεις που εκδίδονται επί αιτήσεων αναστολής αρκεί να είναι συνοπτικά μόνον αιτιολογημένες²⁹⁵.

Από την άλλη πλευρά στην ποινική δίκη τίθεται το ζήτημα της μορφής της αιτιολογίας, όχι της ποινικής απόφασης που συντάσσεται εγγράφως, αλλά αυτής που απαγγέλλεται δημόσια. Όπως έχει ήδη εξηγηθεί, η δημόσια απαγγελία των ποινικών αποφάσεων είναι εξαιρετικά αυστηρή και απαιτητική²⁹⁶. Έτσι, έχει προκύψει το ερώτημα, εάν η απόφαση του ποινικού δικαστηρίου που απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση πρέπει να περιέχει όλα τα απαιτούμενα στοιχεία, ώστε να περιέχει ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία. Έχει λοιπόν κριθεί ότι από τις σχετικές διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας συνάγεται σαφώς ότι γίνεται διάκριση ως προς τη μορφή, αφενός της αποφάσεως που εκδίδεται και απαγγέλλεται προφορικώς κατά τη

²⁹³ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 485.

²⁹⁴ Βλ. το άρθρο 691 παρ. 3 ΚΠολΔ.

²⁹⁵ Βλ. το άρθρο 200 ΚΔΔικ και το άρθρο 52 παρ. 2 του π.δ. 18/1989.

²⁹⁶ Βλ. τις διατάξεις των άρθρων 329 παρ. 1, 331, 371 παρ. 1 ΚΠοινΔ.

διάρκεια της δημόσιας συνεδρίασης του δικαστηρίου και αφετέρου εκείνης που εκ των υστέρων συντάσσεται γραπτώς και υπογράφεται προσηκόντως. Μετά την υπογραφή, η απόφαση (και τα πρακτικά που τη συνοδεύουν) προσλαμβάνει την οριστική της μορφή, ενώ από την καταχώρησή της στο προβλεπόμενο ειδικό βιβλίο αποκτά τη δυνατότητα της κυκλοφορίας της σε αντίγραφα, πρωτίστως μεταξύ των διαδίκων και των εκόντων έννομο συμφέρον. Ως εκ τούτου, η υποχρέωση της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολόγησης αναφέρεται στη γραπτή μορφή της αποφάσεως, που οριστικοποιείται εκ των υστέρων και όχι στην προφορική μορφή που απαγγέλλεται στο ακροατήριο. Δεν συνάγεται επομένως υποχρέωση απαγγελίας στο ακροατήριο πλήρους προφορικής ή γραπτής αιτιολογίας²⁹⁷. Το δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο να απαγγείλει στο ακροατήριο κατά τη δημοσίευση της ποινικής απόφασης, καταδικαστικής ή αθωωτικής, και το αιτιολογικό αυτής, ούτε συνεπάγεται καμία ακυρότητα η μη απαγγελία τέτοιου αιτιολογικού, έστω συνοπτικού²⁹⁸. Εξάλλου, ουδεμία δικονομική βλάβη υφίσταται ο κατηγορούμενος, από τη μη γνώση του ακριβούς αιτιολογικού κατά την ώρα της δημόσιας απαγγελίας της καταδικαστικής απόφασης που τον αφορά, αφού δεν στερείται κάποιου υπερασπιστικού του δικαιώματος και μπορεί να ασκήσει το ένδικο μέσο μετά την καταχώρηση της πλήρους αποφάσεως στο ειδικό βιβλίο²⁹⁹.

δ. Οι ειδικότερες πτυχές της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων και οι κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασής της

167 Η αιτιολογία, όπως ήδη αναφέρθηκε, συνδέεται αναπόσπαστα με την επανεξέταση της δικαστικής απόφασης μετά από άσκηση τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου, το οποίο θα ελέγξει, εκτός των άλλων, και εάν η απόφαση φέρει τη συνταγματικά προβλεπόμενη ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία. Επομένως, με τη συνταγματική καθιέρωση της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων το Σύνταγμα θεσπίζει τον απαραίτητο όρο για τον επανέλεγχο της απόφασης³⁰⁰. Και

²⁹⁷ Βλ. ΑΠ 1413/2010.

²⁹⁸ Βλ. ΑΠ 1413/2010.

²⁹⁹ Βλ. ΑΠ 1430/2010.

³⁰⁰ Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 486.

τούτο, διότι μόνος τρόπος διαγνώσεως της ορθότητας της δικαιοδοτικής κρίσης κατά τη διαδικασία επανεξετάσής της είναι η υποβολή της αιτιολογίας της σε νέα δοκιμασία. Σε απόλυτη συμφωνία με την κρισιμότητα της αιτιολογίας, μετά την αναθεώρηση του 2001, το Σύνταγμα προβλέπει πλέον στο άρθρο 93 παρ. 3 εδ. β' ότι νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης της υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων. Οι κυρώσεις αυτές προϋποθέτουν τη δικονομική δυνατότητα επανελέγχου της απόφασης, διότι η διάγνωση της παραβίασης της υποχρέωσης αιτιολόγησης ή της μη συμβατότητας της αιτιολογίας με τις απαιτήσεις του Συντάγματος απαιτεί υποχρεωτικώς τη θέσπιση μίας διαδικασίας επανεξετάσής της. Η ρύθμιση λοιπόν αυτή, προβλέποντας κυρώσεις για τις μη αιτιολογημένες αποφάσεις, παρέχει συνταγματικό έρεισμα στη δυνατότητα άσκησης ενδίκων μέσων κατά των δικαστικών αποφάσεων. Άλλως, η υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων θα απέβαινε γράμμα κενό και θα αποτελούσε μία άνευ ουσίας διακήρυξη και όχι μία εφαρμοστέα συνταγματική εγγύηση. Με την έννοια αυτή έχει κριθεί ότι το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως κατά δικαστικής απόφασης, σε περίπτωση που αυτή δεν έχει καθόλου αιτιολογίες ή έχει αιτιολογίες αντιφατικές ή ανεπαρκείς σε ζητήματα που ασκούν ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης, υπηρετεί ακριβώς αυτή την ανάγκη. Ο συγκεκριμένος δηλαδή λόγος αναιρέσεως έχει συνταγματικό έρεισμα, καθόσον αποτελεί κύρωση της παραβάσεως του άρθρου 93 παρ. 3 του Συντάγματος³⁰¹. Πιο συγκεκριμένα:

ι) Σύμφωνα με τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας η απόφαση δεν έχει νόμιμη βάση, ιδίως εάν δεν έχει καθόλου αιτιολογίες ή έχει αιτιολογίες αντιφατικές ή ανεπαρκείς σε ζήτημα που ασκεί ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης³⁰². Εν προκειμένω δηλαδή η αιτιολογία αναβιβάζεται στο σπουδαιότερο στοιχείο της νόμιμης βάσης της απόφασης. Έτσι, έχει κριθεί ότι λόγος αναιρέσεως απόφασης, επειδή δεν έχει νόμιμη βάση, ιδρύεται, όταν δεν προκύπτουν επαρκώς από τις παραδοχές της αιτιολογίας τα περιστατικά που είναι αναγκαία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, για την κρίση του δικαστηρίου περί της συνδρομής των νόμιμων όρων και προϋποθέσεων της διάταξης που εφαρμόστηκε (ή περί της μη συνδρομής τούτων, η οποία αποκλείει την

³⁰¹ Βλ. ΑΠ Ολομ. 2/2022.

³⁰² Βλ. το άρθρο 559 περ. 19 ΚΠολΔ.

εφαρμογή της), καθώς και όταν η απόφαση έχει ανεπαρκείς ή αντιφατικές αιτιολογίες σχετικά με τον χαρακτηρισμό των περιστατικών που έγιναν δεκτά και έχουν ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της δίκης³⁰³.

170 Επομένως, μία δικαστική απόφαση παραβιάζει τη συγκεκριμένη συνταγματική επιταγή: α) λόγω έλλειψης αιτιολογίας, όταν στην ελάσσονα πρόταση του νομικού συλλογισμού δεν εκτίθενται καθόλου πραγματικά περιστατικά, ή β) λόγω ανεπάρκειας αιτιολογίας, όταν τα εκτιθέμενα περιστατικά δεν καλύπτουν όλα τα στοιχεία που απαιτούνται βάσει του πραγματικού του εφαρμοστέου κανόνος δικαίου για την επέλευση της έννομης συνέπειας που απαγγέλθηκε ή την άρνησή της, ή γ) λόγω αντιφατικής αιτιολογίας, όταν τα πραγματικά περιστατικά, στα οποία το δικαστήριο της ουσίας στήριξε την κρίση του για ζήτημα με ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης, αντιφάσκουν μεταξύ τους³⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση η αιτιολογία είναι ελαττωματική και παραβιάζει το Σύνταγμα, όταν από το περιεχόμενό της δεν μπορεί να ελεγχθεί αν στη συγκεκριμένη περίπτωση συνέτρεχαν οι όροι του κανόνα ουσιαστικού δικαίου που εφαρμόσθηκε ή δεν συνέτρεχαν οι όροι εκείνου που δεν εφαρμόσθηκε³⁰⁵.

171 Από την άλλη πλευρά η αιτιολογία δεν είναι πλημμελής, όταν οι ελλείψεις της ανάγονται στην εκτίμηση των αποδείξεων και, ιδίως, στην ανάλυση, στάθμιση και αιτιολόγηση του πορίσματος που εξάγεται από αυτές, εκτός εάν δεν είναι σαφές και πλήρες το πόρισμα της απόφασης και για το λόγο αυτόν γίνεται αδύνατος ο δικαστικός της επανέλεγχος. Έτσι, μόνο το τι αποδείχθηκε ή δεν αποδείχθηκε είναι ανάγκη να εκτίθεται στην απόφαση πλήρως και σαφώς και όχι γιατί αποδείχθηκε ή

³⁰³ Βλ. ΑΠ Ολομ. 1/1999.

³⁰⁴ Βλ. ΑΠ Ολομ. 2/2022. Το δικαστήριο διαπιστώνει την ύπαρξη ή την ανυπαρξία του προκειμένου λόγου αναιρέσης, ελέγχοντας μόνο την προσβαλλόμενη απόφαση και το αιτιολογικό της, από την οποία πρέπει να προκύπτει η αποδιδόμενη σε αυτήν νομική πλημμέλεια και όχι από το περιεχόμενο άλλων εγγράφων ή αποφάσεων (ΑΠ 156/2017).

³⁰⁵ Βλ. ΑΠ Ολομ. 1/1999, 6/2022. Ως ζητήματα, των οποίων η μη αιτιολόγηση ή η αιτιολόγηση κατά τρόπο ανεπαρκή ή αντιφατικό στερεί από την απόφαση τη νόμιμη βάση, νοούνται μόνο οι ισχυρισμοί που έχουν αυτοτελή ύπαρξη, που τείνουν δηλαδή στη θεμελίωση ή κατάργηση του δικαιώματος που ασκήθηκε, είτε ως επιθετικό, είτε ως αμυντικό μέσο (ΑΠ 24/1992 Ολομ., 34/2016). Η έλλειψη ή ανεπάρκεια ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας για τα πραγματικά ή νομικά επιχειρήματα του δικαστηρίου, που σχετίζονται με την εκτίμηση απλώς των αποδείξεων, δεν ιδρύουν τον ως άνω λόγο αναιρέσης (ΑΠ 24/1992 Ολομ., 533/2016).

γιατί δεν αποδείχθηκε. Και τούτο, διότι τα επιχειρήματα του δικαστηρίου που σχετίζονται με την εκτίμηση των αποδείξεων δεν συνιστούν παραδοχές, με βάση τις οποίες διαμορφώνεται το αποδεικτικό πόρισμα και, συνεπώς, δεν αποτελούν αιτιολογία της αποφάσεως, ώστε αυτή να επιδέχεται μομφή για αντιφατικότητα ή ανεπάρκεια³⁰⁶. Ελλείψεις δε του νομικού συλλογισμού, αναγόμενες στην εκτίμηση των αποδείξεων και ιδίως στην ανάλυση, στάθμιση, αιτιολόγηση του πορίσματος που εξάγεται από αυτές, εφόσον το πόρισμα από την εν λόγω εκτίμηση εκτίθεται με σαφήνεια και πληρότητα, δεν συνιστούν ανεπαρκείς αιτιολογίες³⁰⁷.

ii) Από την άλλη πλευρά ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας ορίζει ρητώς ότι όλες οι αποφάσεις, οι ποινικές διαταγές και τα βουλεύματα, καθώς και οι διατάξεις του ανακριτή και του εισαγγελέα, πρέπει να αιτιολογούνται ειδικά και εμπεριστατωμένα, ενώ η καταδικαστική απόφαση και το παραπεμπτικό βούλευμα πρέπει να αναφέρουν και τον αριθμό του άρθρου του ποινικού νόμου που εφαρμόζεται, και άρα μόνη η επανάληψη της διατύπωσης του νόμου δεν αρκεί για την αιτιολογία³⁰⁸. Επίσης ο ίδιος Κώδικας με ευθεία παραπομπή στο άρθρο 93 παρ. 3 Σ. ορίζει ότι η έλλειψη από την απόφαση ή το βούλευμα της ειδικής αιτιολογίας που επιβάλλει το Σύνταγμα αποτελεί λόγο αναίρεσης³⁰⁹.

Έχει λοιπόν κριθεί ότι η καταδικαστική απόφαση έχει την απαιτούμενη από το άρθρο 93 παρ. 3 Σ. ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία, όταν σε αυτήν περιέχονται με σαφήνεια, πληρότητα και χωρίς αντιφάσεις τα πραγματικά περιστατικά που προέκυψαν από τη διαδικασία στο ακροατήριο σχετικά με τα αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία του εγκλήματος, οι αποδείξεις επί των οποίων θεμελιώνονται τα περιστατικά αυτά, καθώς και οι σκέψεις με τις οποίες το δικαστήριο υπήγαγε τα

³⁰⁶ Βλ. ΑΠ Ολομ. 1/1999, 2/2019.

³⁰⁷ Βλ. ΑΠ 861/1984 Ολομ., 15/2006 Ολομ., 1376/2011.

³⁰⁸ Βλ. το άρθρο 139 παρ. 1 ΚΠοινΔ. Επίσης με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου ορίζεται ότι αιτιολογία απαιτείται σε όλες χωρίς εξαίρεση τις αποφάσεις, τα βουλεύματα και τις διατάξεις, ανεξάρτητα του αν αυτό απαιτείται ειδικά από τον νόμο ή αν είναι οριστικές ή παρεμπόδιτες ή αν η έκδοσή τους αφήνεται στη διακριτική, ελεύθερη ή ανέλεγκτη κρίση του δικαστή που τις εξέδωσε.

³⁰⁹ Βλ. το άρθρο 484 παρ. 1 περ. δ' ΚΠοινΔ για τα βουλεύματα και το άρθρο 510 παρ. 1 περ. Δ' ΚΠοινΔ για τις αποφάσεις.

αποδειχθέντα περιστατικά στην ουσιαστική ποινική διάταξη που εφαρμόσθηκε³¹⁰. Για την ύπαρξη τέτοιας αιτιολογίας είναι παραδεκτή η αλληλοσυμπλήρωση του αιτιολογικού με το διατακτικό που αποτελούν ενιαίο σύνολο και αρκεί να αναφέρονται τα αποδεικτικά μέσα γενικώς κατά το είδος τους χωρίς να είναι αναγκαίο, να εκτίθεται τι προέκυψε χωριστά από το καθένα από αυτά, αρκεί να συνάγεται από την απόφαση ότι όλα τα αποδεικτικά μέσα έχουν ληφθεί υπόψη και εκτιμηθεί³¹¹. Αντιστοίχως, η αθωωτική απόφαση έχει την απαιτούμενη από το άρθρο 93 παρ. 3 Σ. ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, όταν σε αυτήν αναφέρονται με πληρότητα και σαφήνεια τα πραγματικά περιστατικά στα οποία θεμελιώθηκε η κρίση του δικαστηρίου για την ανυπαρξία των αντικειμενικών και υποκειμενικών στοιχείων του εγκλήματος, οι αποδείξεις από τις οποίες πείστηκε το δικαστήριο για τα περιστατικά αυτά και οι σκέψεις με τις οποίες κρίθηκε ότι ο κατηγορούμενος είναι αθώος³¹².

174 Επίσης το παραπεμπτικό βούλευμα έχει την απαιτούμενη από το Σύνταγμα ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, όταν αναφέρονται σε αυτό: α) τα πραγματικά περιστατικά που προκύπτουν από την προδικασία, και συνιστούν την αντικειμενική και υποκειμενική συγκρότηση του εγκλήματος, β) τα αποδεικτικά στοιχεία των πραγματικών αυτών περιστατικών, γ) οι σκέψεις με τις οποίες το Συμβούλιο υπήγαγε τα περιστατικά αυτά στην ουσιαστική ποινική διάταξη που εφάρμοσε και έκρινε, και δ) οι επαρκείς ενδείξεις για την παραπομπή του κατηγορουμένου στο ακροατήριο³¹³. Ειδικά δε στο παραπεμπτικό βούλευμα πρέπει να προσδιορίζονται κατά το είδος τους όλα τα αποδεικτικά μέσα που ελήφθησαν υπόψη και συνεκτιμήθηκαν³¹⁴, χωρίς να απαιτείται αναλυτική παράθεσή τους και αναφορά για το ποια περιστατικά προέκυψαν από το καθένα χωριστά³¹⁵. Δεν είναι ωστόσο απαραίτητη η αξιολογική συσχέτιση και σύγκριση των διαφόρων αποδεικτικών μέσων και των μαρτυρικών καταθέσεων μεταξύ τους, ούτε ο προσδιορισμός της βαρύτητας καθενός στον σχηματισμό της δικανικής κρίσεως. Όταν εξάγονται ορισμένα από τα αποδεικτικά μέσα δεν σημαίνει ότι δεν ελήφθησαν υπόψη τα άλλα, ούτε ανακύπτει ανάγκη αξιολόγησης γιατί δεν

³¹⁰ Βλ. ΑΠ 384/2022.

³¹¹ Βλ. ΑΠ 384/2022.

³¹² Βλ. ΑΠ 41/2000.

³¹³ Βλ. ΑΠ 12/2011.

³¹⁴ Βλ. ΑΠ 1884/2005, 854/2006.

³¹⁵ Βλ. ΑΠ 1413/2006, 74/2007.

εξαιρούνται τα άλλα³¹⁶. Ωστόσο, για την πληρότητα της αιτιολογίας στο παραπεμπτικό βούλευμα είναι επιτρεπτή η καθολική αναφορά στην ενσωματωμένη σε αυτό εισαγγελική πρόταση³¹⁷, δεν αρκεί όμως μόνη η μνεία «όπως προέκυψε από την ενεργηθείσα κυρία ανάκριση»³¹⁸. Αντιστοίχως, το απαλλακτικό βούλευμα έχει την απαιτούμενη από το Σύνταγμα ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, όταν περιέχονται σε αυτό με σαφήνεια, χωρίς αντιφάσεις και λογικά κενά, τα πραγματικά περιστατικά που αποδείχθηκαν και οι σκέψεις με βάση τις οποίες υπήχθησαν αυτά στον κανόνα του ουσιαστικού δικαίου και έτσι κρίθηκε ότι δεν υπάρχουν καθόλου ενδείξεις ή αυτές που υπάρχουν δεν είναι σοβαρές για την παραπομπή του κατηγορουμένου στο ακροατήριο³¹⁹.

Στην απόφαση δε, που απορρίπτει έφεση του κατηγορουμένου κατά πρωτοδίκου παραπεμπτικού βουλεύματος ή κατά της πρωτόδικης καταδικαστικής απόφασης, η ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία πρέπει να εκτείνεται και στους προβαλλόμενους από τον κατηγορούμενο αυτοτελείς ισχυρισμούς, δηλαδή σε αυτούς που κατατείνουν στην άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξεως ή αποκλείουν ή μειώνουν την ικανότητα προς καταλογισμό ή οδηγούν στην εξάλειψη του αξιοποίνου ή σε μείωση της ποινής. Επίσης, πρέπει να εκτείνεται και στις επιβαρυντικές περιστάσεις και να περιλαμβάνει, ειδικότερα, έκθεση των πραγματικών περιστατικών που μπορούν να υπαχθούν στην έννοιά τους³²⁰.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην ποινική δικονομία η επιβαλλόμενη από το άρθρο 93 παρ. 3 Σ. ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, δεν αφορά μόνο την κυρία απόφαση, αλλά και την παρεμπίπτουσα απόφαση, με την οποία το δικαστήριο απέρριψε αίτημα αναβολής της δίκης. Πρέπει, λοιπόν, και η απόφαση αυτή να διαλαμβάνει στο αιτιολογικό της: α) τα αποδεικτικά μέσα που έλαβε υπόψη και αξιολόγησε το δικαστήριο, για να διαμορφώσει τη σχετική (απορριπτική) κρίση του, β) τα πραγματικά περιστατικά που αποδείχθηκαν από τη διαδικασία στο ακροατήριο, στα οποία θεμελιώθηκε η αβασιμότητα του αιτήματος αναβολής, γ) τις νομικές σκέψεις

³¹⁶ Βλ. ΑΠ 1011/2000, 1560/2002, 1073, 1413, 2062/2006. 1506/2008.

³¹⁷ Βλ. ΑΠ 2253/2002.

³¹⁸ Βλ. ΑΠ 410/1998, 1203/1999, 1132/2000, 428/2002, 1145/2003.

³¹⁹ Βλ. ΑΠ 601/2008, 665/2010.

³²⁰ Βλ. ΑΠ 68/2009.

175

176

που αιτιολογούν τη δικανική πεποίθηση ότι ο προβαλλόμενος λόγος δεν αποτελεί νόμιμο και βάσιμο λόγο αναβολής της δίκης (σοβαρή ασθένεια ή γεγονός ανώτερης βίας του κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του) και την αντίστοιχη απορριπτική κρίση του δικαστηρίου για το αίτημα αναβολής³²¹.

- 177 iii) Τέλος, και ο Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας, επαναλαμβάνοντας τη ρητή συνταγματική απαίτηση, ορίζει ότι η δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικώς και εμπειριστατωμένως αιτιολογημένη³²². Επίσης, στις δικονομικές διατάξεις για το Συμβούλιο της Επικρατείας προβλέπεται η αναίρεση της απόφασης διοικητικού δικαστηρίου, ως κύρωση για την παραβίαση της υποχρέωσης να φέρει την προβλεπόμενη στο Σύνταγμα ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία. Ειδικότερα, ορίζεται ότι οι αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων είναι αναιρετέες για παράβαση ουσιώδους τύπου της διαδικασίας³²³. Κατ' εξοχήν περίπτωση παράβασης ουσιώδους τύπου της διαδικασίας συνιστά η ελλείπουσα ή ελαττωματική αιτιολογία της δικαστικής απόφασης³²⁴. Ωστόσο, ο νόμος ορίζει ότι λόγοι που αφορούν πλημμέλεια της αιτιολογίας της προσβαλλόμενης απόφασης, επειδή δεν δόθηκε απάντηση σε ισχυρισμό που έχει προβληθεί, απορρίπτονται ως απαράδεκτοι, αν δεν τον περιγράφουν σαφώς και δεν παραπέμπουν συγκεκριμένως στο δικόγραφο με το οποίο έχει προβληθεί ο ισχυρισμός στο δικαστήριο της ουσίας³²⁵. Η παραδοσιακή δε νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας θεωρούσε ως πλημμελή την αιτιολογία

³²¹ Βλ. ΑΠ 7/2005 Ολομ., 1306/2020, 566/2022.

³²² Βλ. το άρθρο 39 παρ. 1 ΚΔΔικ. Εξάλλου σύμφωνα με το άρθρο 190 ΚΔΔικ «*Το πρωτότυπο της απόφασης απαρτίζεται από τα εξής μέρη: α) το εισαγωγικό, ... β) το ιστορικό, στο οποίο περιγράφεται το αντικείμενο της δίκης και μνημονεύονται τα αιτήματα των διαδίκων, η πορεία της υπόθεσης, καθώς και η πληρωμή των τελών, του παραβόλου και του δικαστικού ενσήμου όπου απαιτούνται, γ) το σκεπτικό, στο οποίο εκτίθενται οι σκέψεις που οδήγησαν το δικαστήριο στη διατύπωση της κρίσης του, δ) το διδακτικό, το οποίο περιλαμβάνει την απόφαση του δικαστηρίου για την εν όλω ή εν μέρει παραδοχή ή απόρριψη του ένδικου βοηθήματος ή μέσου και των επί μέρους αιτημάτων των διαδίκων, καθώς και για την τύχη του παραβόλου και την επιδίκαση της δικαστικής δαπάνης, όπου προβλέπονται, και ε) το τελικό, στο οποίο μνημονεύονται ο τόπος και ο χρόνος όπου έγινε η διάσκεψη και δημοσιεύθηκε η απόφαση και τίθενται οι κατά το επόμενο άρθρο υπογραφές των δικαστών και του γραμματέα*».

³²³ Βλ. το άρθρο 56 παρ. 1 περ. γ' του π.δ. 18/1989.

³²⁴ Βλ. Σ. Δελγκωστόπουλο, *Η αίτηση αναιρέσεως*, ό.π., σελ. 195 επ.

³²⁵ Βλ. το άρθρο 56 παρ. 2 του π.δ. 18/1989.

των δικαστικών αποφάσεων, όταν αυτή κρινόταν ως αόριστη³²⁶, ως γενική³²⁷ ή τέλος ως ασαφής³²⁸.

Εντούτοις με τον ν. 3900/2010 προστέθηκε ως όρος του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως μία νέα προϋπόθεση³²⁹. Η αίτηση αναιρέσεως επιτρέπεται πλέον μόνον όταν προβάλλεται από τον διάδικο με συγκεκριμένους ισχυρισμούς που περιέχονται στο εισαγωγικό δικόγραφο ότι δεν υπάρχει νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή ότι υπάρχει αντίθεση της προσβαλλομένης απόφασης προς τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή άλλου ανωτάτου δικαστηρίου ή προς ανέκκλητη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου³³⁰. Με την έννοια αυτή ο αναιρεσείων βαρύνεται πλέον, επί ποινή ολικού ή μερικού απαραδέκτου της αιτήσεώς του, να τεκμηριώσει με ειδικούς και συγκεκριμένους ισχυρισμούς που περιλαμβάνει στο εισαγωγικό δικόγραφο ότι με καθένα από τους προβαλλόμενους λόγους τίθεται συγκεκριμένο, κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς, νομικό ζήτημα, ήτοι ζήτημα ερμηνείας διάταξης νόμου ή γενικής αρχής του ουσιαστικού ή δικονομικού δικαίου, που κρίθηκε με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, και επί του οποίου είτε δεν υπάρχει νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας είτε οι σχετικές κρίσεις και παραδοχές της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης έρχονται σε αντίθεση με μη ανατραπέισα νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή άλλου ανωτάτου δικαστηρίου ή, ελλείψει αυτών, προς ανέκκλητη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, ως τέτοια δε νομολογία νοείται η διαμορφωθείσα επί αυτού τούτου του κρίσιμου νομικού ζητήματος και όχι επί ανάλογου ή παρόμοιου³³¹.

Επί τη βάση όμως αυτής της προϋπόθεσης του παραδεκτού η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει σημαντικά συρρικνώσει, αν όχι αποκλείσει, την εφαρμογή του προβλεπόμενου στον νόμο λόγου αναιρέσεως, ο οποίος θεσπίσθηκε

³²⁶ Βλ. ΣτΕ 35/1979.

³²⁷ Βλ. ΣτΕ 21/1987, 287/1989.

³²⁸ Βλ. ΣτΕ 1524/1978.

³²⁹ Βλ. Α. Τσιρώνά, *Η δικονομική μεταρρύθμιση του ν. 3900/2010 και ο ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΕφημΔΔ 3/2011, σελ. 429 επ.

³³⁰ Βλ. το άρθρο 12 παρ. 1 του ν. 3900/2010, με το οποίο αντικαταστάθηκε η παρ. 3 του άρθρου 53 του π.δ. 18/1989. Βλ. επίσης την παρ. 2 του άρθρου 15 του ν. 4446/2016.

³³¹ Βλ. ΣτΕ 4163/2012 επταμ., 3964/2014 επταμ., 2598/2015 επταμ., 1623/2016 επταμ., 1365/2017 επταμ., 2934/2017 επταμ., 172/2018 επταμ., 1766/2018, 799, 1061/2019, κ.ά.

για να επιτρέψει τον έλεγχο συμβατότητας της αιτιολογίας των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων με τις απαιτήσεις του άρθρου 93 παρ. 3 Σ. Έτσι, οι αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως αναιρετικού δικαστηρίου, κυμαίνονται μεταξύ δύο προσεγγίσεων, δηλαδή κατατείνουν είτε να εμποδίζουν τον έλεγχο της αιτιολογίας, λόγω σύνδεσής του με το πραγματικό, είτε να αποκλείουν γενικώς και σε κάθε περίπτωση τη δυνατότητα παραδεκτής προβολής τέτοιων λόγων.

180 Έτσι, λοιπόν, ως προς την πρώτη περίπτωση, έχει κριθεί ότι, σε περίπτωση επίκλησης εκ μέρους του αναιρεσιόοντος έλλειψης νομολογίας ή αντίθεσης της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως προς υφισταμένα, κατά τα ανωτέρω εκτεθέντα, νομολογία, *«πρέπει η έλλειψη ή η αντίθεση αυτή να μην αναφέρεται σε ζητήματα αιτιολογίας συνδόμενα με το πραγματικό της κρινόμενης υπόθεσης»*, αλλά να αφορά αποκλειστικά στην ερμηνεία διάταξης νόμου ή γενικής αρχής, δυνάμενης να έχει γενικότερη εφαρμογή, ανεξαρτήτως αν αυτή η ερμηνεία διατυπώνεται στη μείζονα ή στην ελάσσονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως και των λοιπών αποφάσεων, προς τις οποίες προβάλλεται ότι υφίσταται αντίθεση³³². Επομένως, από πλημμέλεια της αιτιολογίας της αποφάσεως, η οποία συνδέεται με το πραγματικό της υποθέσεως, δεν μπορεί να προκύψει αντίθεση προς τη νομολογία, που να καθιστά παραδεκτό τον σχετικό λόγο αναιρέσεως³³³.

181 Ως προς δε τη δεύτερη περίπτωση, έχει κριθεί ότι η επίκληση της ελλείψεως νομολογίας ή της αντιθέσεως σε νομολογία, ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως κατά τις ως άνω διατάξεις, δεν νοείται αναφορικά με ζητήματα νομιμότητας ή επάρκειας της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, συνδόμενα με το πραγματικό της συγκεκριμένης υπόθεσης ή αναγόμενα απλώς στην ορθή ή μη υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στον εφαρμοσθέντα κανόνα δικαίου³³⁴. Έτσι, κρίνονται ως εξ αρχής απαράδεκτοι οι λόγοι αναιρέσεως, όταν με αυτούς πλήσσει η ορθότητα, η πληρότητα και η επάρκεια της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, καθόσον επικρατεί η ερμηνεία ότι από τυχόν πλημμέλεια της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης δεν μπορεί να

³³² Βλ. ΣτΕ 1913/2014, 4560/2015, 736/2016, 173/2017, 174/2018 επταμ., 2806/2020 κ.ά.

³³³ Βλ. ΣτΕ 1637/2017, 2105/2019, 363, 2075/2020 κ.ά.

³³⁴ Βλ. ΣτΕ 1913/2015, 677/2017, 331-336/2018, 1059, 1143-5/2019, 2980/2020, κ.ά.

προκύψει αντίθεση ή έλλειψη νομολογίας που να καθιστά παραδεκτούς τους σχετικούς λόγους αναιρέσεως³³⁵.

Και στις δύο όμως ως άνω εκδοχές, αλλά ιδίως στη δεύτερη, ανακύπτει σοβαρό ζήτημα συμβατότητας με το Σύνταγμα, και μάλιστα, όχι μόνον με τη διάταξη του εδ. α' του άρθρου 93 παρ. 3 Σ. που επιβάλλει την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων, αλλά κυρίως με τη διάταξη του εδ. β' που προβλέπει ότι νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης της εν λόγω υποχρέωσης αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων. Και τούτο, διότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, εν προκειμένω ο νόμος προβλέπει ως κύρωση την αναίρεση της απόφασης που φέρει πλημμελή αιτιολογία, αλλά η κύρωση αυτή δεν εφαρμόζεται στην πράξη.

Βέβαια, η νομολογία, με ορισμένες πολύ ειδικές εξαιρέσεις, οι οποίες συσκοτίζουν ακόμη περισσότερο τη δυνατότητα παραδεκτής επίκλησης των ελαττωμάτων της αιτιολογίας ως αναιρετικού λόγου, άλλοτε εξετάζει εμμέσως τη νομιμότητα της αιτιολογίας³³⁶, και άλλοτε, ακόμη πιο σπάνια δέχεται ρητώς ότι τα ελαττώματα της αιτιολογίας αποτελούν νομικό ισχυρισμό, που αφορά στον τρόπο διατυπώσεως του δικανικού συλλογισμού και σχηματισμού δικανικής πεποιθήσεως από το δικάσαν δικαστήριο, ζήτημα το οποίο δεν συνδέεται ευθέως με το πραγματικό της υποθέσεως ή την εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων στη συγκεκριμένη περίπτωση³³⁷.

ε. Η δημοσίευση και καταχώριση της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις

Το Σύνταγμα εξασφαλίζει τη διαφάνεια κατά τη διαδικασία παραγωγής της δικαστικής απόφασης και θεμελίωσης του διατακτικού της, όχι μόνον με την υποχρέωση να στηρίζεται η απόφαση σε ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, αλλά και με την απαίτηση για δημοσίευση της γνώμης της μειοψηφίας και καταχώρισή της στα πρακτικά της διαδικασίας. Μάλιστα, η γνώμη της μειοψηφίας αφενός εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της απαιτητικής αιτιολόγησης της δικαιοδοτικής κρίσης, και αφετέρου «*καθιστά τη δικαστική διαδικασία προσιτή και υπόλογη*»³³⁸. Έτσι, με τη

³³⁵ Βλ. ΣτΕ 4183/2015, 2814-9/2016, 283/2018, 2976/2020.

³³⁶ Βλ. ΣτΕ 457/2018, 1825/2020.

³³⁷ Βλ. ΣτΕ 675/2021.

³³⁸ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 683.

διάταξη του εδ. γ' του άρθρου 93 παρ. 3 Σ. ορίζεται ότι η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά, ενώ με το επόμενο εδ. δ' προβλέπεται ότι νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της. Η εν λόγω υποχρέωση θεσπίσθηκε για πρώτη φορά με το ισχύον Σύνταγμα³³⁹.

185 Από τις ως άνω συνταγματικές ρυθμίσεις συνάγεται ότι: Πρώτον, να μην η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά, ωστόσο δεν απαιτείται η δημοσίευση και των ονομάτων των δικαστών που μειοψήφησαν³⁴⁰. Δεύτερον, η γνώμη της μειοψηφίας δεν είναι απαραίτητο να περιληφθεί στο σώμα της απόφασης, αλλά αρκεί η καταχώρισή της στα πρακτικά της διαδικασίας. Το Σύνταγμα λοιπόν δεν ορίζει αν η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται επωνύμως ή ανωνύμως. Έτσι, έχει κριθεί ότι ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να ορίσει τούτο ή το άλλο, καθόσον η πρόβλεψη για καταχώριση της μειοψηφίας στα πρακτικά δεν έχει την έννοια ότι η επώνυμη μειοψηφία καταχωρίζεται μόνο στα πρακτικά και ότι ο νόμος δεν μπορεί να ορίσει ότι καταχωρίζεται στο σώμα της απόφασης³⁴¹. Η ρύθμιση αυτή έχει την έννοια ότι, αν ο νομοθέτης επιλέξει την ανώνυμη καταχώρηση της γνώμης της μειοψηφίας στην απόφαση, δύναται, πάντως, να ορίσει ότι, αν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις, δημοσιεύονται και τα πρακτικά με ολόκληρο το περιεχόμενό τους³⁴².

186 Συνεπώς, γίνεται δεκτό ότι εντέλει καταλείπεται στον νομοθέτη, αφενός να ορίσει τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητας της γνώμης μειοψηφίας, και αφετέρου να προβλέψει τον τρόπο καταχώρισής της. Ο δε νομοθέτης στην πρώτη

³³⁹ Βλ. Γ. Τασόπουλο, «Άρθρο 93», ό.π., σελ. 1413.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 996/1994.

³⁴² Με τη ΣτΕ Ολομ. 996/1994 κρίθηκε επίσης ότι «η ερμηνεία αυτή των συνταγματικών διατάξεων, σύμφωνα με την οποία αφέρθηκε στον κοινό νομοθέτη η ρύθμιση του ζητήματος αν η δημοσίευση της γνώμης της μειοψηφίας στην απόφαση θα είναι ανώνυμη ή επώνυμη, ενισχύεται και από τις σχετικές συζητήσεις στη Βουλή, από τα πρακτικά των οποίων (βλ. σελ. 673-745 της συνεδρίασεως της 11.05.1975) προκύπτει ότι, ενώ η τότε αντιπολίτευση επέμενε στην καταχώριση της μειοψηφίας επωνύμως, ο δε Υπουργός της Δικαιοσύνης την καταχώρισή της ανωνύμως, τελικώς διαγράφηκε η λέξη "επωνύμως", που περιείχετο στο σχέδιο της Υποεπιτροπής και δεν περιελήφθη η λέξη "ανωνύμως", προφανώς υπό την έννοια ότι το ζήτημα θα κριθεί από τον νομοθέτη, σύμφωνα και με τη γνώμη του εισηγητή της πλειοψηφίας, ο οποίος έλεγε ότι τα ζητήματα τα σχετικά με τη δημοσιότητα της μειοψηφίας έπρεπε να αφεθούν στον νομοθέτη (βλ. πρακτικά σελ. 676)».

οριζόντια για όλες τις διαδικασίες ρύθμιση του ζητήματος όρισε ότι σε όλες τις δικαστικές αποφάσεις και τα βουλεύματα καταχωρίζονται υποχρεωτικώς η γνώμη της τυχόν μειοψηφίας και τα ονόματα των δικαστών που μειοψηφούν³⁴³. Με την έννοια αυτή ο νόμος επέβαλε και την αναφορά και των ονομάτων των δικαστών που μειοψήφησαν, αλλά και την καταχώριση της μειοψηφίας στο ίδιο το σώμα της απόφασης.

Όπως έχει δε κριθεί, με τις ρυθμίσεις των εδ. γ' και δ' του άρθρου 93 παρ. 3 Σ. και τη θέσπιση της υποχρεωτικής δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας εισήχθη εξαίρεση από τον κανόνα μυστικότητας των διασκέψεων των δικαστηρίων³⁴⁴. Η ρύθμιση δε αυτή, όχι μόνο δεν μειώνει τη δικαστική ανεξαρτησία, αλλά αντιθέτως την ενισχύει, γιατί «η διατύπωση της επώνυμης γνώμης του δικαστή, ο οποίος έχει συνταγματικά κατοχυρωμένη τη θέση και την ανεξαρτησία του, ασκεί την αρετή του θάρρους και συνεκδοχικά την ανεξαρτησία του δικαστή»³⁴⁵. Εξάλλου, η δημοσιότητα της μειοψηφίας έχει σκοπό τον έλεγχο της ορθότητας και πληρότητας της γνώμης που επικράτησε³⁴⁶. Εν πάση δε περιπτώσει η πλήρης αποτελεσματικότητα της ως άνω υποχρέωσης συνιστά εγγύηση διαφάνειας και δικαιοδοτικής ευθύνης³⁴⁷.

Το ζήτημα της δημοσιότητας και της καταχώρισης της μειοψηφίας ρυθμίζουν και οι δικονομικοί κανόνες, που ισχύουν στις κατ' ιδίαν δικαιοδοσίες. Στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας προβλέπεται ότι σε περίπτωση διαφωνίας επικρατεί η γνώμη της πλειοψηφίας, αλλά εάν το ζητήσει η μειοψηφία, η γνώμη της καταχωρίζεται στο αιτιολογικό της απόφασης με τον τύπο της αμφιβολίας, καθώς και στο πρακτικό της διάσκεψης. Στην απόφαση του Αρείου Πάγου καταχωρίζεται μόνο η γνώμη της πλειοψηφίας και στο πρακτικό της διάσκεψης η γνώμη της μειοψηφίας³⁴⁸. Στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ορίζεται ότι σε κάθε δικαστική απόφαση καταχωρίζεται υποχρεωτικά η γνώμη της μειοψηφίας, αν υπάρχει, με τα ονόματα των δικαστών που

³⁴³ Βλ. το άρθρο 40 του ν. 2172/1993.

³⁴⁴ Βλ. ΕΛΣυν Ολομ. 1383/2021.

³⁴⁵ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 996/1994 σκ. 5.

³⁴⁶ Βλ. τη μειοψηφία στη ΣτΕ Ολομ. 996/1994.

³⁴⁷ Βλ. ΕΛΣυν Ολομ. 1383/2021.

³⁴⁸ Βλ. το άρθρο 302 παρ. 1 ΚΠολΔ, το οποίο όμως έχει παραμείνει, όπως είχε αρχικώς θεσπισθεί με το π.δ. 503/1985, και άρα και στην πολιτική δίκη εφαρμόζεται πλέον η μεταγενέστερη διάταξη του άρθρου 40 του ν. 2172/1993.

187

188

μειοψηφούν, τα οποία αναφέρονται και κατά την απαγγελία της απόφασης στο ακροατήριο³⁴⁹. Προστίθεται λοιπόν εδώ η πρόσθετη εγγύηση διαφάνειας, η οποία επιβάλλει να αναφέρονται τα ονόματα των δικαστών που μειοψήφησαν, όχι μόνον στο σώμα της απόφασης, αλλά και κατά την απαγγελία της στο ακροατήριο³⁵⁰. Τέλος, στον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας προβλέπεται επίσης ότι η γνώμη και τα ονόματα των τυχόν μειοψηφούντων μελών καταχωρούνται στην απόφαση³⁵¹.

189 Σε κάθε όμως περίπτωση η παράβαση των διατάξεων για τη δημοσίευση και καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας δεν επάγεται τις συνέπειες και δεν επιφέρει τις κυρώσεις που προβλέπονται για την πλημμελή αιτιολογία. Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι η μη τήρηση των εν λόγω διατάξεων που αφορούν τη γνώμη της μειοψηφίας δεν δημιουργεί ακυρότητα, αφού τούτο δεν ορίζεται ούτε στο Σύνταγμα ούτε στον νόμο, η δε παράλειψη ή πλημμελής καταχώριση της γνώμης της μειοψηφίας στην απόφαση ή το βούλευμα δεν συνιστά έλλειψη αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων ή βουλευμάτων, αφού οι σχετικές διατάξεις του Συντάγματος και του νόμου, που

³⁴⁹ Βλ. το άρθρο 370 ΚΠοινΔ.

³⁵⁰ Η ρύθμιση αυτή περιελήφθη στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας που τέθηκε σε ισχύ με τον ν. 4620/2019. Υπό το προγενέστερο δε καθεστώς είχε κριθεί ότι «Της μειοψηφίας η γνώμη αναφέρεται μετά της αποφάσεως υπό του απαγγέλλοντος ταύτην και καταχωρίζεται υποχρεωτικώς εις την εγγράφως μετά ταύτα συντασσομένη απόφαση με τα ονόματα των δικαστών που μειοψηφούν. Εντεύθεν εξ ουδεμίας διατάξεως επιβάλλεται η κατά την απαγγελία της αποφάσεως αναφορά του ονόματος ή των ονομάτων του δικαστού ή των δικαστών που μειοψήφησαν, ούτε δια ποίον λόγον (μειοψήφισαν) και συνεπώς η παράλειψη της τιαύτης αναφοράς, δεν συνιστά έλλειψη αιτιολογίας της αποφάσεως, οίαν αποτελεί η γνώμη της πλειοψηφίας, αφού αι αφορώσαι την αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων διατάξεις του Συντάγματος και του Κ.Π.Δ. αναφέρονται μόνον εις την τελευταίαν αυτήν, ως προελέχθη» (ΑΠ 798/2009).

³⁵¹ Βλ. το άρθρο 39 παρ. 2 ΚΔΔικ. Επίσης, στο άρθρο 189 παρ. 2 ΚΔΔικ ορίζεται ότι η γνώμη της μειοψηφίας, καθώς και το όνομα του δικαστή που μειοψήφησε, μνημονεύονται στην απόφαση, καταχωρούνται δε σε ειδικό πρακτικό, σύμφωνα με όσα ορίζονται στην παρ. 3 του άρθρου 93 του Συντάγματος. Για τη διαδικασία ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας το άρθρο 34 παρ. 6 του π.δ. 18/1989 προβλέπει ότι «Τα ουσιώδη περιστατικά της συζήτησης στο ακροατήριο καταχωρίζονται στην απόφαση του Δικαστηρίου, εκτός αν, κατά την κρίση του προεδρεύοντος, συντρέχει λόγος να συνταχθεί ιδιαίτερο πρακτικό συζήτησης. Πρακτικό διάσκεψης συντάσσεται μόνο αν διατυπωθεί μειοψηφία. Στη γνώμη της μειοψηφίας που καταχωρίζεται στην απόφαση μνημονεύεται και η γνώμη των Παρέδρων». Ωστόσο, και εν προκειμένω εφαρμόζεται πλέον η μεταγενέστερη διάταξη του άρθρου 40 του ν. 2172/1993.

αξιώνουν την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία των αποφάσεων και βουλευμάτων αναφέρονται μόνο στη γνώμη της πλειοψηφίας η οποία αποτελεί την απόφαση και το βούλευμα³⁵².

III. Η κατοχύρωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93 παρ. 4 Σ.)

Σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 93 Σ. τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα. Από την αρνητική αυτή διατύπωση, από την απαγορευτική δηλαδή αυτή διάταξη, συνάγεται μία θετική υποχρέωση ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια, η οποία μάλιστα αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εγγυήσεις τήρησης του Συντάγματος³⁵³. Ωστόσο, η εν λόγω συνταγματική ρύθμιση δεν επιβάλλει στα δικαστήρια, ως προαπαιτούμενο οποιασδήποτε κρίσης τους, την υποχρέωση να προβαίνουν σε ad hoc έλεγχο της συμφωνίας με το Σύνταγμα κάθε διάταξης νόμου που πρόκειται να εφαρμόσουν. Το Σύνταγμα όμως επιβάλλει στα δικαστήρια, όταν, είτε μετά από σχετικό ισχυρισμό των διαδίκων είτε μετά από αυτεπάγγελτη κρίση τους, διαπιστώσουν ότι το περιεχόμενο οποιουδήποτε νόμου έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα, να διαπιστώνουν ρητώς την αντισυνταγματικότητα και να μην εφαρμόζουν τον νόμο. 190

1. Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ως ρητή συνταγματική υποχρέωση

Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια ούτε προέκυπτε ανέκαθεν από ρητές συνταγματικές ρυθμίσεις, αλλά ούτε και στηρίζεται κατ' αρχήν ή έστω αποκλειστικώς σε τέτοιες ρητές συνταγματικές επιταγές. Η ιδιαιτερότητα και η αξία του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. έγκειται, όχι τόσο στο ότι αποτελεί το μοναδικό έρεισμα για τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά περισσότερο στο ότι αφενός τον κατοχυρώνει ρητώς, μην αφήνοντας το ζήτημα να εξαρτάται από δογματικές κατασκευές, και αφετέρου προδιαγράφει τα βασικά του γνωρίσματα, τα 191

³⁵² Βλ. ΑΠ 359/1977, 858/2004.

³⁵³ Βλ. Κ. Χρυσόγονο *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 149.

οποία προσδιορίζουν τον αληθή του χαρακτήρα και διαμορφώνουν το αντικείμενο, την έκταση και τα όριά του. Έτσι, στο άρθρο 93 παρ. 4 Σ. καθιερώνεται ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, «ο οποίος από τον παρελθόντα αιώνα αποτελεί μία από τις κύριες βάσεις της δικαιοπρακτικής μορφής του πολιτεύματός μας»³⁵⁴.

A. Η ιστορική καταγωγή του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

192 Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων έχει διαμορφωθεί στην ελληνική έννομη τάξη νομολογιακά ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα σε χρόνο κατά τον οποίο ίσχυε το Σύνταγμα του 1864, μολονότι το κείμενό του δεν περιείχε καμία σχετική ρύθμιση επί του θέματος. Η αφορμή στα δικαστήρια να αναπτύξουν τη σχετική νομολογία δόθηκε με τα ζητήματα που προέκυψαν από τη διάταξη νόμου³⁵⁵ που ρύθμιζε την κυριότητα στα παρόχθια κτήματα της λίμνης της Κωπαΐδας μετά την αποξήρασή της³⁵⁶. Τα ζητήματα αυτά άπτονταν της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας και συνεπώς ζητείτο να ελεγχθούν η κρίσιμη ρύθμιση για παράβαση του άρθρου 17 του Συντάγματος του 1864. Το Πρωτοδικείο Αθηνών με την υπ' αριθ. 6604/1892 απόφασή του, το Εφετείο Αθηνών με την υπ' αριθ. 1847/1893 απόφασή του και εντέλει ο Άρειος Πάγος με την υπ' αριθ. 23/1897 απόφασή του αποφάνθηκαν ότι τα δικαστήρια διαθέτουν αρμοδιότητα να εξετάζουν την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα των νόμων. Ειδικότερα με την ως άνω απόφαση κρίθηκε ότι, όταν διάταξη νόμου αντίκειται στο Σύνταγμα «ως μεταβάλλουσα δι' απλού νομοθετήματος θεμελιώδη διάταξιν αυτού», τότε το δικαστήριο δικαιούται να μην την εφαρμόσει στην υπόθεση που δικάζει³⁵⁷. Η νομολογία των δικαστηρίων έκτοτε σταθεροποιείται και δεν αναφύονται πλέον αμφιβολίες σχετικά με την εξουσία τους να

³⁵⁴ Βλ. ΣτΕ 3195/2000.

³⁵⁵ Ήταν το άρθρο 4 του ν. ΡΟΓ'/1867.

³⁵⁶ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, 1985, σελ. 24.

³⁵⁷ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνεία του Συντάγματος*, 2022, σελ. 116.

ελέγχουν τις διατάξεις που εφαρμόζουν ως προς τη συμφωνία τους με το Σύνταγμα³⁵⁸.

Για πρώτη φορά περιελήφθη ρητή συνταγματική πρόβλεψη της υποχρέωσης των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν νόμους που αντίκεινται στο Σύνταγμα σε ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος του 1927³⁵⁹. Το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος του 1927 όριζε ότι «*Η δικαστική εξουσία ασκείται υπό δικαστηρίων ανεξαρτήτων, υποκειμένων μόνο εις τους νόμους*» και η ερμηνευτική δήλωση που το συνόδευε προέβλεπε ότι «*Η αληθής έννοια της διατάξεως είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμον, ούτινος το περιεχόμενον αντίκειται προς το Σύνταγμα*». Το γεγονός ότι μία τόσο σημαντική συνταγματική εγγύηση υιοθετήθηκε με ερμηνευτική δήλωση αποδίδεται στο ότι «*ο τότε συντακτικός νομοθέτης θεωρούσε ήδη περίπου αυτονόητη την αρμοδιότητα των δικαστηρίων να ασκούν παρεμπόδιοντα έλεγχο συνταγματικότητας*»³⁶⁰. Έτσι, με τη γενέθλια απόφασή του το Συμβούλιο της Επικρατείας προέβη, κατ' εφαρμογήν της ερμηνευτικής δήλωσης του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος του 1927, σε παρεμπόδιοντα έλεγχο συνταγματικότητας της διάταξης νόμου βάσει του οποίου εκδόθηκε η προσβαλλόμενη ενώπιόν του πράξη³⁶¹. Το Σύνταγμα του 1952 ωστόσο δεν περιέλαβε ρητή ρύθμιση για την αρμοδιότητα των δικαστηρίων να διενεργούν έλεγχο συνταγματικότητας. Παρά ταύτα η παράλειψη αυτή δεν μετέβαλε τα δεδομένα, καθόσον αποδόθηκε στο γεγονός ότι ο τότε συντακτικός νομοθέτης εξέλαβε τον δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων ως αυτονόητο και δεν είχε σκοπό τον περιορισμό ή τον αποκλεισμό του³⁶².

Στο άρθρο 93 λοιπόν του ισχύοντος Συντάγματος, το οποίο καθορίζει τα θεμελιώδη οργανικά και λειτουργικά γνωρίσματα των δικαστηρίων και τις εγγυήσεις άσκησης του δικαιοδοτικού τους έργου, περιελήφθη, όχι απλώς ρητή, αλλά διακηρυκτική απαγόρευση στα δικαστήρια να εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα. Πέραν όμως της διάταξης αυτής στο άρθρο 87 παρ. 2 Σ.

³⁵⁸ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 25.

³⁵⁹ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 116.

³⁶⁰ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 25.

³⁶¹ Βλ. ΣτΕ 1/1929.

³⁶² Βλ. Α. Μάνεση, *Περί το ανίσχυρον των αντισυνταγματικών νόμων*, Νέον Δίκαιον 1959, σελ. 573 επ.

ορίσθηκε ότι οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος. Μολοντί η νομολογία αρκετά συχνά θεμελιώνει την εξουσία ελέγχου της συνταγματικότητας των διατάξεων, που πρόκειται να εφαρμόσει σε ορισμένη υπόθεση, από κοινού στα άρθρα 93 παρ. 4 και 87 παρ. 2 Σ., εντούτοις θα έπρεπε να επισημανθεί μία ειδοποιός διαφορά στο κανονιστικό περιεχόμενο των δύο διατάξεων³⁶³. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 93 παρ. 4 Σ. αναφέρεται σε αντίθεση του νόμου προς το Σύνταγμα, ρυθμίζει δηλαδή την περίπτωση που ο νόμος παραβιάζει τις ουσιαστικές διατάξεις του Συντάγματος. Από την άλλη πλευρά, το άρθρο 87 παρ. 2 Σ. δεν αναφέρεται σε αντίθεση ή σε παράβαση, αλλά σε κατάλυση του Συντάγματος. Προβλέπει λοιπόν, ως στοιχείο προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών, την υποχρέωσή τους να μην συμμορφώνονται με διατάξεις, οι οποίες δεν είναι απλώς αντισυνταγματικές, αλλά αποτελούν προϊόν πολιτικής εκτροπής και παύσης της λειτουργίας των βασικών θεσμών του πολιτεύματος³⁶⁴.

195 Σε κάθε πάντως περίπτωση, η υποχρέωση αυτή των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν αντισυνταγματικούς νόμους μετατρέπεται σε αρμοδιότητα ελέγχου των εφαρμοστέων σε κάθε επίδικη υπόθεση κανόνων δικαίου. Η δικαστική όμως αυτή εξουσία δεν εκλαμβάνεται ως αμφισβήτηση ούτε της νομοθετικής εν γένει λειτουργίας, αλλά ούτε και της ειδικής κάθε φορά νομοπαραγωγικής διαδικασίας του αρμοδίου και άμεσα εκλεγμένου νομοθετικού οργάνου, η οποία κατατείνει στη θέσπιση του νόμου. Και τούτο, διότι, όπως ρητώς προκύπτει από το άρθρο 93 παρ. 4 Σ. η κρίση περί αντισυνταγματικότητας δεν οδηγεί στην ακύρωση ή εξαφάνιση της εφαρμοστέας διάταξης, αλλά, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια, στη μη εφαρμογή της στη συγκεκριμένη επίδικη υπόθεση. Θα ήταν μάλιστα εντελώς αντιφατικό, όπως είναι

³⁶³ Η αναφορά της αυτής υποχρέωσης σε δύο διατάξεις δεν οφείλεται σε πλεονασμό, βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Το δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος*, 1987, σελ. 69 επ.

³⁶⁴ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 152· Κ. Γώγο, «Άρθρο 87», σε: Σπ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος, *Σύνταγμα - Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2023, σελ. 21.

σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες³⁶⁵, να ελέγχεται δικαστικά η συμφωνία των νόμων με τους υπερκείμενους υπερεθνικούς κανόνες δικαίου και να μην ελέγχεται η εναρμόνισή τους με τους κανόνες ενός αυστηρού Συντάγματος. Το ελληνικό Σύνταγμα άλλωστε θεμελίωσε ρητώς και τον δικαστικό έλεγχο εναρμόνισης του εσωτερικού δικαίου με τους υπερισχύοντες κανόνες του διεθνούς δικαίου κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Σ.³⁶⁶.

Β. Το πεδίο εφαρμογής του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Η συνταγματική υποχρέωση των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα καταλαμβάνει κατ' αρχήν κάθε νόμο, αφού το Σύνταγμα δεν διακρίνει ούτε περιορίζει το πεδίο εφαρμογής του³⁶⁷. Έτσι, σε έλεγχο συνταγματικότητας από τα δικαστήρια υπόκεινται και οι τυπικοί και οι ουσιαστικοί νόμοι, οι οποίοι πρόκειται να εφαρμοσθούν σε συγκεκριμένη υπόθεση³⁶⁸. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι κατά νομική ακριβολογία ο έλεγχος συνταγματικότητας που καθιερώνεται στο άρθρο 93 παρ. 4 Σ. καταλαμβάνει τους νόμους που θεσπίσθηκαν μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος. Για τους προγενέστερους νόμους ο έλεγχος συμφωνίας τους με το Σύνταγμα εδράζεται στο άρθρο 111 παρ. 1 Σ.³⁶⁹, σύμφωνα με το οποίο κάθε (προγενέστερη του ισχύοντος

196

³⁶⁵ Βλ. Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων ως παράγοντας διαπλάσεως του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού*, ΝοΒ 2009, σελ. 10 επ.

³⁶⁶ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, τόμος 1, 2010, σελ. 81 επ. και 87 επ. · Π. Δαγτόγλου, *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο (I)*, 1985, σελ. 185 επ. · Α. Τάχο, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 126 επ. · Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων*, ό.π., σελ. 13 επ. Πρβλ. επίσης Α. Μανιτάκη, *Η διαπλοκή του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας με τον έλεγχο της συμβατικότητας των νόμων ενόψει της ΕΣΔΑ στο παράδειγμα των ενοχικών απαιτήσεων*, ΝοΒ 2008, σελ. 161 επ.

³⁶⁷ Βλ. αντιθέτως τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' Σ., η οποία αναφέρεται ρητώς μόνον σε τυπικούς νόμους, ορίζοντας ότι στο ΑΕΔ υπάγεται και «*Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου*».

³⁶⁸ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 119 επ.

³⁶⁹ Βλ. Κ. Χρυσόγono, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 163 · Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων*, 2018, σελ. 35, υποσημ. 99.

Συντάγματος) διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του. Βέβαια, όπως ορθώς έχει επισημανθεί, αφενός η διαπίστωση της αντίθεσης νόμου με το Σύνταγμα βάσει του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. και αφετέρου η διαπίστωση της κατάργησης νόμου λόγω αντίθεσής του με το ισχύον Σύνταγμα βάσει του άρθρου 111 παρ. 1 Σ. προϋποθέτει τον ίδιο ακριβώς διαγνωστικό έλεγχο και η σχετική διαφοροποίηση δεν συνοδεύεται από κρίσιμες νομικές ή πρακτικές συνέπειες³⁷⁰.

197 Από τη στιγμή δε που ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας εφαρμόζεται στους τυπικούς και ουσιαστικούς νόμους αδιακρίτως, αυτονοήτως καταλαμβάνει και τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, εάν η πράξη νομοθετικού περιεχομένου κυρωθεί μέσα στις συνταγματικές προθεσμίες από τη Βουλή, τότε οι ρυθμίσεις που περιέχει καθίστανται ρυθμίσεις του κυρωτικού της νόμου³⁷¹. Οι ρυθμίσεις δε αυτές ενσωματώνονται στον τυπικό νόμο αναδρομικώς, αφού η «κύρωση» από τον νόμο εμπεριέχει εννοιολογικώς και την αναδρομή του³⁷². Ωστόσο, ναι μεν δύναται να ελεγχθεί η ουσιαστική αντισυνταγματικότητα των ρυθμίσεων της πράξης νομοθετικού περιεχομένου βάσει του άρθρου 93 παρ. 4 Σ., εντούτοις δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο η τυχόν παράβαση των προϋποθέσεων του άρθρου 44 παρ. 1 Σ., που προβλέπει την έκδοσή τους. Και τούτο, διότι, όπως έχει κριθεί, η συνδρομή ή μη των έκτακτων περιπτώσεων εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης, που προβλέπει το άρθρο 44 παρ. 1 Σ., δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, ως αναγομένη στη σφαίρα της πολιτικής ευθύνης των ασκούντων στην περίπτωση αυτή «*νομοθετική εξουσία*» πολιτειακών οργάνων³⁷³. Και τούτο ισχύει πολύ περισσότερο για τον κυρωτικό νόμο της πράξης νομοθετικού περιεχομένου, καθόσον ο νόμος, σύμφωνα

³⁷⁰ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 163.

³⁷¹ Βλ. ΣτΕ 2289/1987 Ολομ., 3636/1989 Ολομ., 3612/2002 Ολομ., 1250/2003 Ολομ. Βλ. επίσης Α. Παπακωνσταντίνου, *Πράξεις νομοθετικού περιεχομένου: συνταγματικές ρυθμίσεις και έλεγχος νομιμότητας (με αφορμή τη ΣτΕ Ολ. 1250/2003)*, ΔιΔικ 2004, σελ. 10 επ.

³⁷² Βλ. ΣτΕ 3612/2002 Ολομ., 1250/2003 Ολομ., 2291/2015 Ολομ.

³⁷³ Βλ. ΣτΕ 2289/1987 Ολομ., 3636/1989 Ολομ., 1250/2003 Ολομ. Βλ. επίσης Π. Παραρά, *Η εφαρμογή του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος*, ΤοΣ 1976, σελ. 195 επ., του ιδίου, *Ο δικαστικός έλεγχος των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου*, ΤοΣ 1990, σελ. 327 επ.· Idem, *Αι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας*, 1981, σελ. 325 επ.

με το Σύνταγμα, δεν υπόκειται, ως προς τη ρύθμιση οποιουδήποτε θέματος, είτε εφεξής είτε αναδρομικώς, στον περιορισμό των «έκτακτων περιστάσεων εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης»³⁷⁴.

Περαιτέρω, στην έννοια του ουσιαστικού, κατά τα ως άνω, νόμου κυριαρχούν οι κανονιστικές πράξεις της διοίκησης. Η εξουσία έκδοσης κανονιστικών πράξεων παρέχεται στα διοικητικά όργανα είτε απευθείας από το Σύνταγμα, είτε με πράξεις του νομοθετικού οργάνου, δηλαδή με νομοθετική εξουσιοδότηση³⁷⁵. Η απευθείας από το Σύνταγμα παρεχόμενη εξουσιοδότηση για θέσπιση κανόνων δικαίου από όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας προβλέπεται κυρίως στις διατάξεις του άρθρου 43 παρ. 1 Σ. (εκτελεστικά διατάγματα). Από την άλλη πλευρά «νομοθετική» εξουσιοδότηση είναι η ανάθεση, με πράξη του νομοθετικού οργάνου, σε ορισμένο διοικητικό όργανο, της αρμοδιότητας να θεσπίζει με κανονιστικές πράξεις του πρωτεύοντες απρόσωπους κανόνες δικαίου, που θέτουν ρυθμίσεις, τις οποίες θα μπορούσε να θεσπίσει μόνον το ίδιο το νομοθετικό όργανο³⁷⁶. Η νομοθετική εξουσιοδότηση με τη σειρά της διακρίνεται σε ειδική και γενική. Η ειδική νομοθετική εξουσιοδότηση προβλέπεται στις ρυθμίσεις της παρ. 2 του άρθρου 43 Σ., ενώ η γενική νομοθετική εξουσιοδότηση, η οποία παρέχεται με νόμο πλαίσιο προβλέπεται στην παρ. 4 του άρθρου 43 Σ.³⁷⁷. Σύμφωνα με το εδ. α' της παρ. 2 του άρθρου 43 Σ. η ως άνω ειδική νομοθετική εξουσιοδότηση παρέχεται κατ' αρχήν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας³⁷⁸. Υπό τις προϋποθέσεις, που προβλέπονται περιοριστικά στο εδ. β' της παρ. 2 του άρθρου 43 Σ., είναι επιτρεπτό κατά το Σύνταγμα να ορισθεί με ακόμη ειδικότερη νομοθετική εξουσιοδότηση, ως φορέας κανονιστικής αρμοδιότητας, άλλο όργανο εκτός του Προέδρου της Δημοκρατίας³⁷⁹. Οι εξαιρετικές αυτές περιπτώσεις ανάγονται

³⁷⁴ Βλ. ΣτΕ 2567/2015 Ολομ.

³⁷⁵ Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 110 επ.

³⁷⁶ Αντί πολλών βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 60.

³⁷⁷ Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 112 επ.

³⁷⁸ Σύμφωνα με το εδ. α' της παρ. 2 του άρθρου 43 Σ. «Υστερα από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού επιτρέπεται η έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων, με ειδική εξουσιοδότηση νόμου και μέσα στα όριά της».

³⁷⁹ Βλ. Χ. Μουκίου, *Η κανονιστική αρμοδιότητα της Διοίκησης, Υπό το πρίσμα νεότερων νομολογιακών εξελίξεων*, 2009, σελ. 204.

αποκλειστικά στη ρύθμιση ειδικότερων θεμάτων ή θεμάτων με τοπικό ενδιαφέρον ή με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό³⁸⁰.

- 199 Όλες λοιπόν οι κανονιστικές πράξεις υπάγονται κανονικά σε έλεγχο από τα δικαστήρια της συμφωνίας τους με το Σύνταγμα. Υφίσταται όμως μία ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στον έλεγχο συνταγματικότητας που διενεργείται επί των τυπικών νόμων σε σχέση με τον αντίστοιχο δικαστικό έλεγχο των κανονιστικών πράξεων. Όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια, δεν υφίσταται στην ελληνική έννομη τάξη ένδικο βοήθημα ευθείας προσβολής τυπικού νόμου ενώπιον των δικαστηρίων και συνεπώς η συνταγματικότητά του δεν κρίνεται ποτέ ως το κύριο αντικείμενο ορισμένης δίκης, αλλά εξετάζεται μόνον η περίπτωση μη εφαρμογής της ελεγχόμενης ρύθμισης στην επίδικη υπόθεση λόγω αντίθεσής της με το Σύνταγμα. Αντιθέτως, οι κανονιστικές πράξεις, οι οποίες, μολοντί κατά το λειτουργικό κριτήριο θεωρούνται ουσιαστικοί νόμοι, κατά το οργανικό κριτήριο συνεχίζουν να αποτελούν διοικητικές πράξεις, προσβάλλονται ευθέως με το ένδικο βοήθημα της αιτήσεως ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας³⁸¹. Στην περίπτωση δε αυτή, αφενός η τυχόν αντισυνταγματικότητα της κανονιστικής πράξης ελέγχεται ως κύριο αντικείμενο της δίκης, και αφετέρου σε περίπτωση κατάφασής της δεν τίθεται ζήτημα απλά μη εφαρμογής της, αλλά αυτή ακυρώνεται έναντι πάντων³⁸².
- 200 Βέβαια, οι κανονιστικές πράξεις δεν ελέγχονται ως προς τη συνταγματικότητά τους μόνον σε περίπτωση ευθείας προσβολής τους. Και τούτο, διότι σε όλη τη διάρκεια της ισχύος των πράξεων αυτών, δηλαδή ακόμη και μετά την πάροδο της προθεσμίας προσβολής τους με αίτηση ακυρώσεως, επιτρέπεται η παρεμπόδιση έρευνα της νομιμότητας και του κύρους τους από οποιοδήποτε δικαστήριο³⁸³, και άρα πολύ

³⁸⁰ Βλ. ΣτΕ 476, 499, 4167/2001.

³⁸¹ Όπως παγίως έχει κριθεί (ΣτΕ 1122/2008, πρβλ. ΣτΕ 617/2013 Ολομ.), οι ειδικές διαφορές που ανακύπτουν από την προσβολή κανονιστικών πράξεων της Διοικήσεως ή από την παράλειψη έκδοσης αυτών (ΣτΕ 3748/2013), οι οποίες εκδίδονται με βάση το άρθρο 43 του Συντάγματος και με τις οποίες ασκείται κατά περιεχόμενο νομοθετική λειτουργία, αποτελούν δε, το νομοθετικό έρεισμα για την έκδοση ατομικών διοικητικών πράξεων, ανήκει στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

³⁸² Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 162.

³⁸³ Όπως γίνεται παγίως δεκτό, το τεκμήριο της νομιμότητας δεν έχει πλήρη εφαρμογή στις κανονιστικές διοικητικές πράξεις και άρα είναι πάντοτε ανεκτός από τα δικαστήρια ο

περισσότερο επιτρέπεται και ο παρεμπόδιων έλεγχος της συνταγματικότητάς τους³⁸⁴. Η αρχή του διπνεκούς ελέγχου της νομιμότητας των κανονιστικών πράξεων επιβάλλεται, τόσο λόγω της φύσης των πράξεων αυτών (ήτοι του απρόσωπου, γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα της ρύθμισης), όσο και λόγω του σκοπού τους, (που δεν εξαντλείται σε μια εφαρμογή, αφού διατηρούν την ισχύ τους και εφαρμόζονται σε κάθε μέλλουσα περίπτωση που εμπίπτει στο κανονιστικό τους πεδίο). Στο συγκεκριμένο συμπέρασμα στηρίζεται και η δυνατότητα έμμεσης αμφισβήτησής τους επ' ευκαιρία ευθείας προσβολής άλλης πράξης, η οποία ερείδεται στην ελαττωματική κανονιστική ρύθμιση.

Ο εν λόγω παρεμπόδιων έλεγχος των κανονιστικών πράξεων αποτελεί μία εκ των θεμελιωδών αρχών του δημοσίου δικαίου και ορθώς κρίθηκε ότι δεν υπόκειται σε κανενός είδους χρονικό περιορισμό, καθόσον απορρέει από το συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Σ.)³⁸⁵. Προς τούτο μάλιστα επιβάλλεται η μη εφαρμογή των κανονιστικών πράξεων,

201

παρεμπόδιων έλεγχος της νομιμότητάς τους. Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, ό.π., σελ. 113 επ.

³⁸⁴ Βλ. ΣτΕ 3405/1980, 1992/1984, 3888/1988.

³⁸⁵ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 3839/2009. Ωστόσο με προγενέστερη απόφαση (βλ. ΣτΕ 764/2006) είχε κριθεί ότι «ο παρεμπόδιων έλεγχος, ο οποίος μπορεί να οδηγήσει σε ανατροπή νομικών σχέσεων και καταστάσεων και να κλονήσει την ασφάλεια των συναλλαγών, ιδίως όταν ασκείται μετά πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος από την έναρξη ισχύος της κανονιστικής πράξης, δεν απαιτείται να ταυτίζεται κατά περιεχόμενο προς τον ευθύ ακυρωτικό έλεγχο, να εκτείνεται δηλαδή σε οποιαδήποτε πλημμέλεια ήταν δυνατό να προβληθεί επί ευθείας προσβολής της πράξης ασκούμενος χωρίς χρονικό περιορισμό. Ως προς την εσωτερική νομιμότητα της κανονιστικής πράξης, δηλαδή τη νομιμότητα του περιεχομένου της ρύθμισης, ο παρεμπόδιων έλεγχος πρέπει να ασκείται χωρίς χρονικούς περιορισμούς, ώστε να αποτρέπεται η εφαρμογή κανονιστικής πράξης, με την οποία εισάγονται στην έννομη τάξη παράνομες ρυθμίσεις, ενώ, αντιθέτως, πλημμέλειες που συνίστανται σε παραβιάσεις διαδικαστικών κανόνων και δεν άπτονται της εσωτερικής νομιμότητας της κανονιστικής πράξης δεν επιτρέπεται να ελέγχονται παρεμπιπτόντως επ' ευκαιρία προσβολής ατομικής πράξης εκδιδόμενης μετά την πάροδο πενταετίας από την έναρξη της ισχύος της κανονιστικής, διότι, με την αντίθετη εκδοχή ο παρεμπόδιων έλεγχος θα οδηγούσε σε ανατροπή μετά μακρό χρονικό διάστημα νομικών καταστάσεων, στις οποίες ευλόγως απέβλεψαν καλόπιστα οι διοικούμενοι, λόγω τυπικών και μόνον παραβάσεων που εμφιλοχώρησαν κατά τη θέσπιση της κανονιστικής ρύθμισης».

που δεν είναι νόμιμες, επειδή πάσχουν από ελάττωμα το οποίο θα επέφερε την ακύρωση τους, εάν είχαν προσβληθεί ευθέως³⁸⁶. Τέτοιο ελάττωμα συνιστά κατ'εξοχήν και η αντίθεση της κανονιστικής πράξης με το Σύνταγμα³⁸⁷. Συνέπεια του κανόνα αυτού είναι ότι, σε περίπτωση που οι εν λόγω κανονιστικές πράξεις εφαρμοσθούν από οποιοδήποτε όργανο, αν και μπορούσε να διαπιστωθεί το ανίσχυρό τους, τότε οι σχετικές διοικητικές πράξεις, που στηρίζονται στις ελαττωματικές αυτές κανονιστικές πράξεις πάσχουν και αυτές από ακυρότητα³⁸⁸. Ήδη όμως ισχύει ειδική επί τούτου δικονομική ρύθμιση, κατά την οποία η διαπίστωση παρανομίας της κανονιστικής πράξης κατά τον παρεμπίπτοντα έλεγχό της, για λόγους αναγόμενους στην αρμοδιότητα του εκδόντος την απόφαση οργάνου και σε παράβαση ουσιώδους τύπου είναι δυνατόν να μην οδηγήσει σε ακύρωση ατομικής πράξης, εφόσον, κατά την κρίση του δικαστηρίου, έχει παρέλθει μακρό, ανάλογα με τις περιστάσεις, χρονικό διάστημα από την έναρξη ισχύος της κανονιστικής πράξης που ελέγχεται παρεμπιπτόντως και οι συνέπειες της παρανομίας της σε βάρος της ατομικής πράξης μπορεί να κλονίσουν την ασφάλεια του δικαίου³⁸⁹.

202 Κρίσιμο ζήτημα αποτελεί και η έκταση ελέγχου της συμφωνίας του νόμου με το Σύνταγμα. Υπενθυμίζεται εν προκειμένω ότι στο άρθρο 93 παρ. 4 Σ. καθιερώνεται η υποχρέωση των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν, όχι νόμο που θεσπίσθηκε κατά παράβαση των ρυθμίσεων του Συντάγματος για τον τρόπο και τη διαδικασία άσκησης της νομοθετικής λειτουργίας της Βουλής, αλλά μόνον τον νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα. Δεν θεσπίζεται με την έννοια αυτή εξουσία ελέγχου της εσωτερικής τυπικής αντισυνταγματικότητας του νόμου, αλλά μόνον της ουσιαστικής, δηλαδή της αντίθεσης του περιεχομένου του με ουσιαστικές διατάξεις του Συντάγματος³⁹⁰. Η τήρηση των διαδικαστικών διατάξεων του Συντάγματος,

³⁸⁶ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, τόμος 2, ό.π., σελ. 115.

³⁸⁷ Βλ. Χ. Ντουχάνη, *Ο δικαστικός έλεγχος του κύρους των κανόνων δικαίου και ιδίως των κανονιστικών διοικητικών πράξεων*, ΘΠΔΔ 8-9/2017, σελ. 796 επ.

³⁸⁸ Βλ. ΣτΕ 1157/77, 2347/1987.

³⁸⁹ Βλ. τη διάταξη του άρθρου 50 παρ. 3γ του π.δ. 18/1989, η οποία προστέθηκε με το άρθρο 22 του ν. 4274/2014.

³⁹⁰ Αντιθ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 94, κατά τον οποίο «οι συνταγματικές διατάξεις που ορίζουν την αρμοδιότητα της Βουλής είναι ουσιαστικές και όχι

δηλαδή των διατάξεων που ρυθμίζουν την τακτική νομοθετική διαδικασία, αποτελεί εσωτερικό ζήτημα της Βουλής, η οποία είναι η μόνη και κατ' αποκλειστικότητα αρμόδια για τον έλεγχο και τη συμμόρφωση με αυτές³⁹¹. Στα εσωτερικά θέματα (*interna corporis*) της Βουλής, τα οποία δεν ελέγχονται από τα δικαστήρια κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων ανήκουν οι διαδικασίες που ρυθμίζουν την εσωτερική νομοθετική λειτουργία της Βουλής (άρθρα 73-77 Σ.) και την κατανομή των αρμοδιοτήτων στα όργανα της νομοθετικής λειτουργίας (άρθρα 70 -72 Σ.)³⁹².

Με τη λογική αυτή παγίως αποφαίνεται η νομολογία ότι «εφόσον πρόκειται περί νόμου έχοντος πάντα τα απαιτούμενα για την υπόσταση αυτού εξωτερικά στοιχεία, τα δικαστήρια έχουν την εξουσία προς έλεγχο μόνον της συμφωνίας του κειμένου του νόμου προς το Σύνταγμα, όχι δε και της τήρησης των διαδικαστικών διατάξεων που καθιερώνονται από το Σύνταγμα για την ψήφιση των νόμων, ο δε έλεγχος της τήρησης των διατάξεων τούτων, απόκειται σε αυτό τούτο το Νομοθετικό Σώμα»³⁹³. Συνέπεια της θέσης αυτής είναι ότι κρίνεται από τα δικαστήρια απορριπτέος ως απαράδεκτος κάθε ισχυρισμός, ο οποίος επιχειρεί να στηρίξει αντισυνταγματικότητα του εφαρμοστέου νόμου σε πλημμέλειες της διαδικασίας ψηφίσεώς του, καθόσον ο λόγος αυτός δεν αναφέρεται στα εξωτερικά στοιχεία του νόμου αλλά στα *interna corporis* της Βουλής που δεν ελέγχονται από τα δικαστήρια³⁹⁴.

203

διαδικαστικές διατάξεις. Η ανάθεση αρμοδιότητας (όπως και η χορήγηση δικαιώματος) δεν αποτελεί μέρος, αλλά προϋπόθεση της διαδικασίας».

³⁹¹ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 89· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 168.

³⁹² Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 84-85· Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 140.

³⁹³ Βλ. ΣτΕ 1852/1977 Ολομ., 665/1978, 3845/1980, 4129/1980, 902-3/1981, 1721/1991, 2185, 2927/2004, 444/1995, 1686, 1913/2003, 309/2010 κ.ά.

³⁹⁴ Βλ. ΣτΕ 4129/1980, 902-3/1981 Ολομ., 1721/1991, 444/1995, 2927/2004, 444/1995, 1686, 1913/2003, 309/2010, 2151/2015 Ολομ., 1723/2016. Ωστόσο, με μειοψηφία στη ΣτΕ Ολομ. 3086/2011 είχε προταθεί ότι, παρά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία ευλόγως εκφράζει το συνήθως συμβαίνον και την αποχή του ελέγχου εκ μέρους των δικαστηρίων των *interna corporis* της Νομοθετικής Εξουσίας στα πλαίσια της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, συντρέχει ενίοτε σοβαρός λόγος να εισαχθεί εξαίρεση στην εν λόγω πάγια νομολογιακή θέση σε εξόφθαλμες παραβιάσεις του Συντάγματος.

204 Μολονότι όμως δεν ελέγχεται δικαστικά η εσωτερική τυπική συνταγματικότητα, εντούτοις ελέγχεται η εξωτερική τυπική συνταγματικότητα, η οποία συνδέεται με την έκδοση και τη δημοσίευση του νόμου (άρθρο 42 Σ.). Και τούτο, διότι οι εξωτερικοί αυτοί τύποι συνδέονται αναπόσπαστα με την υπόσταση και άρα με την ίδια την ισχύ του νόμου³⁹⁵. Για τον λόγο εξάλλου αυτό και η νομολογία που αρνείται τον έλεγχο των *interna corporis* της Βουλής διατηρεί την επιφύλαξη ότι τούτο ισχύει μόνον «εφόσον πρόκειται περί νόμου έχοντος πάντα τα απαιτούμενα για την υπόσταση αυτού εξωτερικά στοιχεία»³⁹⁶. Επίσης έχει κριθεί ότι ισχυρισμός, με τον οποίο προβάλλεται ότι ορισμένος νόμος κυρώνει διεθνή συνθήκη ή συμφωνία και άρα για την ψήφισή του απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών, θεωρείται ότι προβάλλεται παραδεκτώσ και εξετάζεται από τα δικαστήρια, παρά το γεγονός ότι αναφέρεται στον τρόπο άσκησης των αρμοδιοτήτων του νομοθετικού οργάνου. Και τούτο, διότι η απαιτούμενη εν προκειμένω ενισχυμένη πλειοψηφία αποτελεί όρο εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 28 παρ. 2 Σ. για τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών, και άρα δεν ανάγεται στα εσωτερικά («*interna corporis*») του νομοθετικού σώματος, ώστε να εμποδίζεται ο δικαστικός έλεγχος της συνδρομής του³⁹⁷. Ομοίως ελέγχεται δικαστικά η τήρηση της διάταξης του άρθρου 73 παρ. 2 εδ. δ' Σ., σύμφωνα με την οποία νομοσχέδια που αναφέρονται στην απονομή συντάξεων και στις προϋποθέσεις τους πρέπει να είναι ειδικά. Και τούτο, διότι εν προκειμένω το ίδιο το Σύνταγμα στο τελευταίο εδάφιο του άρθρου 73 παρ. 2 Σ. ρητώς ότι τα νομοσχέδια για συντάξεις πρέπει να είναι ειδικά και δεν επιτρέπεται, με ποινή την ακυρότητα, να αναγράφονται διατάξεις για συντάξεις σε νόμους που αποσκοπούν στη ρύθμιση άλλων θεμάτων. Έτσι, η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου έχει αποφανθεί ότι ελέγχεται δικαστικά η μη τήρηση της ως άνω συνταγματικής υποχρέωσης με την παρεμβολή συνταξιοδοτικών διατάξεων σε νόμο που δεν είναι ειδικός και ρυθμίζει και άλλα μη συνταξιοδοτικής φύσης ζητήματα³⁹⁸.

³⁹⁵ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 140.

³⁹⁶ Βλ. ΣτΕ 1852/1977 Ολομ.

³⁹⁷ Βλ. ΣτΕ 668/2012 Ολομ. · ΣτΕ 1283-4/2012 Ολομ. · ΣτΕ 3783/2015. Πρβλ. και ΑΕΔ 11/2003 · και ΣτΕ 2304/1995 Ολομ.

³⁹⁸ Βλ. ΕΛΣυν Ολομ. 1636/1992.

2. Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ως αποτέλεσμα της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των λοιπών κανόνων δικαίου

Σε ένα συνταγματικό κράτος το Σύνταγμα αποτελεί το κανονιστικό θεμέλιο, με βάση το οποίο ιδρύονται τα νομοθετικά όργανα, προσδιορίζεται η αρμοδιότητά τους, καθορίζεται η λειτουργία τους και εντέλει ρυθμίζονται οι ίδιες οι διαδικασίες παραγωγής των νόμων. Κάθε κανόνας δικαίου, που θεσπίζεται σε ένα τέτοιο κράτος, στηρίζεται στο Σύνταγμα και αντλεί την ισχύ του από αυτό. Η εν λόγω υπεροχή του Συντάγματος έναντι των νόμων είναι ουσιαστική υπεροχή και αποτελεί αυτονόητη συνθήκη οποιασδήποτε φύσης και αν είναι το Σύνταγμα, δηλαδή είτε είναι εθιμικό είτε γραπτό είτε είναι ήπιο είτε αυστηρό³⁹⁹.

205

A. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος και ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων

Τα αυστηρά όμως Συντάγματα υπερέχουν των κοινών νόμων και εκ του λόγου ότι μεταβάλλονται κατά διαδικασία δυσχερέστερη, απαιτητικότερη και εντέλει αυστηρότερη από τους λοιπούς κανόνες δικαίου⁴⁰⁰. Η διαδικασία αυτή διακρίνεται από τη συνήθη νομοπαραγωγική λειτουργία και δεσμεύει, όχι μόνο τη διοίκηση και τα δικαστήρια, αλλά και τον κοινό νομοθέτη. Το γεγονός τούτο έχει ως νομική συνέπεια τη δημιουργία μιας ιεραρχικής τάξης μεταξύ των κανόνων δικαίου, προσδίδοντας στο Σύνταγμα, πέραν της ουσιαστικής υπεροχής, και μία αυξημένη τυπική ισχύ των διατάξεών του⁴⁰¹. Σε ένα τέτοιο σύστημα ιεραρχικής διάρθρωσης των κανόνων δικαίου ισχύει η αυτονόητη υποχρέωση εναρμόνισης όλων των υποδεεστέρων ουσιαστικών νόμων με τους κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος⁴⁰². Η ουσιαστική και τυπική υπεροχή οποιουδήποτε κανόνα έναντι άλλου δημιουργεί την υποχρέωση μη παραβίασης των ρυθμίσεων του πρώτου από τον δεύτερο.

206

Η αυξημένη ουσιαστική και τυπική ισχύς, δηλαδή η νομική υπεροχή, του Συντάγματος έναντι όλων των λοιπών κανόνων δεν συνεπάγεται αυτονόητα ότι η μη παραβίαση των συνταγματικών κανόνων από τον νομοθέτη ανατίθεται στον δικαστή.

207

³⁹⁹ Βλ. Χ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τομ. Α', 1959, σελ. 38.

⁴⁰⁰ Βλ. Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2002, σελ. 164 επ.

⁴⁰¹ Βλ. *Ibidem*, σελ. 284 επ.

⁴⁰² Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 35.

θέτει, ωστόσο, το ζήτημα της προσφορότερης διαδικασίας ελέγχου της συμφωνίας των νόμων προς το Σύνταγμα.

- 208 Επ' αυτού έχουν επικρατήσει διεθνώς δύο κυρίως λύσεις, με πολλές βέβαια ενδιάμεσες ή μικτές εφαρμογές. Προς διερεύνηση της εναρμόνισης του νόμου με το Σύνταγμα εφαρμόζεται στις διάφορες έννομες τάξεις είτε ο πολιτικός έλεγχος⁴⁰³ είτε ο δικαστικός έλεγχος⁴⁰⁴. Ο πολιτικός έλεγχος συνίσταται σε μία τακτική παρακολούθηση του νομοθετικού έργου, η οποία διενεργείται κατά κανόνα από όργανο εκλεγμένο άμεσα ή έμμεσα. Ο πολιτικός αυτός έλεγχος είναι κατά το συνηθέστερον έργο του ίδιου του νομοθετικού σώματος, πράγμα που συνάδει απόλυτα με την πολυσιχδή κοινοβουλευτική λειτουργία. Από την άλλη πλευρά ο δικαστικός έλεγχος συνίσταται στην αναγνώριση της εξουσίας όλων ή ορισμένων δικαστηρίων ή και συγκεκριμένου μόνον δικαιοδοτικού οργάνου να κρίνει σχετικά με τη συμφωνία οποιουδήποτε νόμου προς το Σύνταγμα και να αποφαινεται ή όχι σχετικά με την ισχύ ή το κύρος του αντισυνταγματικού νόμου.
- 209 Στις χώρες που ισχύουν αυστηρά Συντάγματα η ιεράρχηση των κανόνων δικαίου είναι δεδομένη. Αυτό που διαφοροποιείται είναι η απονομή του πρωτεύοντος ρόλου στον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων είτε στο ίδιο το νομοθετικό σώμα είτε στα δικαστήρια. Χωρίς να αμφισβητείται το νομιμοποιητικό υπόβαθρο του νομοθέτη ή το κύρος των δικαστηρίων, ιστορικοί κυρίως λόγοι υπαγορεύουν διεθνώς τη μία ή την άλλη λύση ή και μικτά ή ενδιάμεσα συστήματα.
- 210 Ενδεικτικό παράδειγμα αμιγώς πολιτικού ελέγχου αποτελεί το σύστημα που ακολουθείται στη μεγάλη Βρετανία και στην Ελβετία⁴⁰⁵. Στην πρώτη περίπτωση, η θεσμική κυριαρχία του κοινοβουλίου και η υπεροχή του νόμου⁴⁰⁶ (και όχι αυτός καθ'

⁴⁰³ Βλ. Γ. Κασσιμάτη, *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, 1999, σελ. 14 επ.

⁴⁰⁴ Εντελώς εξαιρετικό ελεγκτικό μηχανισμό αποτελεί και το δικαίωμα αντίστασης των πολιτών, βλ. Χ. Σγουρίτσα, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, ό.π., σελ. 67 επ.· Φ. Σπυρόπουλο, *Το δικαίωμα αντίστασης*, ό.π., σελ. 69 επ.

⁴⁰⁵ Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, 2013, σελ. 35.

⁴⁰⁶ Πρόκειται για τις έννοιες «sovereignty of law» και «supremacy of parliament». Μόνον η Βουλή έχει υπό το αγγλικό Σύνταγμα το δικαίωμα να θεσπίζει ή να καταργεί οποιονδήποτε νόμο, ενώ κανένα μονοπρόσωπο ή συλλογικό όργανο δεν αναγνωρίζεται από το αγγλικό δίκαιο να έχει

εαυτόν ο ήπιος και κατά κανόνα εθιμικός χαρακτήρας του Συντάγματος, ο οποίος επίσης οφείλεται στην κυριαρχία του κοινοβουλίου), επιτρέπει τη θέσπιση, κατάργηση ή και τον έλεγχο των νόμων αποκλειστικώς και μόνον από το νομοθετικό σώμα⁴⁰⁷. Στη μεγάλη Βρετανία υπό την έννοια αυτή, μέχρι και την αποχώρηση της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν είχε κατορθώσει να επιλυθεί με ασφάλεια το πρόβλημα της εναρμόνισης των εθνικών νόμων με το υπερισχύον Ενωσιακό Δίκαιο⁴⁰⁸. Στην Ελβετία, όπου ισχύει γραπτό και αυστηρό Σύνταγμα, αποκλείεται με ρητή διάταξη, που επιβεβαιώθηκε και από δημοψήφισμα, η δικαστική αμφισβήτηση της συνταγματικότητας των ομοσπονδιακών νόμων. Η επιλογή αυτή αποδίδεται στους ολοκληρωμένους μηχανισμούς άμεσης δημοκρατίας, που ισχύουν και εφαρμόζονται συχνά στη χώρα αυτή, οι οποίοι δεν συμβιβάζονται με την παρέμβαση των δικαστηρίων στην άμεση λαϊκή εντολή⁴⁰⁹.

Συστήματα δικαστικού κυρίως ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων εφαρμόζονται, ενδεικτικώς, αφενός στις ΗΠΑ, στην Ελλάδα κ.α., όπου ο έλεγχος αυτός ασκείται από οποιοδήποτε δικαστήριο, και αφετέρου στη Γερμανία, στην Αυστρία, στην Ιταλία κ.α., όπου ο έλεγχος έχει ανατεθεί σε συγκεκριμένο ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο με την πρωτοβουλία για την παραπομπή υποθέσεων προς διενέργεια ελέγχου να κατανέμεται ανάμεσα στα δικαστήρια (κατασταλτικός έλεγχος) και στο νομοθετικό σώμα (προληπτικός έλεγχος)⁴¹⁰.

Μία ενδιάμεση επιλογή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το σύστημα που υιοθέτησε η Γαλλία⁴¹¹. Το γαλλικό Σύνταγμα του 1958, αφενός μεν επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, η οποία έχει επιφυλαχθεί και συγκεντρώνεται σε

211

212

δικαίωμα να υπερβεί, να μην εφαρμόσει ή να ακυρώσει τους νόμους της Βουλής. A. V. Dicey, *The Law of the Constitution*, 10th ed., 1959, σελ. 39 επ.

⁴⁰⁷ Βλ. D. L. Keir/F. H. Lawson, *Cases in Constitutional Law*, 6th ed., 1979, σελ. 1 επ. και 68 επ.

⁴⁰⁸ Βλ. A. K. Bradley/K. D. Ewing, *Constitutional and Administrative Law*, 13th ed., 2003, σελ. 119 επ. και ιδίως 128 επ.

⁴⁰⁹ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 43 επ. · Β. Σκουρή, *Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Προσανατολισμοί στο Δημόσιο Δίκαιο (I)*, 1996, σελ. 344 επ.

⁴¹⁰ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα*, ό.π., σελ. 171 επ.

⁴¹¹ Βλ. Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 186· και 188, Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 30.

ένα κατά το μάλλον δικαιοδοτικό όργανο (το Συνταγματικό Συμβούλιο), αφετέρου όμως η πρωτοβουλία για την παραπομπή οποιουδήποτε ζητήματος ενώπιόν του επιφυλάσσεται για ορισμένα μόνον πολιτειακά όργανα αποκλειστικώς σε προληπτικό στάδιο⁴¹². Ωστόσο, ενώ μέχρι πρόσφατα αποκλείονταν από τη δυνατότητα παραπομπής ρητώς τα δικαστήρια και άρα αποκλείονταν κάθε κατασταλακτικός έλεγχος, με την αναθεώρηση του γαλλικού Συντάγματος τον Ιούλιο του 2008 προστέθηκε στο άρθρο 61 νέα διάταξη (παρ. 61-1), με την οποία προβλέπεται πλέον ότι, εφόσον προβληθεί ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου ότι διάταξη νόμου παραβιάζει συνταγματικά δικαιώματα, τα ανώτατα δικαστήρια της χώρας μπορούν να παραπέμψουν το ζήτημα στο Συνταγματικό Συμβούλιο. Στη συγκεκριμένη βέβαια έννομη τάξη, όπως και στη βρετανική, συνεχίζει να κυριαρχεί στον επιστημονικό διάλογο έντονος σκεπτικισμός σε σχέση με τη δυνατότητα διείσδυσης του δικαστικού ελέγχου στο αποτέλεσμα της πλέον αντιπροσωπευτικής λειτουργίας του πολιτεύματος, της κοινοβουλευτικής και νομοθετικής.

Β. Η διπλή θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νομών στην ελληνική έννομη τάξη

- 213 Το ελληνικό Σύνταγμα, χαρακτηριζόμενο ως τυπικό και αυστηρό⁴¹³ αφενός συντίθεται από κανόνες αυξημένης ουσιαστικής ισχύος, και αφετέρου προστατεύεται από ειδική διαδικασία αναθεώρησης, που δεν επιτρέπει τροποποίηση, κατάργηση ή προσθήκη συνταγματικών κανόνων μέσω της κοινής νομοπαραγωγικής λειτουργίας. Βέβαια, έχει εξηγηθεί ότι η νομική υπεροχή του Συντάγματος έναντι όλων των λοιπών κανόνων δεν συνεπάγεται αυτονόητα την υποχρέωση των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν διατάξεις, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα. Όπως

⁴¹² Βλ. αναλυτικά D. Rousseau, *Droit de contentieux constitutionnel*, 7e ed., 2006, σελ. 49 επ. · P. Avril/J. Gicquel, *Le Conseil constitutionnel*, 5e ed., 2005, σελ. 31 επ. · G. Drago, *Contentieux constitutionnel français*, 2e ed., 2006, σελ. 12 επ. · F. Luchaire, *Le Conseil constitutionnel*, 2e ed., 1998, том. 1, σελ. 34 επ. · G. Drago/B. François/N. Molfessis, *La légitimité de la jurisprudence du Conseil constitutionnel*, 1999, σελ. 76 επ. · B. Mathieu/M. Verpeaux, *Contentieux constitutionnel des droits fondamentaux*, 2002, σελ. 65 επ. · V. L. Favoreu/L. Philip, *Les grandes décisions du Conseil constitutionnel*, 14e ed., 2007, απόφαση αριθ. 36, παρ. 11 επ. και ιδίως 14, σελ. 577 επ.

⁴¹³ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα*, ό.π., σελ. 167 επ.

όμως ήδη αναφέρθηκε, από το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι σκέψεις αυτές αποτέλεσαν το θεμέλιο της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων, η οποία στηριζόταν στα τυπικά και αυστηρά στοιχεία του Συντάγματος, για να συναγάγει την υποχρέωση των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συμφωνία των νόμων με το Σύνταγμα, πολύ πριν θεσπισθεί η ρητή απαγόρευση εφαρμογής των αντισυνταγματικών διατάξεων⁴¹⁴. Η υποχρέωση ελέγχου της συμφωνίας των τυπικών νόμων με τους ιεραρχικά υπερισχύοντες κανόνες δικαίου, ακόμη και σήμερα αναγνωρίζεται ως αυτοτελής και επαρκές θεμέλιο του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων⁴¹⁵.

Εξάλλου, χωρίς την αναγνώριση της αυξημένης τυπικής ισχύος του Συντάγματος, «δεν είναι καν νοπή η αντισυνταγματικότητα των νόμων»⁴¹⁶. Η αυξημένη δε τυπική ισχύς του Συντάγματος «σημαίνει κατ' εννοιολογική ανάγκη την υπαγωγή και του νομοθέτη στο Σύνταγμα»⁴¹⁷ και συμπυκνώνει, αν όχι την υποχρέωση, τουλάχιστον την εξουσία των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν διατάξεις, οι οποίες έρχονται σε παραβίαζον το Σύνταγμα. Άλλωστε, στην τυπική αυτή υπεροχή των γενικά παραδεδεγμένων κανόνων διεθνούς δικαίου και των κανόνων των διεθνών συμβάσεων, που έχουν κυρωθεί με νόμο, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 Σ., επιστηρίζεται ο δικαστικός έλεγχος εναρμόνισης του εσωτερικού δικαίου με τους υπερισχύοντες κανόνες του διεθνούς δικαίου⁴¹⁸.

Όσον αφορά τον γενικό προβληματισμό περί της εξουσίας των δικαστηρίων να ελέγχουν τους νόμους (ακόμη δε και τους κανόνες δικαίου, που θεσπίζονται από ένα αντιπροσωπευτικό νομοθετικό σώμα), ως προς τη συμφωνία τους με το Σύνταγμα, στη χώρα μας δεν τίθεται καν θέμα συζητήσεως, καθόσον ισχύει ρητή απαγόρευση εφαρμογής των αντισυνταγματικών νόμων από τα ελληνικά δικαστήρια, σύμφωνα με

⁴¹⁴ Οι πρώτες αποφάσεις χρονολογούνται από το τέλος του 19^{ου} αιώνα και είχαν ως έρεισμα τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος του 1864, βλ. ΕφΑθ 1710/1982, 1817/1983 και την ιστορική ΑΠ 23/1897.

⁴¹⁵ Βλ. Α. Δημητρόπουλο, *Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου*, τ. Α', 2004, σελ. 396 επ.

⁴¹⁶ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 95.

⁴¹⁷ *Ibidem*, σελ. 89.

⁴¹⁸ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, τόμος 1, ό.π., σελ. 87 επ.· Π. Δαγτόγλου, *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 185 επ.

τις επιταγές της διάταξης του άρθρου 93 παρ. 4 Σ.⁴¹⁹. Η συγκεκριμένη όμως ρητή συνταγματική πρόβλεψη δεν είναι υπεύθυνη για τον ίδιο τον εν γένει δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων. Η αναγκαστική εμπλοκή των δικαστηρίων στη διερεύνηση της συνταγματικότητας των νόμων έχει, όπως εξηγήθηκε, την ιστορική και δογματική αφετηρία της στην παραδοχή της νομικής υπεροχής των κανόνων του Συντάγματος έναντι όλων των λοιπών κανόνων δικαίου⁴²⁰.

216 Ως εκ τούτου ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στο δίκαιο της χώρας μας θεμελιώνεται σε δύο συνταγματικής προέλευσης κανονιστικούς πυλώνες: Ο πρώτος συνάγεται από τον τυπικό και αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος⁴²¹, ο οποίος διαμορφώνει έτσι ένα κανονιστικό πλέγμα τυπικής υπεροχής των συνταγματικών διατάξεων έναντι οποιουδήποτε άλλου ουσιαστικού κανόνα δικαίου⁴²². Ο δεύτερος πυλώνας δομείται επί της επίσης ρητής απαγόρευσης εφαρμογής αντισυνταγματικών νόμων από τα ελληνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 93 παρ. 4 Σ.⁴²³.

217 Σε κάθε όμως περίπτωση, η θέσπιση ρητής και αυστηρής απαγόρευσης εφαρμογής των διατάξεων που παραβιάζουν τους συνταγματικούς κανόνες δεν ήταν άνευ σημασίας. Στο συγκεκριμένο άλλωστε πλαίσιο διαμορφώθηκαν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, τα οποία προσέδωσαν στο ελληνικό σύστημα μία μοναδική φυσιογνωμία στον χώρο της Ηπειρωτικής Ευρώπης. Μολονότι η ρητή διάταξη του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. δεν ήταν απαραίτητη, για να κατοχυρωθεί ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, εντούτοις από την ιστορική προβολή των λόγων θεσπίσεώς τους προκύπτει ότι κύριος σκοπός του συντακτικού νομοθέτη αποτελούσε η άρση οιασδήποτε

⁴¹⁹ Βλ. Α. Μάνεση, «Ζητήματα εκ του ανισχύρου των αντισυνταγματικών νόμων», σε: *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (I)*, 1980, σελ. 288 επ.· Β. Σκουρή, *Συστήματα του δικαστικού ελέγχου*, ό.π., σελ. 347 επ.· Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 49 επ.

⁴²⁰ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 22 επ., Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου (I)*, 1991, σελ. 167 επ.

⁴²¹ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου (I)*, ό.π., σελ. 167 επ.

⁴²² Βλ. Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 284 επ.

⁴²³ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 49 επ.

αμφισβητήσεων σχετικά με τη συγκεκριμένη εξουσία και υποχρέωση των δικαστηρίων⁴²⁴.

Η θέσπιση δε της ρητής συνταγματικής υποχρέωσης των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν αντισυνταγματικούς νόμους, αφενός μεν κατοχύρωσε απερίφραστα τον έλεγχο της συνταγματικότητας, θεσιζοντας για τα δικαστήρια υποχρέωση (και όχι ευχέρεια), αφετέρου όμως περιόρισε τη γενική εξουσία ελέγχου, που θα μπορούσε να προκύπτει από την αρχή της υπεροχής του Συντάγματος. Περίορισε, με άλλα λόγια, τον γενικό κανόνα «*lex superior derogat legi inferiori*», και μάλιστα υπό δύο σαφείς δεσμεύσεις: Η πρώτη δέσμευση συμπυκνώνεται στη διατύπωση πως ο νόμος πρέπει να παραβιάζει το Σύνταγμα. Τα δικαστήρια δεν αναλαμβάνουν έναν επί τούτου έλεγχο, ούτε αναζητούν την οποιαδήποτε μη εναρμόνιση των νόμων σε επίπεδο προθέσεων ή άλλων ερμηνευτικών υπερβάσεων⁴²⁵. Η δεύτερη δέσμευση περιορίζει τον δικαστή αποκλειστικώς στην υποχρέωσή του να μην εφαρμόζει τον αντισυνταγματικό νόμο, και δεν τον εξοπλίζει με εξουσία ή άλλη θεσμική δύναμη να τον κηρύσσει αντισυνταγματικό ή να εγκαταλείπει τα δικαιοδοτικά του καθήκοντα και να παρεμβαίνει στα εκτελεστικά ή δημιουργικά καθήκοντα άλλων λειτουργιών⁴²⁶.

Με την έννοια λοιπόν αυτή, ο δικαστικός έλεγχος των νόμων δεν είναι ασυμβίβαστος με τη λειτουργία και αποστολή του άμεσα εκλεγμένου νομοθετικού σώματος, καθόσον πρωτίστως διασφαλίζει την προστασία και διαφύλαξη του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος⁴²⁷. Έτσι, η αυστηρότητα των συνταγματικών κανόνων δεν δύναται να τεθεί υπό αμφισβήτηση ούτε από την εκάστοτε πλειοψηφία ούτε από το άμεσα εκλεγμένο νομοθετικό όργανο, και απαιτεί σε κάθε περίπτωση

⁴²⁴ Βλ. *Ibidem*, σελ. 50.

⁴²⁵ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Οι ιδιομορφίες του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: παράγοντες εντατικοποίησης ή περιορισμού του ελέγχου*, ΤοΣ 1988, σελ. 454 επ. · Χ. Γεραρή, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Εφαρμογές ΔΔ 1988, σελ. 437 επ. · Μ. Κυπραίο, «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ*, 1979, σελ. 201 επ. · Π. Δαγτόγλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ΝοΒ 1988, σελ. 721 επ.

⁴²⁶ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου (I)*, ό.π., σελ. 180.

⁴²⁷ Βλ. Σ. Αθανασίου, «Ο μη έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια», σε: *Σύγχρονοι νομικοί προβληματισμοί στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης*, 2004, σελ. 614.

συγκεκριμένη αναθεωρητική διαδικασία⁴²⁸. Ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας υπηρετεί λοιπόν τη διατήρηση, όχι μόνον της τυπικής υπεροχής, αλλά και της κανονιστικής αρτιότητας του Συντάγματος⁴²⁹, καθόσον, όπως είχε αποφανθεί ο Άρειος Πάγος στη γενέθλια για τον έλεγχο συνταγματικότητας απόφασή του, όταν διάταξη νόμου παραβιάζει το Σύνταγμα, τούτο εξομοιώνεται με αναθεώρηση θεμελιώδους ρύθμισής του με ένα απλό νομοθέτημα⁴³⁰.

3. Τα χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων

220 Τα περισσότερα κράτη της Ευρώπης ακολουθούν ένα συγκεντρωτικό οργανωτικό πρότυπο ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων⁴³¹. Στις περιπτώσεις αυτές ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ανήκει στην ειδική και αποκλειστική δικαιοδοσία ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου⁴³². Σε συγκεκριμένα όμως κράτη, μεταξύ των οποίων και η χώρα μας, αναγνωρίζεται εξουσία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων καταρχήν σε όλα τα εθνικά δικαστήρια, είτε με βάση ρητή συνταγματική πρόβλεψη είτε με βάση πάγια νομολογιακή παράδοση⁴³³. Στις έννομες αυτές τάξεις δεν λειτουργεί Συνταγματικό Δικαστήριο, ενώ η προβλεπόμενη αποκέντρωση ή διάχυση της εξουσίας αυτής σε όλα τα τακτικά δικαστήρια είναι υπεύθυνη για τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων. Στην ελληνική έννομη τάξη από τη ρητή συνταγματική υποχρέωση, που απευθύνεται σε όλα τα δικαστήρια ανεξαιρέτως, και επιβάλλει να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα, συνάγεται ότι ο διενεργούμενος έλεγχος συνταγματικότητας είναι διάχυτος, παρεμπίπτων, συγκεκριμένος, κατασταλακτικός, δηλωτικός και αυτεπάγγελτος. Ειδικότερα:

⁴²⁸ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 24.

⁴²⁹ Βλ. Β. Καράκωστα, *Τα δικαστήρια εγγυητές*, ό.π., σελ. 499 επ.

⁴³⁰ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 116.

⁴³¹ Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ό.π., σελ. 35.

⁴³² Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 126 επ.

⁴³³ Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ό.π., σελ. 36.

A. Ο διάχυτος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

Το πρώτο και σημαντικότερο στοιχείο του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων προκύπτει από τη ρητή διατύπωση του άρθρου 93 παρ. 4 Σ., το οποίο καθιερώνει υποχρέωση που καταλαμβάνει όλα τα δικαστήρια γενικώς και αδιακρίτως. Από την ανεξάρτητη αυτή υποχρέωση του συνόλου των δικαστηρίων να μην εφαρμόζουν διατάξεις νόμων, οι οποίες αντίκεινται στο Σύνταγμα, συνάγεται και το χαρακτηριστικό γνώρισμα του διάχυτου ελέγχου. Ως εκ τούτου ο έλεγχος συνταγματικότητας προσδιορίζεται ως «διάχυτος», με την έννοια ότι ασκείται από όλα τα δικαστήρια, ανεξαρτήτως βαθμού ή δικαιοδοσίας, εφόσον καλούνται να εφαρμόσουν ισχύουσα διάταξη νόμου, επιλύοντας διαφορά ή αίροντας αμφισβήτηση σε συγκεκριμένη υπόθεση⁴³⁴. Επιτρέπεται δε σε όλα τα δικαστήρια ανεξαρτήτως βαθμού, δηλαδή ακόμη και στα κατώτερα, να διενεργούν έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων, αφού ασκούν δικαιοδοτική λειτουργία, ενώ είναι «εξοφλισμένα με τις συνταγματικές εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας»⁴³⁵. Με την έννοια αυτή ο διάχυτος έλεγχος συνταγματικότητας διακρίνεται από τον «συγκεντρωτικό», ο οποίος διενεργείται από ένα μόνον όργανο (συνήθως Συνταγματικό Δικαστήριο) με αποκλειστική δικαιοδοσία επί των οικείων ζητημάτων.

221

Η διάταξη του άρθρου 93 παρ. 4 Σ., όπως έχει υποστηριχθεί, δεν συνιστά απλώς μία ειδικότερη εκδήλωση της αρχής του κράτους δικαίου, αλλά κατοχυρώνει και το σύστημα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από όλα τα δικαστήρια και συνεπώς χωρίς αναθεώρηση της διατάξεως αυτής δεν είναι επιτρεπτή η συγκέντρωση του ελέγχου μόνον στα ανώτατα δικαστήρια⁴³⁶. Επιπλέον, ο διάχυτος

222

⁴³⁴ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος – Δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου;*, ΤοΣ 2007, σελ. 790· Κ. Γιαννακόπουλο, *Ο διάχυτος και παρεμπόπων δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου*, ΕφημΔΔ 2009, σελ. 825 επ.

⁴³⁵ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των, ό.π.*, σελ. 790.

⁴³⁶ Βλ. Πρακτικό Διοικητικής Ολομέλειας ΣτΕ 6/2000. Στο ίδιο βέβαια Πρακτικό διατυπώθηκε και η άποψη ότι από τη διάταξη της παραγράφου 4 του άρθρου 93 Σ. δεν προκύπτει ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει συγκεκριμένο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων αλλά ο ισχύων διάχυτος τρόπος εκδίκασσεως των συνταγματικών διαφορών προκύπτει από την παράλειψη συγκεντρώσεως του ελέγχου σε ένα δικαστήριο.

έλεγχος δεν αναθέτει στα δικαστήρια απλώς και μόνον τη διάγνωση της αντισυνταγματικότητας του νόμου, αλλά επιβάλλει η εν λόγω διαπίστωση να ακολουθείται από δικαιοδοτική κρίση, η οποία θα τηρεί την οικεία συνταγματική υποχρέωση και δεν θα εφαρμόζει στην επίδικη περίπτωση τον νόμο που κρίνει ως αντισυνταγματικό. Ως εκ τούτου δεν μπορεί ο κοινός νομοθέτης να υποχρεώσει τα δικαστήρια να μην αποφαινόμενοι στις περιπτώσεις αυτές επί της υποθέσεως που έχει παραδεκτώς αχθεί ενώπιόν τους, αλλά να παραπέμπουν το ζήτημα προς οριστική επίλυση σε ανώτερα δικαστήρια⁴³⁷.

- 223 Το γεγονός δε ότι κατώτερα δικαστήρια μπορούν να αποφαινόμενοι για ζητήματα συνταγματικότητας δεν δημιουργεί ζητήματα ασφάλειας δικαίου ή αντίθετων αποφάσεων ή κατακερματισμού της νομολογίας, και μάλιστα σε διαφορές συνταγματικού χαρακτήρα. Και τούτο, διότι εντέλει οι διαφορές αυτές θα επιλυθούν τελειωτικά από τα ανώτατα δικαστήρια κάθε δικαιοδοσίας μετά από άσκηση των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων. Δεν δημιουργείται ομοίως ζήτημα από τη διάχυση του ελέγχου στα δικαστήρια όλων των δικαιοδοσιών. Σε περίπτωση δηλαδή που δύο ανώτατα δικαστήρια αποφανθούν διαφορετικά σε σχέση με τη συνταγματικότητα της ίδιας διάταξης, τότε η άρση της σχετικής αμφισβήτησης θα επιλυθεί με βάση το άρθρο 100 παρ. 1 περ. ε' Σ. από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο⁴³⁸.

Β. Ο παρεμπόπων δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

- 224 Στην ελληνική έννομη τάξη, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν προβλέπεται ούτε ένδικο βοήθημα ούτε διαδικασία ευθείας προσβολής στα δικαστήρια διάταξης τυπικού νόμου. Ως εκ τούτου το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας μιας διάταξης δεν δύναται ποτέ να αποτελέσει το κύριο αντικείμενο οποιασδήποτε δίκης σε οποιοδήποτε δικαστήριο ανεξαρτήτως βαθμού και δικαιοδοσίας⁴³⁹ (με εξαίρεση την οριοθετημένη δικαιοδοσία του ΑΕΔ, που θα αναλυθεί στη συνέχεια). Η κρίση περί αντισυνταγματικότητας αναφύεται πάντοτε ως παρεμπόπων ζήτημα της κύριας δίκης, το αντικείμενο της οποίας εξαρτάται από το αίτημα του διαδίκου και οριοθετείται με

⁴³⁷ Βλ. Πρακτικό Διοικητικής Ολομέλειας ΣτΕ 4/2007.

⁴³⁸ Βλ. Μ. Κυπραίο, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο: Όργανο συνταγματικής δικαιοσύνης κατά το άρθρο 100 παρ. 1 του Συντάγματος*, ΤοΣ 1977, σελ. 251 επ.

⁴³⁹ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 136.

βάση τους δικονομικούς κανόνες κάθε δικαιοδοσίας. Ως εκ τούτου, στη δικονομική του διάσταση ο δικαστικός έλεγχος αντιμετωπίζει το ζήτημα της συνταγματικότητας, ως προδικαστικό ζήτημα⁴⁴⁰. Από τον εν λόγω παρεμπόμποντα έλεγχο, κατά τον οποίο η κρίση περί αντισυνταγματικότητας δεν δύναται να αποτελέσει το κύριο αντικείμενο της δίκης, διακρίνεται ο κύριος ή ευθύς έλεγχος αντισυνταγματικότητας, κατά τον οποίο η συμφωνία διάταξης νόμου με το Σύνταγμα δεν συνιστά απλώς προδικαστικό ζήτημα, αλλά αποτελεί το κύριο αντικείμενο της δίκης⁴⁴¹.

Με την έννοια αυτή έχει κριθεί ότι το Σύνταγμα αποκλείει την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως κατά των πράξεων της νομοθετικής λειτουργίας, καθόσον, εκτός του περιορισμού του άρθρου 95 παρ. 1 περ. α' Σ., θα οδηγούσε σε ευθύ έλεγχο της συνταγματικότητας των προσβαλλόμενων διατάξεων. Μάλιστα, ο αποκλεισμός του ακυρωτικού ελέγχου των πράξεων της νομοθετικής λειτουργίας ισχύει και στην περίπτωση του αμιγώς τυπικού νόμου, δηλαδή στην περίπτωση κατά την οποία ο νόμος δεν θεσπίζει απρόσωπους κανόνες δικαίου, αλλά εισάγει ατομικές ρυθμίσεις, χωρίς να κωλύεται προς τούτο από το Σύνταγμα. Ακόμη δε και όταν η εκ του νόμου ατομική ρύθμιση εννόμου σχέσεως ή καταστάσεως είναι εξαντλητική και δεν καταλείπεται στην εκτελεστική λειτουργία αρμοδιότητα για την έκδοση εκτελεστών διοικητικών πράξεων, ο ακυρωτικός δικαστής αδυνατεί να ελέγξει ευθέως την, υπό μορφή τυπικού νόμου, ατομική ρύθμιση⁴⁴². Και τούτο, διότι μία τέτοια δικονομική

⁴⁴⁰ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 1608/1982, 2999/1988, 106/1991, 2066/1999, 3195/2000. Κατά τη ΣτΕ 1265/2014 η εξέταση του ζητήματος, που αφορά στην ισχύ του εφαρμοστέου νομικού κανόνα, συνιστά πρόκριμα για οποιαδήποτε άλλη κρίση, ήταν υποχρεωτική για το δικαστήριο.

⁴⁴¹ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 53 επ.

⁴⁴² Βλ. ΣτΕ Ολομ. 4362/1997, 391, 1847, 3070/2008, 3053, 3976-3982/2009, 4076/2010, 215/2016, 44-48/2021, 190-191/2022. Έχει γίνει λοιπόν δεκτό ότι στην περίπτωση αυτή, ενόψει των οριζομένων στο άρθρο 20 παρ. 1 Σ., το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας, μορφή της οποίας είναι και ο κατά το άρθρο 95 παρ. 1 περ. α' Σ. ακυρωτικός έλεγχος, να δέχεται ως προσβλητή ενώπιον του κάθε πράξη οργάνου της Διοικήσεως η οποία εκδίδεται προς εκτέλεση των οριζομένων στον νόμο, έστω και αν η έκδοσή της δεν προβλέπεται ρητώς σ' αυτόν. Τούτο δε διότι, άλλως, ο θιγόμενος από την ατομική ρύθμιση του νόμου και μη δυνάμενος να ζητήσει ευθέως την ακύρωσή της θα απεστερείτο του δικαιώματος για δικαστική προστασία (ΣτΕ Ολομ. 3976-3982/2009, 215/2016, 44-48/2021, 190-191/2022). Στην κρίση όμως αυτή έχει αντιταχθεί ότι στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο δεν εξετάζει παρεμπιπτόντως τη συνταγματικότητα μέσω του ελέγχου της νομιμότητας εκτελεστής, κατά το άρθρο 95 παρ. 1 περ.

επιλογή θα οδηγούσε σε ευθύ έλεγχο της συνταγματικότητας πράξης της νομοθετικής λειτουργίας.

- 226 Η κρίση λοιπόν του δικαστηρίου για την αντισυνταγματικότητα του εφαρμοστέου νόμου είναι πάντοτε παρεμπόδιση και επομένως οι συνέπειές της εξαντλούνται στο πλαίσιο της εκάστοτε δίκης, τόσο ως προς τον χρόνο, στον οποίο η κρίση αυτή ανατρέχει, όσο και ως προς τα πρόσωπα στα οποία αυτή αφορά, η δε παρεμπιπτόντως κριθείσα αντισυνταγματικότητα του νόμου δεσμεύει, ως κριθέν ζήτημα, μόνον τους διαδίκους της συγκεκριμένης δίκης (*res iudicata facit ius inter partes*)⁴⁴³. Όπως όμως ήδη αναφέρθηκε, ο έλεγχος συνταγματικότητας των κανονιστικών πράξεων μπορεί, εκτός από παρεμπίπτων, να είναι και κύριος, καθόσον οι ουσιαστικοί αυτοί νόμοι αποτελούν κατά το οργανικό κριτήριο διοικητικές πράξεις και συνεπώς προσβάλλονται ευθέως κατά το άρθρο 95 παρ. 1 εδ. α' Σ. με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Στην περίπτωση αυτή η συμφωνία της κανονιστικής πράξης με το Σύνταγμα αποτελεί κύριο, και όχι προδικαστικό, ζήτημα⁴⁴⁴.

Γ. Ο κατασταλτικός και συγκεκριμένος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

- 227 Από τον διάχυτο και παρεμπόδιοντα χαρακτήρα του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων συνάγονται και τα περαιτέρω ιδιαίτερα γνωρίσματα, που χαρακτηρίζουν τον

α' Σ., πράξης διοικητικής αρχής στο πλαίσιο του δικαιοδοτικού του έργου, όπως συνάγεται από το άρθρο 93 παρ. 4 Σ., αλλά, κατ' ουσίαν, προβαίνει σε ευθύ έλεγχο της συνταγματικότητας των διατάξεων του τυπικού νόμου, αντιθέτως, προς το καθιερούμενο από το Σύνταγμα σύστημα του παρεμπόδιοντος και κατασταλτικού ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου. Δεν μπορεί δε το Συμβούλιο της Επικρατείας, επιλαμβανόμενο αιτήσεως ακυρώσεως κατά πράξης, η οποία δεν παράγει έννομες συνέπειες, να μετατραπεί, με την επίκληση του άρθρου 20 παρ. 1 Σ., σε συνταγματικό δικαστήριο, ελέγχοντας ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό, ευθέως τη συνταγματικότητα των νόμων. Απαιτείται, προς τούτο, να προηγηθεί αναθεώρηση του Συντάγματος, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 110 (μειοψηφία σε ΣτΕ Ολομ. 3976/2009).

⁴⁴³ Βλ. ΣτΕ 1880/2019 Ολομ.

⁴⁴⁴ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, Δίκαιο & Πολιτική 6/1983, σελ. 9 επ. · Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία*, ό.π., σελ. 59 επ.

έλεγχο αυτό ως κατασταλτικό και συγκεκριμένο. Ο προβλεπόμενος στο άρθρο 93 παρ. 4 Σ. έλεγχος είναι κατ' αρχήν κατασταλτικός, αφού ρητώς διενεργείται σε ήδη ισχύουσα διάταξη, επιβάλλοντας τη μη εφαρμογή της, εφόσον θωρηθεί αντισυνταγματική. Τούτο σημαίνει ότι ο έλεγχος που επαφίεται στα δικαστήρια έπεται, όχι μόνον της θέσπισης της επίμαχης κάθε φορά διάταξης, αλλά ιδίως και της εφαρμογής της⁴⁴⁵. Από την άλλη πλευρά, προληπτικός θα ήταν ο έλεγχος, εάν διενεργείτο πριν από τη θέση σε ισχύ του νόμου, ή ακόμη και εάν επιτρεπόταν η ευθεία προσβολή του πριν από την εφαρμογή και εξατομίκευσή του.

Από την ίδια ακριβώς αναφορά του άρθρου 93 παρ. 4 Σ., που συνδέει την αντισυνταγματική διάταξη με την εφαρμογή της, συνάγεται και ο συγκεκριμένος χαρακτήρας του ελέγχου. Ο δικαστικός λοιπόν έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι συγκεκριμένος υπό την έννοια ότι ασκείται με αφορμή την εφαρμογή και ερμηνεία της κρίσιμης διάταξης σε συγκεκριμένη διαφορά. Συνεπώς και η κρίση περί αντισυνταγματικότητας διατυπώνεται πάντοτε σε στενή σύνδεση με τα πραγματικά και νομικά περιστατικά της επίδικης υπόθεσης και εξυπηρετεί τις ανάγκες επίλυσής της⁴⁴⁶. Με την έννοια αυτή και η τελική κρίση περί αντισυνταγματικότητας περιορίζεται στη συγκεκριμένη διαφορά. Ως εκ τούτου ο έλεγχος συνταγματικότητας δεν μπορεί να είναι αφηρημένος, δηλαδή δεν επιτρέπεται να αφορά στη συνταγματικότητα της διάταξης αφηρημένα και ανεξάρτητα από την εφαρμογή της στην ατομική περίπτωση.

Στον συγκεκριμένο χαρακτήρα του ελέγχου αποδίδεται και ένα ακόμη χαρακτηριστικό του οικείου ελέγχου. Το αρμόδιο δικαστήριο κρίνει τη συνταγματικότητα της κρίσιμης μόνον διάταξης, χωρίς να επεκτείνεται στο σύνολο του νόμου ή στα επί της αρχής κανονιστικά στοιχεία του νόμου⁴⁴⁷. Κρίσιμη είναι η διάταξη, η οποία ήδη διαπιστώθηκε ότι είναι η εφαρμοστέα, και χωρίς τη χρήση της ρύθμισής της δεν δύναται να επιλυθεί η επίδικη διαφορά. Επομένως, ο έλεγχος συνταγματικότητας μιας διάταξης πρέπει να παραμένει συγκεκριμένος και δεν μπορεί επ' αφορμή μιας υπόθεσης να μετατραπεί σε καθολικό έλεγχο των τυχόν

⁴⁴⁵ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα*, ό.π., σελ. 180 επ.

⁴⁴⁶ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των*, ό.π., σελ. 791.

⁴⁴⁷ Βλ. ΣτΕ 1466/1995 Ολομ. Βλ. επίσης Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 137 · Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία*, ό.π., σελ. 91.

ασυμφωνιών του συνολικού νομοθετήματος με το Σύνταγμα. Στο πλαίσιο αυτό υπάγεται και η ήδη αναφερθείσα εξαίρεση από τον δικαστικό έλεγχο της εσωτερικής τυπικής αντισυνταγματικότητας του νόμου, η οποία δεν συνδέεται με την εφαρμογή της κρίσιμης διάταξης, αλλά με τη νομοπαραγωγική διαδικασία και τα εσωτερικά θέματα (*interna corporis*) της Βουλής.

- 230 Επί τη βάση του χαρακτήρα του ελέγχου ως συγκεκριμένου στηρίζεται κατά το μάλλον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία συνδέει αναπόσπαστα τον έλεγχο συνταγματικότητας της διάταξης που πρόκειται να εφαρμοσθεί με το παραδεκτό του επίδικου ενδίκου βοηθήματος. Έτσι, για να διενεργηθεί έλεγχος της συμφωνίας μιας διάταξης με το Σύνταγμα, θα πρέπει προηγουμένως να έχει διαπιστωθεί ότι συντρέχουν οι ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις κάταρξης της δίκης, εφόσον, δηλαδή, συντρέχουν οι όροι του παραδεκτού και του εννόμου συμφέροντος⁴⁴⁸. Εάν το δικαστήριο, παρά το απαράδεκτο του αιτήματος παροχής δικαστικής προστασίας, προχωρούσε σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας της διάταξης που θα όφειλε να εφαρμοσθεί, μολοντί εντέλει θα απέρριπτε το υπό κρίση ένδικο βοήθημα, τότε θα είχε διενεργήσει ένα αφηρημένο έλεγχο συνταγματικότητας αποκομμένο από το πραγματικό της επίδικης διαφοράς. Ως εκ τούτου το δικαστήριο δεν έχει την εξουσία να εξετάσει οποιονδήποτε προβαλλόμενο ισχυρισμό περί αντισυνταγματικότητας μιας διάταξης, εάν το επίδικο ένδικο βοήθημα δεν έχει ασκηθεί παραδεκτώως⁴⁴⁹.

Δ. Ο δηλωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

- 231 Σύμφωνα με τη ρητή πρόβλεψη του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. σε περίπτωση που το δικαστήριο αποφανθεί ότι η κρίσιμη για την υπόθεση διάταξη παραβιάζει το Σύνταγμα οφείλει να μην την εφαρμόσει. Πέραν της υποχρέωσης αυτής δεν παρέχεται στο δικαστήριο άλλη εξουσία διάπλασης ή επέμβασης επί της αντισυνταγματικής διάταξης. Με τη λογική αυτή ο έλεγχος συνταγματικότητας είναι δηλωτικός (ή διαπιστωτικός ή διαγνωστικός), αφού το δικαστήριο περιορίζεται μόνον στη διαπίστωση της αντισυνταγματικότητας της ρύθμισης, προκειμένου να μην την εφαρμόσει⁴⁵⁰. Έτσι, η

⁴⁴⁸ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των*, ό.π., σελ. 791.

⁴⁴⁹ Βλ. ΣτΕ Ολομ. 106/1991, 1880/2019.

⁴⁵⁰ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 137.

αντισυνταγματική διάταξη παραμερίζεται και δεν εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη διαφορά, ενώ εξακολουθεί να ισχύει και μπορεί να εφαρμοστεί από άλλο δικαστήριο⁴⁵¹. Συνεπώς, εάν διαγνωσθεί αντισυνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης, το δικαστήριο δεν διαθέτει εξουσία να ακυρώσει την αντισυνταγματική διάταξη, αλλά υποχρεούται αποκλειστικώς και μόνον να μην την εφαρμόσει στην επίδικη υπόθεση⁴⁵². Έτσι, η κρίση περί της αντισυνταγματικότητας διάταξης νόμου θα διατυπώνεται πάντοτε στο σκεπτικό της απόφασης και όχι στο διατακτικό της⁴⁵³.

Η κρίση λοιπόν ορισμένου δικαστηρίου ότι το περιεχόμενο συγκεκριμένης διάταξης νόμου έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα ούτε την ακυρώνει ούτε την καθιστά με άλλο τρόπο ανίσχυρη, αλλά ούτε δεσμεύει επ' αυτού οποιοδήποτε άλλο δικαστήριο. Τα λοιπά δικαστήρια δεν είναι από καμία ρητή διάταξη υποχρεωμένα να ακολουθήσουν την απόφαση αυτή. Η θέσπιση εξάλλου μίας τέτοιας υποχρέωσης θα γεννούσε μάλλον συνταγματικά προβλήματα, που συνέχονται πρωτίστως με τη λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών. Ακόμη δε και αν την κρίση περί αντισυνταγματικότητας έχει εκφέρει ανώτατο δικαστήριο, και πάλι τα δικαστήρια της ουσίας (του πρώτου ή του δεύτερου βαθμού) δεν είναι από καμία διάταξη υποχρεωμένα να ακολουθήσουν την εν λόγω απόφαση. Αντιθέτως, ενόψει της προσωπικής και λειτουργικής του ανεξαρτησίας των δικαστών κάθε δικαστήριο μπορεί να κρίνει διαφορετικά. Ωστόσο, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι υφίσταται μία υπόρρητη υποχρέωση των δικαστηρίων κάθε βαθμού να συμμορφωθούν με τις αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων του κλάδου τους⁴⁵⁴. Εξάλλου τυχόν αντίθετη κρίση οποιουδήποτε δικαστηρίου με απόφαση ανωτάτου δικαστηρίου σε σχέση με τη συνταγματικότητα μιας διάταξης θέτει τις προϋποθέσεις για την αναίρεσή της⁴⁵⁵.

Από την άλλη πλευρά, ακυρωτικός, και όχι απλά δηλωτικός, είναι ο έλεγχος συνταγματικότητας που ασκεί το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 100 παρ. 1 εδ. ε' Σ. Και τούτο, διότι με τη ρητή ρύθμιση του άρθρου 100

⁴⁵¹ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των*, ό.π., σελ. 791.

⁴⁵² Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 150.

⁴⁵³ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 137.

⁴⁵⁴ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των*, ό.π., σελ. 791.

⁴⁵⁵ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 156 επ.

παρ. 4 εδ. β' Σ. ορίζεται ότι διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από τον χρόνο που ορίζεται με την απόφαση. Επίσης, όπως αναφέρθηκε, στην περίπτωση ευθείας προσβολής κανονιστικής πράξης η συμφωνία της με το με το Σύνταγμα αποτελεί κύριο, και όχι προδικαστικό, ζήτημα. Ως εκ τούτου, εάν διαγνωσθεί αντισυνταγματικότητα κανονιστικής πράξης, σε αυτήν ασκείται ακυρωτικός, και όχι απλά δηλωτικός, έλεγχος, και το δικαστήριο έχει εξουσία, όχι μόνον να μην εφαρμόσει, αλλά να ακυρώσει την πράξη αυτή.

Ε. Ο αυτεπάγγελτος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

- 234 Η αντισυνταγματικότητα μιας διάταξης μπορεί να τεθεί με πρωτοβουλία των διαδίκων, να προβληθεί ως νομικός ισχυρισμός στο εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο και να συνδεθεί με την ίδια τη βάση της αγωγής ή να αποτελέσει αυτοτελή λόγο ακυρώσεως στην ακυρωτική δίκη ή ακόμη και να προβληθεί κατ' ένσταση⁴⁵⁶. Παρά ταύτα όμως η διατύπωση του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. θεσπίζει απόλυτη υποχρέωση μη εφαρμογής της αντισυνταγματικής διάταξης, η οποία απευθύνεται στα δικαστήρια, και δεν εξαρτάται από την προβολή ή μη σχετικού ισχυρισμού από οποιονδήποτε διάδικο. Ένα λοιπόν από τα σημαντικότερα γνωρίσματα του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί και ο αυτεπάγγελτος χαρακτήρας του. Τούτο σημαίνει ότι το δικαστήριο δεν ασκεί έλεγχο συνταγματικότητας ορισμένης ρύθμισης μόνον μετά από αίτημα διαδίκου, αλλά τον διενεργεί κυρίως οίκοθεν και αυτοβούλως.
- 235 Έτσι, ζήτημα περί ενδεχομένης αντισυνταγματικότητας του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου δύναται να θέσει, πλην των διαδίκων, όχι μόνον ο εισηγητής δικαστής, αλλά και οποιοδήποτε άλλο μέλος του δικαστηρίου κατά τη διάσκεψη, και δη ενώπιον οιοδήποτε δικαστηρίου ή ειδικότερου σχηματισμού του ακόμη δε το πρώτον και κατά την αναιρετική δίκη⁴⁵⁷. Με την έννοια αυτή μπορεί να προβληθεί ισχυρισμός αντισυνταγματικότητας της εφαρμοστέας διάταξης νόμου σε κάθε στάση της δίκης ακόμη και για πρώτη φορά με την άσκηση ενδίκων μέσων. Το ίδιο ισχύει και για το δικαστήριο, το οποίο μπορεί να ασκήσει αυτεπάγγελο έλεγχο επίσης σε οποιαδήποτε

⁴⁵⁶ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των, ό.π.*, σελ. 791.

⁴⁵⁷ Βλ. ΣτΕ 3195/2000.

φάση της δίκης, σε πρώτο ή δεύτερο για πρώτη φορά βαθμό ή ακόμη και στην αναιρετική δίκη⁴⁵⁸.

Ενώ όμως από την υποχρέωση μη εφαρμογής της αντισυνταγματικής διάταξης συνάγεται το αυτεπάγγελο του ελέγχου, έχει ανακύψει ζήτημα ως προς την αντίστροφη φορά του συλλογισμού, δηλαδή εάν ο αυτεπάγγελτος έλεγχος είναι υποχρεωτικός. Το ζήτημα αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, καθόσον η υποχρέωση διενέργειας αυτεπάγγελτου ελέγχου θα έχει ως αποτέλεσμα να προκύπτει σφάλμα της δικαστικής απόφασης που τον απέφυγε, ακόμη και αν δεν είχε καν προταθεί από οποιονδήποτε παράγοντα της δίκης. 236

Σε ορισμένες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει αμφισβητηθεί εμμέσως η υποχρέωση διενέργειας αυτεπάγγελτου ελέγχου⁴⁵⁹. Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι με το άρθρο 93 παρ. 4 Σ. καθιερώνεται «δικαίωμα» (και όχι η υποχρέωση) των δικαστηρίων να προβαίνουν και αυτεπαγγέλτως στον διάχυτο και παρεμπόδιτο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Ως εκ τούτου, μόνον εφόσον προταθεί από οποιονδήποτε παράγοντα της δίκης (διάδικο ή μέλος του δικαστηρίου), το δικαστήριο είναι υποχρεωμένο, κατά το Σύνταγμα, να εκφέρει ειδική περί του ζητήματος τούτου κρίση στο κείμενο της αποφάσεώς του και να μην εφαρμόσει τον κανόνα δικαίου στη συγκεκριμένη περίπτωση, εφόσον τον κρίνει ως αντιβαίνοντα στο Σύνταγμα⁴⁶⁰. Σε μία πιο ήπια μορφή αμφισβήτηση της εν λόγω υποχρέωσης, έχει κριθεί ότι το δικαστήριο «δεν κωλύεται» (και όχι υποχρεούται) να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τη συνταγματικότητα της κρίσιμης διάταξης νόμου, ωστόσο δέχεται ότι διενεργείται έλεγχος ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των ισχυρισμών και αιτημάτων των διαδίκων⁴⁶¹. Επίσης, έχει συναχθεί περιορισμός του αυτεπάγγελτου ελέγχου, με την κρίση ότι το διοικητικό δικαστήριο «δύναται» (και όχι υποχρεούται) να προβεί και αυτεπαγγέλτως σε έλεγχο της συνταγματικότητας, υποχρεούται όμως να περιορίσει τον έλεγχο αυτό εντός των ορίων του αιτήματος του διαδίκου⁴⁶². 237

⁴⁵⁸ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 162.

⁴⁵⁹ Βλ. διεξοδικά *Ibidem*, σελ. 159 επ.

⁴⁶⁰ Βλ. ΣτΕ 3195/2000.

⁴⁶¹ Βλ. ΣτΕ 1608/1982 Ολομ.

⁴⁶² Βλ. ΣτΕ 1386/2010.

238 Ωστόσο, η κρατούσα θέση της νομολογίας τάσσεται υπέρ της υποχρεωτικότητας του αυτεπάγγελτου ελέγχου. Με την έννοια αυτή έχει κριθεί ότι το άρθρο 94 παρ. 3 Σ. ρητώς «επιβάλλει» στα δικαστήρια να μην εφαρμόζουν νόμο, το περιεχόμενο του οποίου είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα. Από τη διάταξη αυτή απορρέει η «υποχρέωση» των δικαστηρίων να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως, κατά την εκδίκαση κάθε υποθέσεως, τη συνταγματικότητα της διατάξεως νόμου, που θεωρούν ότι είναι εφαρμοστέα στη συγκεκριμένη περίπτωση, και να αρνούνται την εφαρμογή της, αν κρίνουν ότι αυτή αντίκειται στο Σύνταγμα⁴⁶³. Μια ακόμη δε πιο αυστηρή νομολογιακή θέση αποφαίνεται ότι η αντισυνταγματικότητα διάταξης λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από τον δικαστή, όταν καλείται σε συγκεκριμένη περίπτωση να την εφαρμόσει στην ένδικη σχέση, και άρα δεν προσπατείται προς τούτο επίκληση της αντισυνταγματικότητας εκ μέρους εκείνου που είναι φορέας συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος, ως εάν η ακυρότητα της ρύθμισης του νόμου λόγω αντιθέσεώς της προς συνταγματική διάταξη που κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα ήταν σχετική και όχι απόλυτη⁴⁶⁴.

4. Η αλλοίωση του παραδοσιακού χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων

239 Τα ως άνω γνωρίσματα του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας διέπλυσαν τον παραδοσιακό του χαρακτήρα, που συνοψίζεται κυρίως αφενός στη διάχυτη υποχρέωση του συνόλου των δικαιοδοτικών οργάνων να μην εφαρμόζουν διατάξεις νόμων, οι οποίες αντίκεινται στο Σύνταγμα, και αφετέρου στην παρεμπόδιση φύση της κρίσης περί αντισυνταγματικότητας, η οποία δεν δύναται να αποτελέσει το κύριο αντικείμενο οποιασδήποτε ανοιγόμενης δίκης. Έτσι, αποδίδεται πρωτίστως ως διάχυτος και παρεμπόδιτων ο χαρακτήρας του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων στη χώρα μας.

240 Αντιθέτως, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην Ηπειρωτική Ευρώπη έχει υιοθετηθεί κατά βάση ο συγκεντρωτικός έλεγχος συνταγματικότητας, με διάφορες ωστόσο παραλλαγές, που επιτρέπουν υπό προϋποθέσεις και τη διεύρυνσή του προς τα

⁴⁶³ Βλ. ΣτΕ 147/2013 Ολομ., 406/2012.

⁴⁶⁴ Βλ. μειοψ. σε ΣτΕ 3057/2009 Ολομ.

δικαστήρια της γενικής δικαιοδοσίας⁴⁶⁵. Από την άλλη πλευρά, το ελληνικό μοντέλο με τον σαφή προσανατολισμό του εμφανίζει περισσότερες ομοιότητες με το αμιγώς διάχυτο σύστημα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των ΗΠΑ⁴⁶⁶.

Το μοντέλο όμως αυτό δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα και γνωρίζει εξαιρέσεις και στη χώρα μας. Εάν αποκλεισθούν από τις εξαιρέσεις αυτές οι θεωρητικές απόψεις περί υιοθετήσεως ενός αμιγώς συγκεντρωτικού συστήματος και στη χώρα μας με την ίδρυση «Συνταγματικού Δικαστηρίου»⁴⁶⁷, οι τάσεις συγκέντρωσης του ελέγχου συνταγματικότητας καταλαμβάνουν κυρίως τις εξής περιπτώσεις:

241

A. Η κάμψη του παρεμπόδιοντα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Η σημαντικότερη απόκλιση από την παραδοσιακή φυσιογνωμία του παρεμπόδιοντα ελέγχου συνταγματικότητας και κορυφαία διαδικασία συγκέντρωσης έχει θεσπισθεί με τη ρητή ρύθμιση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου στις διατάξεις των άρθρων 100 παρ. 1 περ. ε' και ιδίως 100 παρ. 4 εδ. β' Σ. Με τις συγκεκριμένες διατάξεις περιγράφεται μία διαδικασία κυρίου, και όχι παρεμπόδιοντος, ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων σε περίπτωση εκδόσεως αντιθέτων αποφάσεων από δύο εκ των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας. Ο κύριος και ευθύς χαρακτήρας του ελέγχου προκύπτει αβίαστα, καθόσον το κύριο αντικείμενο της δίκης, ανεξαρτήτως της διαφοράς επ' αφορμή της οποίας δημιουργήθηκε η διαφωνία, αποτελεί η άρση της αμφισβήτησης σχετικά με την

242

⁴⁶⁵ Για διεξοδική ανάλυση όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών συστημάτων ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, βλ. C. Crewe/G. Ruiz-Fabri, *Droits constitutionnels européens*, 1995, σελ. 66 επ. Βλ. επίσης R. Cabrillac/M. A. Frison-Roche/T. Revet, *Libertés et droits fondamentaux*, 14e ed., 2008, σελ. 79 επ. Βλ. επίσης Κ. Γιαννακόπουλο, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ό.π., σελ. 34 επ.

⁴⁶⁶ Βλ. Β. Σκουρή, *Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, ΤοΣ 1982, σελ. 502 επ.

⁴⁶⁷ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, ΤοΣ 2006, σελ. 35 επ. · Σ. Ματθία, «Το γαλλικό "Συνταγματικό Συμβούλιο" και κάποιες σκέψεις για τη συνταγματική δικαιοσύνη στην Ελλάδα», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ – 75 χρόνια*, 2004, σελ. 329 επ. Πρβλ. Δ. Καλδή, *Σκέψεις και προτάσεις για την αναθεώρηση της συνταγματικής δικαστικής λειτουργίας*, ΔΦΝ 2006, σελ. 325 επ.

ουσιαστική αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου. Στην περίπτωση μάλιστα αυτή, κατά την παρ. 4 του άρθρου 100 Σ., η διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική από το ΑΕΔ, είναι ανίσχυρη έναντι όλων από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από τον χρόνο που ορίζεται με την απόφαση⁴⁶⁸.

243 Αντίθετα, στις περιπτώσεις, που ομονοούν τα ανώτατα δικαστήρια ως προς την αντισυνταγματικότητα συγκεκριμένης διάταξης νόμου, τέτοια πανηγυρική και erga omnes ανακήρυξη αντισυνταγματικότητας δεν προβλέπεται και η σχετική δικαιοδοσία του ΑΕΔ δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί. Εφόσον μάλιστα δεν παρέμβει ο νομοθέτης, για να καταργήσει ρητώς τη διάταξη που κρίθηκε αντισυνταγματική από τα ανώτατα δικαστήρια, τότε τα λοιπά δικαστήρια συνεχίζουν να υποχρεούνται σε επανέλεγχο των επίμαχων διατάξεων. Από την άλλη πλευρά, η διοίκηση, η οποία δεν υποχρεούται ρητώς να παρακολουθεί και δεν είναι εξοικειωμένη να συμμορφώνεται γενικώς με τη νομολογία των δικαστηρίων⁴⁶⁹, συνήθως συνεχίζει να εφαρμόζει τον κοινώς αποδεκτό ως αντισυνταγματικό νόμο⁴⁷⁰.

244 Εμπεριέχει λοιπόν ένα ανισοβαρές στοιχείο η παραδοχή, πως επί αμφισβητούμενης από τα ανώτατα δικαστήρια αντισυνταγματικότητας ο νόμος κηρύσσεται ανίσχυρος από το ΑΕΔ, ενώ επί ομοφωνίας των ανωτάτων δικαστηρίων ο νόμος συνεχίζει να ισχύει και απλώς επαφίεται στα κατά περίπτωση αρμόδια δικαστήρια η συμμόρφωση με τη νομολογία και η μη εφαρμογή του σε κάθε επίδικη περίπτωση. Θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχθεί ότι η αυξημένη αυτή εξουσία του ΑΕΔ σε περίπτωση διαφωνιών στοχεύει κυρίως στην κατοχύρωση της ομοιογένειας ή της ενότητας της νομολογίας και υπηρετεί την ανάγκη αποτροπής έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων.

⁴⁶⁸ Βλ. Π. Τζίφρα, *Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο* (άρθρ. 100 του Σ. 1975), 1976, σελ. 10 επ. · Μ. Κυπραίω, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, ό.π., σελ. 251 επ.

⁴⁶⁹ Πρβλ. ΣτΕ 1403/2022 Ολομ. Βλ. Ν. Καζάκο, *Η συμμόρφωση της διοίκησης στις αποφάσεις περί αντισυνταγματικότητας*, 2023, σελ. 151 επ.

⁴⁷⁰ Το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους έχει αποφανθεί (βλ. ΝΣΚ 284/2015 Ε' Τμήμα, 248/2016 Β' Τακτική Ολομέλεια) ότι η νομολογία, η οποία έχει διαμορφωθεί με αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και συνιστά «παγία νομολογία», δεσμεύει τη Διοίκηση, καθόσον αφορά τη δοθείσα από τις αποφάσεις αυτές ερμηνευτική νομική λύση. Επιβάλλεται λοιπόν η Διοίκηση, σε συμφωνία προς τις ανωτέρω αποφάσεις, να εξετάσει τις όμοιες υποθέσεις, ήδη εκκρεμείς ενώπιον αυτής ή μελλοντικές, υιοθετώντας τη δοθείσα από τις αποφάσεις αυτές ερμηνευτική νομική λύση.

Βέβαια, θα αρκούσε προς αυτή την κατεύθυνση η δικαιοδοσία του ΑΕΔ να αίρει κάθε φορά την αμφισβήτηση και να μην απαιτείται η έναντι πάντων κήρυξη της διάταξης ως αντισυνταγματικής⁴⁷¹. Ως εκ τούτου η συνταγματική αυτή πρόβλεψη δεν απευθύνεται μόνον στα δικαστήρια, και ιδίως στα δικαστήρια που διαφώνησαν, αλλά αποσκοπεί και στη μη περαιτέρω εφαρμογή της αντισυνταγματικής διάταξης και από τα όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας. Με τη λογική όμως αυτή δεν μπορεί να μην παρατηρηθεί ότι υφίσταται μία υποβόσκουσα κανονιστική αντίφαση, καθόσον, για να κηρυχθεί διάταξη νόμου ως ανίσχυρη και να παύσει να ισχύει έναντι όλων, απαιτείται, όχι η σύμφωνη γνώμη όλων των ανωτάτων δικαστηρίων, αλλά η ύπαρξη μεταξύ τους διαφωνίας.

Β. Η κάμψη του διάχυτου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Το Σύνταγμα, εκτός από την αναφερθείσα κάμψη του παρεμπόπτοντος ελέγχου συνταγματικότητας, προβλέπει και μία εξαίρεση από τον διάχυτο έλεγχο. Η εν λόγω εξαίρεση δεν αποτελεί τόσο μία ξεκάθαρη περίπτωση απόκλισης από τον προβλεπόμενο διάχυτο έλεγχο συνταγματικότητας όσο μία τάση αλλοίωσης του παραδοσιακού μοντέλου. Η συγκεκριμένη κάμψη του διάχυτου χαρακτήρα του ελέγχου συνταγματικότητας προβλέφθηκε με τη διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 100 Σ., η οποία προστέθηκε κατά την αναθεώρηση του 2001. Η συνταγματική ρύθμιση προβλέπει την υποχρέωση των τμημάτων των ανωτάτων δικαστηρίων, εφόσον αποφανθούν ότι ορισμένη διάταξη τυπικού νόμου αντιβαίνει στο Σύνταγμα, να παραπέμπουν το ζήτημα προς οριστική κρίση στην οικεία Ολομέλεια⁴⁷².

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 5 Σ., όταν τα τμήματα των ανωτάτων δικαστηρίων καταλήγουν στο πλαίσιο των διαφορών που εκδικάζουν σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας της εφαρμοστέας διατάξεως τυπικού νόμου, δεν επιτρέπεται να εκδώσουν οριστική απόφαση επί της κύριας διαφοράς, αλλά υποχρεούνται να

⁴⁷¹ Πρβλ. Π. Παραρά, *Η ερμηνευτική διεύρυνση της δικαιοδοσίας του ΑΕΔ*, ΤοΣ 2000, σελ. 146 επ.

⁴⁷² Για τον σχετικό προβληματισμό βλ. Π. Παραρά, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου στο στόχαστρο της αναθεώρησης*, ΔτΑ 2001, σελ. 75 επ. · Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 292 επ. · Ε. Βενιζέλο, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, 2002, σελ. 362 επ. · Κ. Χρυσόγονο, *Η αναγκαιότητα ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕφημΔΔ 2006, σελ. 514.

αναστείλουν τη δίκη που διεξάγουν και να παραπέμψουν το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας στην Ολομέλεια. Η συνταγματική αυτή ρύθμιση επιχειρεί να συγκεντρώσει τον έλεγχο στις ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων με σκοπό τη διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας, υπό την έννοια της αποφυγής έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων μεταξύ των τμημάτων των ανωτάτων δικαστηρίων ως προς την αντισυνταγματικότητα μίας νομοθετικής διάταξης⁴⁷³.

247 Βέβαια η συγκεκριμένη υποχρέωση των τμημάτων προβλεπόταν ήδη υπό όρους στους κοινούς δικονομικούς κανόνες, που καθόριζαν τη διαδικασία ενώπιον και των τριών ανωτάτων δικαστηρίων⁴⁷⁴. Παρά τις μεταξύ τους αποκλίσεις και τον ενδοτικό χαρακτήρα ορισμένων εξ αυτών των ρυθμίσεων, ήταν σαφής ο προσανατολισμός των εν λόγω διάσπαρτων και ασυστηματοποίητων δικονομικών διατάξεων προς την κατεύθυνση της θέσπισης μηχανισμών ενοποίησης της νομολογίας σε ζητήματα συνταγματικού ελέγχου των τυπικών νόμων. Εντούτοις, διατυπώθηκε η άποψη ότι η επέμβαση του αναθεωρητικού νομοθέτη αλλοίωσε τη φυσιογνωμία ενός αμιγώς διάχυτου δικαστικού ελέγχου⁴⁷⁵.

248 Συνάγεται όμως εν προκειμένω ότι δεν εισάγεται μία οριζόντια και απόλυτη συγκέντρωση του ελέγχου, καθόσον το πεδίο εφαρμογής της διάταξης καταλαμβάνει μόνον τα τμήματα των ανωτάτων δικαστηρίων και όχι τα δικαστήρια των λοιπών βαθμών δικαιοδοσίας. Τα τμήματα δε και η ολομέλεια αποτελούν δικαστικούς σχηματισμούς του ίδιου δικαστηρίου, και συνεπώς δεν αφαιρείται η εξουσία ελέγχου από ένα δικαστήριο με σκοπό τη συγκέντρωσή του σε άλλο⁴⁷⁶. Επίσης, το Σύνταγμα θεσπίζει υποχρέωση ελέγχου της συνταγματικότητας που καταλαμβάνει όλα τα δικαστήρια, όχι όμως ειδικώς και όλους τους δικαστικούς τους σχηματισμούς⁴⁷⁷. Ακόμη λοιπόν και μία αυστηρή θεώρηση του διάχυτου χαρακτήρα του ελέγχου δεν θα απέκλειε κατ' αρχήν την ανάθεση της επίλυσης των συνταγματικών διαφορών στις

⁴⁷³ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των, ό.π.*, σελ. 795 επ.

⁴⁷⁴ Βλ. εκτενή αναφορά, Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος, ό.π.*, σελ. 60 επ.

⁴⁷⁵ Βλ. Π. Παραρά, *Ο έλεγχος συνταγματικότητας του νόμου, ό.π.*, σελ. 76 επ.

⁴⁷⁶ Βλ. Μ. Πικραμένο, «Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος και το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου», σε: Ξ. Κοντιάδης (επιστ. επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση, ό.π.*, σελ. 775 επ.· Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο, ό.π.*, σελ. 155.

⁴⁷⁷ Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των, ό.π.*, σελ. 797.

ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων, εφόσον βέβαια ο έλεγχος της συνταγματικότητας διατηρείται εντός αυτών και δεν παραπέμπεται σε άλλο δικαστήριο και εφόσον δεν συγκεντρώνονται υποχρεωτικώς στις ολομέλειες συνταγματικές διαφορές από άλλα δικαστήρια⁴⁷⁸. Τέλος, το 2019 το ΕΔΔΑ καταδίκασε τη χώρα μας για παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, ακριβώς λόγω της νομολογιακής σύγκρουσης μεταξύ δύο Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας και μάλιστα παρά την έκδοση σχετικής απόφασης από την Ολομέλεια, δημιουργώντας μία κατάσταση νομικής αβεβαιότητας⁴⁷⁹.

Βέβαια σε κάθε περίπτωση η ίδια η νομολογία έχει περιορίσει το εύρος της υποχρέωσης παραπομπής των ζητημάτων που άπτονται του ελέγχου συνταγματικότητας. Έτσι, έχει κριθεί ότι δεν απαιτείται παραπομπή στην Ολομέλεια, όταν η τελευταία ή το ΑΕΔ έχουν ήδη κρίνει για τη συνταγματικότητα της διάταξης⁴⁸⁰. Έχει όμως επίσης κριθεί ότι δεν απαιτείται παραπομπή στην Ολομέλεια, όταν αυτή έχει ήδη αποφανθεί για άλλη διάταξη τυπικού νόμου, η οποία όμως είναι ταυτόσημη κατά περιεχόμενο με την εφαρμοστέα, ώστε στην περίπτωση αυτή να πρόκειται αναμφιβόλως για το αυτό κατ' ουσίαν νομικό ζήτημα⁴⁸¹.

249

⁴⁷⁸ Παρατηρείται μάλιστα ότι η παρ. 5 του άρθρου 100 του Συντάγματος δεν συνιστά ρωγή στο σύστημα του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, δεδομένου ότι οι κυρίαρχοι σχηματισμοί στα Ανώτατα Δικαστήρια είναι οι Ολομέλειες και η διαίρεση των δικαστηρίων αυτών σε τμήματα αποτελεί επιλογή του κοινού νομοθέτη με σκοπό την ταχύτερη επίλυση των διαφορών από μικρότερους αριθμητικά δικαστικούς σχηματισμούς, εξοικειωμένους με το χειρισμό συγκεκριμένου κύκλου υποθέσεων. Η ρύθμιση του 100 παρ. 5 του Σ. επομένως συνιστά πλαίσιο δικονομικής οργάνωσης του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και όχι περιορισμό του διάχυτου ελέγχου. Βλ. Κ. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των, ό.π., σελ. 797*.

⁴⁷⁹ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 23.06.2019, *Σινέ Τσαγκαράκης Α.Ε. κατά Ελλάδα*. Βλ. επίσης Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ό.π., σελ. 159*.

⁴⁸⁰ Βλ. ΣτΕ 3199/2003.

⁴⁸¹ Βλ. ΣτΕ 2094, 3749/2004, 1476/2004 Ολομ., 2491/2005, 2947/2015, 2354/2016, 1191, 1226/2017, 980/2019, 585/2021, 1548/2022.

Γ. Η συγκέντρωση του ελέγχου συνταγματικότητας στις διαφορές σχετικά με τις αποδοχές και τις συντάξεις των δικαστικών λειτουργών

- 250 Μολονότι οι συνταγματικοί κανόνες δεν προβλέπουν ευθέως άλλη διαδικασία συγκέντρωσης, εν τοις πράγμασι έχει θεσπισθεί μία ακόμη έμμεση, αλλά σαφής, ρύθμιση συγκεντρωτικού και κυρίου ελέγχου συνταγματικότητας. Η ρύθμιση αυτή δεν είναι άλλη από τη διαδικασία ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 88 παρ. 2 Σ. Η δικαιοδοσία του εν λόγω Δικαστηρίου σηματοδοτεί μία χαρακτηριστική περίπτωση διάσπασης της επικρατούσας φυσιγνωμίας του ελέγχου συνταγματικότητας, και μάλιστα σε δύο εκφάνσεις της δικαιοδοσίας του.
- 251 Πρώτον, στον συνταγματικό κανόνα του άρθρου 88 παρ. 2 εδ. β' Σ., αλλά και σε πολυάριθμες διατάξεις του οικείου εκτελεστικού νόμου⁴⁸², η δικαιοδοσία του δικαστηρίου οριοθετείται σε διαφορές σχετικά με τις κάθε είδους αποδοχές και τις συντάξεις των δικαστικών λειτουργών και εφόσον η επίλυση των σχετικών νομικών ζητημάτων μπορεί να επηρεάσει τη μισθολογική, συνταξιοδοτική ή φορολογική κατάσταση ευρύτερου κύκλου προσώπων⁴⁸³. Για να επηρεάσουν τα ως άνω περιγραφόμενα νομικά ζητήματα ευρύτερο κύκλο προσώπων θα πρέπει το μείζον προς επίλυση θέμα να άπτεται της εφαρμογής συνταγματικών κανόνων ή τουλάχιστον της ερμηνείας διατάξεων σε σχέση με συνταγματικές επιταγές. Ακόμη όμως και αν γίνει δεκτό πως δεν είναι το σύνολο των υποθέσεων της εν προκειμένω δικαιοδοσίας υποθέσεις συνταγματικών διαφορών (όπως θα μπορούσε να συμβεί σε περιορισμένο αριθμό συνταξιοδοτικών ή φορολογικών υποθέσεων⁴⁸⁴), σε κάθε περίπτωση πάντως κάθε συνταγματική διαφορά επί των ανωτέρω νομικών ζητημάτων υπάγεται αποκλειστικά στη δικαιοδοσία του Ειδικού Δικαστηρίου. Και

⁴⁸² Βλ. ν. 3038/2002· και αναλυτικά Α. Αργυρό, *Ισότητα στις αποδοχές των δικαστικών λειτουργών*, ΕΕργΔ 2005, σελ. 1379 επ.

⁴⁸³ Πρβλ. Α. Γλυκό, *Το ανίσχυρο του δευτέρου εδαφίου της παρ. 2 του άρθρου 88 του Συντάγματος*, Διδικ 2002, σελ. 1134 επ.

⁴⁸⁴ Βλ. ΕιδΔικ 21/2006 σχετικά με φορολογικές διαφορές. Πρβλ. Α. Πρέζα, *Οι διαφορές που αφορούν τον τρόπο φορολόγησης των εισοδημάτων των δικαστικών λειτουργών δεν υπάγονται προς επίλυση στο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 Σ.*, ΔΦΝ 2005, σελ. 1926 επ. Αντίθετα τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας στις ΕιδΔικ 4, 5, 6, 7/2006 σχετικά με συνταξιοδοτικά θέματα. Βλ. Α. Σταθόπουλο, *Σκέψεις ως προς το άρθρο 9 ν. 2512/1997 για το εφάπαξ των δικαστικών λειτουργών και των λοιπών δημοσίων λειτουργών*, Διδικ 2003, σελ. 871 επ.

τούτο, καθόσον κατά τεκμήριο οποιοδήποτε ζήτημα συνταγματικότητας δύναται μετά βεβαιότητα να επηρεάσει ευρύτερο κύκλο προσώπων⁴⁸⁵. Με την έννοια αυτή οι συνταγματικές διαφορές σχετικά με τη μισθολογική μεταχείριση των δικαστικών λειτουργών αποκλείονται από τον διάχυτο έλεγχο των δικαστηρίων και συγκεντρώνονται στο προς τούτο συσταθέν Ειδικό Δικαστήριο.

Δεύτερον, σύμφωνα με την ερμηνεία που έχει επικρατήσει⁴⁸⁶, το Ειδικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται της επίλυσης αποκλειστικώς και μόνον των νομικών ζητημάτων, που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του. Στη δικαιοδοσία αυτή ανήκει αποκλειστικώς η επίλυση των νομικών ζητημάτων, τα οποία δύναται να επηρεάσουν τη μισθολογική, συνταξιοδοτική ή φορολογική κατάσταση ευρύτερου κύκλου προσώπων. Αφού το Δικαστήριο αποφανθεί επί των νομικών αυτών ζητημάτων, παραπέμπει τις σχετικές υποθέσεις στο αρμόδιο δικαστήριο, προκειμένου να προβεί το ίδιο στην περαιτέρω εκδίκασή τους σύμφωνα με το προβαλλόμενο αίτημα. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 2 εδ. β' Σ., μετά την επίλυση του νομικού ζητήματος, που άπτεται κατά κανόνα της συνταγματικότητας μισθολογικών διατάξεων, παραπέμπει την υπόθεση στο δικαστήριο, που είναι αρμόδιο να επιλύσει οριστικώς την υπό κρίση διαφορά και να αντιμετωπίσει τα λοιπά ζητήματα, που γεννώνται σχετικά με την αναγνώριση της μισθολογικής αξιώσεως, την αποκατάσταση τυχόν ζημίας, καθώς και τον καθορισμό του ύψους αυτών. Ως εκ τούτου ενώπιον του Ειδικού αυτού Δικαστηρίου άγεται το νομικό ζήτημα, και όχι το συγκεκριμένο αίτημα. Με άλλα λόγια, η συνταγματική διαφορά, που θα αντιμετωπιζόταν, ως παρεμπόδιον και προδικαστικό ζήτημα, από το αρμόδιο για την επίλυση της διαφοράς δικαστήριο, κρίνεται ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου ως κύριο αντικείμενο της δικαιοδοσίας του.

Κατά συνέπεια, οι ως άνω συνταγματικές διαφορές μισθολογικού χαρακτήρα εκδικάζονται με χαρακτηριστικά συγκεντρωτικού και κύριου ελέγχου, ο οποίος παρά ταύτα δεν είναι εντελώς αφηρημένος, αφού πάντοτε συνδέεται με συγκεκριμένη

⁴⁸⁵ Βλ. Β. Σκουρή, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1986, σελ. 177 επ.

⁴⁸⁶ Βλ. Στις σχετικές αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου η συγκεκριμένη ερμηνευτική παραδοχή στηρίζεται «εν όψει και των θεμελιωδών διατάξεων των άρθρων 8, 26, 93, 94, 95, 98 και 100 του Συντάγματος».

διαφορά⁴⁸⁷, παρόλο που η οριστική επίλυση της διαφοράς αυτής δεν ανήκει στη δικαιοδοσία του.

5. Ο δικαστικός αυτοπεριορισμός στην κρίση περί αντισυνταγματικότητας νόμου

254 Γίνεται σχεδόν καθολικά δεκτό στη θεωρία πως εν πάση περιπτώσει ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ούτως ή άλλως δεν πρέπει να αμφισβητεί τη νομοθετική λειτουργία⁴⁸⁸. Κάθε τυπικός νόμος, πέραν του ότι έχει θεσπισθεί από το πλέον αντιπροσωπευτικό πολιτειακό όργανο, έχει τύχει της τεχνικής και επιστημονικής επεξεργασίας της ίδιας της Βουλής, αλλά και των επιστημονικών οργάνων, που τη συνεπικουρούν⁴⁸⁹. Με την έννοια αυτή ο δικαστής οφείλει αφενός να λαμβάνει υπόψη του ένα τεκμήριο υπέρ της συνταγματικότητας του νόμου που ερμηνεύει και εφαρμόζει⁴⁹⁰, και αφετέρου να εξαντλεί πάντοτε όλες τις δυνατότητες σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας, πριν αποφανθεί περί της αντίθεσης διάταξης νόμου στο Σύνταγμα⁴⁹¹. Επίσης, ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων περιορίζεται από τις θεσμικές ισορροπίες σε έναν οριακό έλεγχο συνταγματικής συμβατότητας, σε έναν έλεγχο δηλαδή υπέρβασης άκρων ορίων⁴⁹². Ειδικότερα:

⁴⁸⁷ Βλ. Θ. Φορτσάκη, *Το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 2 του Συντάγματος*, ΝοΒ 2002, σελ. 91.

⁴⁸⁸ Βλ. Θ. Αντωνίου, *Η ισότητα εντός και δια του νόμου*, 1998, σελ. 189 επ. και 197 επ. και τις εκεί εκτενείς παραπομπές.

⁴⁸⁹ Βλ. Ν. Παπασύρου, «Το ζήτημα της έντασης του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας», σε: *Τιμ. Τομ. ΣτΕ – 75 χρόνια*, ό.π., σελ. 401.

⁴⁹⁰ Βλ. Α. Δημητρόπουλο, *Γενική Συνταγματική Θεωρία*, ό.π., σελ. 395.

⁴⁹¹ Βλ. Α. Γέροντα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στη δυτική Γερμανία*, ΤοΣ 1982, σελ. 1 επ.: Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 37.

⁴⁹² Βλ. Α. Μάνεση, «Η συνταγματική εφαρμογή της ισότητας και η εφαρμογή της υπό των δικαστηρίων», σε: *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη*, ό.π., σελ. 321 επ.: Π. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 1043· Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2006, σελ. 121· Ν. Παπασύρου, «Το ζήτημα της έντασης του δικαστικού ελέγχου», ό.π., σελ. 399 επ.

A. Το τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων

Με τον όρο «τεκμήριο συνταγματικότητας» δεν εισάγεται ένα κατ' ακριβολογία νόμιμο μαχητό τεκμήριο, αλλά περισσότερο υποδηλώνεται ένας ερμηνευτικός κανόνας⁴⁹³, ο οποίος απορρέει από τα ίδια τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος κατασταλτικού, διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων⁴⁹⁴. Με την έννοια αυτή το εν λόγω τεκμήριο σημαίνει ότι ο νόμος ισχύει και εφαρμόζεται από την έκδοση και δημοσίευσή του, χωρίς να απαιτείται προληπτική διάγνωση της συνταγματικότητάς του, αλλά και χωρίς να αντιμετωπίζεται με την προκατάληψη της αντισυνταγματικότητας. Ως εκ τούτου ο νόμος από τη στιγμή που τίθεται σε ισχύ δεσμεύει ως κατ' αρχήν συνταγματικός και τα διοικητικά και τα δικαστικά όργανα⁴⁹⁵. Το τεκμήριο συνταγματικότητας του νόμου ωστόσο δεν έχει την έννοια ότι κάθε νόμος είναι οπωσδήποτε συνταγματικός και άρα ούτε περιορίζει την εμβέλεια του άρθρου 93 παρ. 4 Σ. ούτε επιτάσσει τον αυτοπεριορισμό του δικαστηρίου σε περίπτωση που διαπιστωθεί αντίθεση του περιεχομένου του προς το Σύνταγμα.

255

Από την κατ' αρχήν όμως αποδοχή του τεκμηρίου συνάγονται ορισμένοι πιο πρακτικοί ερμηνευτικοί κανόνες σε σχέση με τον τρόπο και τη μέθοδο διενέργειας του ελέγχου συνταγματικότητας από τα δικαστήρια και συγκεκριμένα: Πρώτον, εν αμφιβολία ο νόμος δεν πρέπει να κρίνεται ως αντίθετος προς το Σύνταγμα, αλλά ως σύμφωνος προς αυτό⁴⁹⁶. Δεύτερον, το δικαστήριο δεν είναι επιφορτισμένο με την υποχρέωση να διενεργεί προληπτικό έλεγχο συνταγματικότητας κάθε διάταξης που πρόκειται να εφαρμοστεί, παρά μόνον να διαγιγνώσκει κατασταλτικά την παράβαση του Συντάγματος, εφόσον ανακύψει ζήτημα κατά την εφαρμογή της και εφόσον διαπιστώσει αποδεδειγμένα την αντισυνταγματικότητα της ρύθμισης σε σχέση με το πραγματικό της επίδικης υπόθεσης. Τρίτον, ακόμη και αν τεθεί ζήτημα, το δικαστήριο δεν οφείλει να αποδείξει τη συμφωνία των εφαρμοστέων διατάξεων με το Σύνταγμα, αλλά μόνον να τεκμηριώσει την αντισυνταγματικότητα της διάταξης, εφόσον

256

⁴⁹³ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 96.

⁴⁹⁴ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 173.

⁴⁹⁵ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 96.

⁴⁹⁶ Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 164.

καταλήξει στην κρίση αυτή⁴⁹⁷. Τέταρτον, η κρίση περί αντισυνταγματικότητας του νόμου πρέπει να εκφέρεται μόνον, όταν ο νόμος αντίκειται σαφώς και καταδήλως προς το Σύνταγμα⁴⁹⁸.

257 Στη νομολογία, ακόμη και αν εφαρμόζονται ως ερμηνευτικά εργαλεία οι ως άνω κανόνες, δεν γίνεται ρητή επίκληση του τεκμηρίου συνταγματικότητας των νόμων⁴⁹⁹. Υπεύθυνη λοιπόν για την εισαγωγή του όρου είναι η συνταγματική θεωρία, η οποία ακολούθησε εν προκειμένω τις ερμηνευτικές κατασκευές που επικράτησαν ήδη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα στις ΗΠΑ⁵⁰⁰. Ωστόσο, η θεωρία δεν αποδέχεται στο σύνολό της ως έγκυρο ερμηνευτικό κανόνα το τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων. Έτσι, έχει υποστηριχθεί ότι η επιβαλλόμενη απόδειξη της αντισυνταγματικότητας για την ανατροπή του εν λόγω τεκμηρίου δεν αποτελεί δόκιμη μέθοδο ελέγχου της συνταγματικότητας, καθόσον στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για πραγματικά γεγονότα που επιδέχονται αποδείξεως, αλλά για ερμηνεία κανόνων δικαίου⁵⁰¹. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι από το γράμμα του Συντάγματος δεν προκύπτει καμία απολύτως ένδειξη, η οποία να στηρίζει τη διαδεδομένη άποψη ότι υφίσταται στην ελληνική έννομη τάξη τεκμήριο συνταγματικότητας των τυπικών νόμων ή μία καταρχήν υπόθεση υπέρ της μη αντίθεσης του νόμου στο Σύνταγμα, η οποία να χρήζει ανατροπής με δικανική κρίση που υπόκειται σε ιδιαίτερως αυξημένες απαιτήσεις ως προς την αιτιολογία της⁵⁰². Από την άλλη πλευρά, επιχείρημα υπέρ της υπόρρητης πρόβλεψης ενός τεκμηρίου συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί ο δηλωτικός χαρακτήρας του δικαστικού ελέγχου, ο οποίος έχει ως συνέπεια ότι ακόμη

⁴⁹⁷ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 99.

⁴⁹⁸ Βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 164.

⁴⁹⁹ Βλ. όμως τη μειοψηφία Ι. Σαρμά στις ΕΛΣυν Ολομ. 4327/2014, 7412/2015, 1506/2016, κατά την οποία στον έλεγχο συνταγματικότητας ισχύει αναγκαίως για τον δικαστή, που δεν αναμειγνύεται αυτεπαγγέλτως στην άσκηση κυβερνητικής πολιτικής, το τεκμήριο της συνταγματικότητας του ελεγχόμενου νομοθετήματος, και συνεπώς το βάρος αποδείξεως του αντιθέτου πέφτει σε όποιον επικαλείται την αντισυνταγματικότητα.

⁵⁰⁰ Για τη δογματική κατασκευή του «*presumption of constitutionality*» βλ. αναλυτικά Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 218 επ.· Φ. Σπυρόπουλο, *Η ερμηνεία του Συντάγματος – Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου*, 1999, σελ. 164 επ.

⁵⁰¹ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 174.

⁵⁰² Βλ. Κ. Γώγο, «Άρθρο 87», ό.π., σελ. 22.

και τυχόν δικαστική διάγνωση της αντισυνταγματικότητας συγκεκριμένης διάταξης επιφέρει μόνον τη μη εφαρμογή της στην κρινόμενη εκάστοτε υπόθεση χωρίς κατά τα άλλα να θίγεται η ισχύς της⁵⁰³.

B. Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία

Τα δικαστήρια οφείλουν πάντοτε μεταξύ περισσοτέρων ερμηνευτικών κατευθύνσεων για την κατανόηση του περιεχομένου μιας ρύθμισης να προκρίνουν εκείνη που συνάδει με το Σύνταγμα, ενώ ταυτόχρονα οφείλουν να απορρίπτουν ερμηνείες που αντίκεινται σε αυτό. Και τούτο επιβάλλεται, διότι σε αντίθετη περίπτωση ο δικαστής θα αντιμετώπιζε την υποχρέωση να διαγνώσει έναν κανόνα δικαίου ως αντισυνταγματικό, ενώ στην πραγματικότητα η αντισυνταγματικότητα δεν θα οφειλόταν σε αληθή αντίθεση του περιεχομένου της ρύθμισης με τις επιταγές του Συντάγματος, αλλά σε εσφαλμένη ερμηνεία της ρύθμισης ή εν πάση περιπτώσει σε επιλογή ερμηνείας, η οποία οδηγεί αναπόφευκτα σε παράβλεψη της ρύθμισης ως αντισυνταγματικής⁵⁰⁴.

258

Αντιθέτως, στη σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία ο δικαστής καλείται να επιλέξει την ερμηνευτική εκδοχή, η οποία οδηγεί στη συνταγματικότητα του νόμου και απορρίπτει κάθε άλλη εκδοχή, θέτοντας ως προτεραιότητα την ταυτόχρονη διάσωση της ρύθμισης και εναρμόνιση του περιεχομένου της με τους κανόνες του Συντάγματος. Εφόσον υφίσταται ερμηνευτική επιλογή, ο δικαστής οφείλει να προσδώσει στην κρίσιμη διάταξη το νόημα, με βάση το οποίο αυτή θα συμφωνεί με το Σύνταγμα, και άρα να αποφύγει κάθε ερμηνεία των ρυθμίσεών της, η οποία θα οδηγήσει σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας της διάταξης⁵⁰⁵. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι η δικαστική άρνηση εφαρμογής ενός νόμου ως αντισυνταγματικού, ενώ είναι δυνατή μια άλλη σύμφωνη με τον νόμο ερμηνεία του, αποτελεί αδικαιολόγητη επέμβαση του δικαστή στα έργα του νομοθέτη⁵⁰⁶. Όπου επομένως η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου είναι δυνατή, είναι και

259

⁵⁰³ Βλ. Β. Σκουρή/Ε. Βενιζέλο, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σελ. 98.

⁵⁰⁴ Βλ. Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία*, ό.π., σελ. 407 επ.

⁵⁰⁵ Βλ. Ε. Βενιζέλο, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ό.π., σελ. 224 επ.

⁵⁰⁶ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 104.

επιβεβλημένη⁵⁰⁷. Η νομολογία μάλιστα επικαλείται ρητώς και εφαρμόζει πλέον εκτεταμένα τον ερμηνευτικό αυτό κανόνα⁵⁰⁸.

260 Όπως όμως το δικαστήριο οφείλει να επιλέξει την ερμηνεία εκείνη της εφαρμοστέας διάταξης, η οποία συμφωνεί με το Σύνταγμα, και δεν πρέπει να επιδιώκει ή να εκβιάζει την αντισυνταγματικότητα, με την ίδια λογική δεν πρέπει να εκβιάζει τη σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία, ακόμη και σε περιπτώσεις που αυτή δεν ευσταθεί. Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου είναι επιτρεπτή, μόνον εάν αφενός παραμένει στα θεμιτά πλαίσια της νόμιμης ερμηνείας και δεν μετατρέπεται σε νομοθετική υποκατάσταση, και αφετέρου είναι πράγματι σύμφωνη με το Σύνταγμα⁵⁰⁹. Και τούτο, διότι η νομική ερμηνεία διασαφηνίζει, αλλά δεν διορθώνει την εκπεφρασθείσα βούληση του νομοθέτη. Η ερμηνεία που αποδίδει στον νόμο μια έννοια σύμφωνη μεν με το Σύνταγμα, αλλά προφανώς ασυμβίβαστη με το γράμμα ή τον σαφή σκοπό του νόμου, δεν είναι επιτρεπτή⁵¹⁰. Η σύμφωνη λοιπόν με το Σύνταγμα ερμηνεία δεν επιτρέπει την *contra legem* ερμηνεία της διάταξης, αλλοιώνοντας το νόημά της, με μοναδικό σκοπό να περισωθεί η κατά τα άλλα αντισυνταγματική ρύθμιση⁵¹¹. Το δικαστήριο σε τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να θεωρήσει την επίμαχη νομοθετική διάταξη ως αντισυνταγματική και να μην την εφαρμόσει καθόλου.

⁵⁰⁷ Βλ. Α. Γέροντα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία*, ό.π., σελ. 1 επ.

⁵⁰⁸ Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2564/2022 Ολομ., 263, 1023, 1208, 1886, 2606, 2757/2022, 1364, 1365/2021 Ολομ., 1024, 2115/2021· ΕλΣυν 1820/2021 Ολομ. κ.ά.π. Βλ. επίσης εκτενώς Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία*, ό.π., σελ. 387 επ. και 483 επ.

⁵⁰⁹ Βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό δικονομικό δίκαιο*, ό.π., σελ. 105.

⁵¹⁰ *Ibidem*.

⁵¹¹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ΣτΕ 567/2022, κατά την οποία η διάταξη του άρθρου 29 παρ. 6 του ν. 4413/2016, η οποία προέβλεπε ρητώς ότι η απαιτούμενη διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης του έργου δύναται να συντελεσθεί μέχρι την υπογραφή της σύμβασης παραχώρησης έργου, μετά από σύμφωνη με το άρθρο 24 Σ. ερμηνεία κρίθηκε ότι εννοεί το ακριβώς αντίθετο. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι η εν λόγω διάταξη κατά τη σύμφωνη με το Σύνταγμα έννοιά της, απαιτεί η συντέλεση της απαιτούμενης περιβαλλοντικής αδειοδοτήσεως, εφόσον το συμβατικό αντικείμενο περιλαμβάνει την κατασκευή έργου, να έχει ολοκληρωθεί, όχι μέχρι την υπογραφή της συμβάσεως παραχώρησης, αλλά πριν τη δημοσίευση της οικείας διακήρυξης.

Γ. Ο οριακός έλεγχος συνταγματικότητας

Ο οριακός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων έχει την έννοια ότι το δικαστήριο αναγνωρίζει την ευρεία ευχέρεια του νομοθέτη να εκτιμά τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στις οποίες επεμβαίνει, να σταθμίζει το δημόσιο και τα ιδιωτικά συμφέροντα, να επιλέγει του σκοπούς που θα εξυπηρετήσει και να διαμορφώνει ελευθέρως το κανονιστικό περιεχόμενο των ρυθμίσεων που θεσπίζει⁵¹². Υπό την έννοια αυτή ο έλεγχος συνταγματικότητας δεν προορίζεται να υποκαταστήσει τον νομοθέτη στην ευχέρεια εκτίμησης που διαθέτει, αλλά περιορίζεται να εντοπίσει τις περιπτώσεις που η αντίθεση της εφαρμοστέας ρύθμισης με το Σύνταγμα είναι πρόδηλη, δεν επιδέχεται αμφισβήτηση και αφορά αμιγώς στο περιεχόμενο της ελεγχόμενης ρύθμισης, και όχι στους σκοπούς ή στις επιτρεπόμενες σταθμίσεις⁵¹³. Ο εν λόγω έλεγχος συνταγματικότητας χαρακτηρίζεται ως οριακός δικαστικός έλεγχος. Οριακά χαρακτηριστικά επικρατούν κατά κανόνα και στα συστήματα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στις διεθνείς έννομες τάξεις, και μάλιστα ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της δικαστικής προς τούτο εξουσίας⁵¹⁴. Χαρακτηριστικός είναι ο έλεγχος του «προφανούς λάθους»⁵¹⁵ στη Γαλλία από το Συνταγματικό Συμβούλιο. Με την ίδια έννοια, το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας ελέγχει τον νόμο μόνον ως προς την υπέρβαση ακραίων ορίων ή την αυθαιρεσία, ενώ παρόμοιες αρχές αυτοπεριορισμού

261

⁵¹² Βλ. Ν. Παπασύρου, «Το ζήτημα της έντασης του δικαστικού ελέγχου», ό.π., σελ. 405 επ.

⁵¹³ Βλ. τη μειοψηφία Ι. Σαρμά στις ΕλΣυν Ολομ. 4327/2014, 7412/2015, 1506/2016, κατά την οποία η ουσιαστική εκτίμηση του νομοθέτη, που στηρίζεται σε στάθμιση σωρείας παραγόντων και που αποτελεί, στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος, εκδήλωση κυβερνητικής ευθύνης έναντι του λαού, ελέγχεται οριακά μόνον από τη δικαστική λειτουργία, σεβόμενη τη συνταγματική αρχή της διακρίσεως των εξουσιών. Ο οριακός αυτός έλεγχος περιορίζεται στο αν τα υπό τον έλεγχο μέτρα έχουν ληφθεί για την επίτευξη θεμιτού σκοπού, αν εμφανίζουν μια εύλογη σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και, τέλος, αν με αυτά επιβάλλεται, σε μια κατηγορία απασχολουμένων έναντι των λοιπών κατηγοριών, θυσία καταδήλως δυσανάλογη.

⁵¹⁴ Βλ. εκτενώς Θ. Αντωνίου, *Η ισότητα*, ό.π., σελ. 199 επ.

⁵¹⁵ Πρόκειται για τη φημισμένη διατύπωση της «*erreur manifeste d'appréciation*», βλ. V. L. Favoreu/L. Philip, *Les grandes décisions*, ό.π., αποφάσεις: αριθ. 28, παρ. 24, σελ. 417 επ., αριθ. 36 παρ. 28, 29, 31-33, σελ. 586 επ., αριθ. 50 παρ. 7, σελ. 842 επ.

στην έκδηλη ή αυθαίρετη παράβαση του Συντάγματος έχει διαπλάσσει και το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ⁵¹⁶.

262 Η νομολογία έχει ρητώς επικαλεσθεί τον οριακό χαρακτήρα του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων στις περιπτώσεις εκτίμησης των λόγων δημοσίου συμφέροντος, τήρησης των όρων της αρχής της αναλογικότητας, επιλογής της ακολουθητέας πολιτικής και των σκοπών της, στάθμισης των εκάστοτε ισχυουσών κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και πρόταξης συγκεκριμένων κάθε φορά ληπτέων μέτρων. Έτσι, έχει κριθεί ότι η εκτίμηση του νομοθέτη ως προς την ύπαρξη λόγου δημοσίου συμφέροντος επιβάλλοντας τον περιορισμό περιουσιακού δικαιώματος για την εξυπηρέτηση του δημοσίου αυτού συμφέροντος υπόκειται σε οριακό δικαστικό έλεγχο⁵¹⁷. Επίσης, έχει κριθεί ότι, όσον αφορά τον έλεγχο της προσφορότητας και αναγκαιότητας ενός μέτρου, ο νομοθέτης διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης, για τον καθορισμό των ρυθμίσεων που αυτός κρίνει πρόσφορες και αναγκαίες και συνεπώς, ο δικαστικός έλεγχος της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας περιορίζεται στην κρίση, αν η θεσπιζόμενη ρύθμιση είτε είναι προδήλως απρόσφορη, είτε υπερβαίνει προδήλως το απαραίτητο για την πραγματοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρο, και άρα οι σχετικές εκτιμήσεις, σταθμίσεις και επιλογές του νομοθέτη υπόκεινται σε οριακό μόνο δικαστικό έλεγχο⁵¹⁸. Με όμοιο τρόπο αποφαίνεται η νομολογία και για την εκτίμηση του νομοθέτη ως προς την επιλογή της ακολουθητέας πολιτικής, κρίνοντας ότι ο κοινός νομοθέτης δύναται, κατ' αρχήν, να προβαίνει σε αναμόρφωση του μισθολογίου των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων, εισάγοντας νέες ρυθμίσεις, η συνταγματικότητα των οποίων υπόκειται σε οριακό μόνον δικαστικό έλεγχο⁵¹⁹. Το ίδιο ισχύει και σε σχέση με τη διακριτική ευχέρεια στο νομοθέτη να σταθμίζει τις εκάστοτε ισχύουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και επί τη βάση αυτών και βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων να καθορίσει, να επεκτείνει ή να

⁵¹⁶ Βλ. ανάλυση της σχετικής νομολογίας σε: Θ. Αντωνίου, *Η ισότητα*, ό.π., σελ. 201 επ.

⁵¹⁷ Βλ. ΣτΕ 668/2012 Ολομ., 1403/2022 Ολομ.· ΑΠ 10, 1642, 1691/2022 κ.ά.

⁵¹⁸ Βλ. ΣτΕ 1141/1999 7μ., 2738/2010, 986/2014 Ολομ., 3962/2014 Ολομ., 4270/2014, 1470/2016 Ολομ., 1087/2017 Ολομ., 719/2018.

⁵¹⁹ Βλ. ΣτΕ 4741, 3404, 3177, 2192-2196/2014 Ολομ., 3372/2015 Ολομ., 1031/2015, 734/2016 Ολομ., 852/2019, 267-68/2021, 1683, 1911/2022 Ολομ.· ΑΠ 77, 476, 1467/2022κ.ά.

περιορίζει τα, κατά την κρίση του, ληπτέα μέτρα⁵²⁰. Έτσι, η εκτίμηση του νομοθέτη, ως προς τα ληπτέα μέτρα για την αντιμετώπιση της διαπιστωθείσας από αυτόν κρίσιμης κατάστασης, υπόκειται σε οριακό δικαστικό έλεγχο, δεδομένου ότι ο νομοθέτης, απολαμβάνει μεγάλης ελευθερίας επιλογής στη χάραξη της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, ιδίως όταν η επιλογή αυτή αναφέρεται σε χορήγηση παροχών και εντάσσεται σε πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής που αποσκοπεί στη δημοσιονομική εξυγίανση, ενόψει των περιορισμένων πόρων του κράτους⁵²¹.

Ο οριακός δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας εφαρμόζεται επίσης και στην αρχή της ισότητας, όπου το δικαστήριο πρέπει να περιορίζεται στον έλεγχο της υπέρβασης των άκρων ορίων των αρχών της ισονομίας⁵²². Τα ουσιαστικά στοιχεία περιορισμού του ελέγχου προσφέρει η ίδια η νομολογία⁵²³. Η εκτίμηση για την παράβαση της αρχής της ισότητας πρέπει να στηρίζεται στην κρίση ότι ο νόμος υπέπεσε, όχι απλώς σε ανόμοια καθ' υποκειμενική κρίση αντιμετώπιση, αλλά σε προδήλως ανόμοια μεταχείριση. Ο οριακός μόνον έλεγχος της ισότητας εφαρμόζεται και κατά τον έλεγχο της ομοιότητας των καταστάσεων, όπου πρέπει να αναζητείται, όχι οποιαδήποτε, αλλά η ουσιώδης ομοιότητα, αλλά και κατά την εκτίμηση της ανισότητας των ρυθμίσεων, όπου πρέπει να αναζητείται η έκδηλη άνιση μεταχείριση⁵²⁴. Είναι λοιπόν γενικά αποδεκτό πως και ο δικαστικός έλεγχος της ισότητας κινείται εντός του πλαισίου ενός οριακού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και ενός περιορισμού του ελέγχου αυτού αποκλειστικώς στις

263

⁵²⁰ Βλ. ΣτΕ 3412-/2013, 3693/2015, 3281/2017, 1952/2018, 508, 510, 511/2019, κ.ά.

⁵²¹ Βλ. ΣτΕ 1286/2012, 3404/2014, 3372/2015 Ολομ.· ΑΠ 2/2023 Ολομ. κ.ά.

⁵²² Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 121 και 124· Μ. Σταθόπουλο, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, ΝοΒ 1989, σελ. 24 επ.

⁵²³ Πρβλ. Κ. Σταμάτη, *Τι σημαίνει «οι ευμενείς ρυθμίσεις πρέπει να ερμηνεύονται στενά»*; ΕΠΙΣΚΕΔ 2003, σελ. 607 επ.

⁵²⁴ Βλ. Κ. Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σελ. 121· Ν. Παπασπύρου, «Το ζήτημα της έντασης του δικαστικού ελέγχου», ό.π., σελ. 399 επ.· Ι. Μαθιουδάκη, *Επέκταση ευνοϊκής ρύθμισης για λόγους ισότητας – Τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού*;; Διδικ 2003, σελ. 863 επ.

περιπτώσεις υπέρβασης των άκρων ορίων της ισότητας, που δεν θα υποκαθιστά τα κριτήρια του νομοθέτη⁵²⁵.

⁵²⁵ Βλ. Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 498 επ.; Κ. Χρυσόγονο, *Η αρχή του δικαστικού αυτοπεριορισμού κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων*, Αρμ 1985, σελ. 1038 επ.; Α. Γέροντα, *Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό αυτοπεριορισμό*, ΕΔΔΔ 1983, σελ. 231 επ. Πρβλ. Π.-Μ. Ευστρατίου, *Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;*, ΝοΒ 1998, σελ. 1212 επ.; Κ. Μποτόπουλο, *Μερικές σκέψεις και νομολογιακά παραδείγματα γύρω από το ζήτημα της «Κυβέρνησης Δικαστών» στην Ελλάδα*, Νομική Επιθεώρηση 1994, σελ. 7 επ.; Ν. Ανδρουλάκη, *Το «κράτος των δικαστών» - ένα ανύπαρκτο σκιάχτρο;*, ΝοΒ 1985, σελ. 1505 επ.